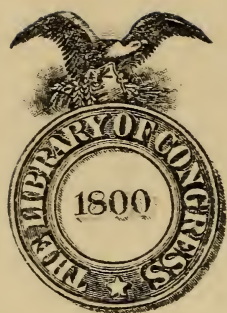

LIBRARY OF CONGRESS

00008607722

Class PA 6235

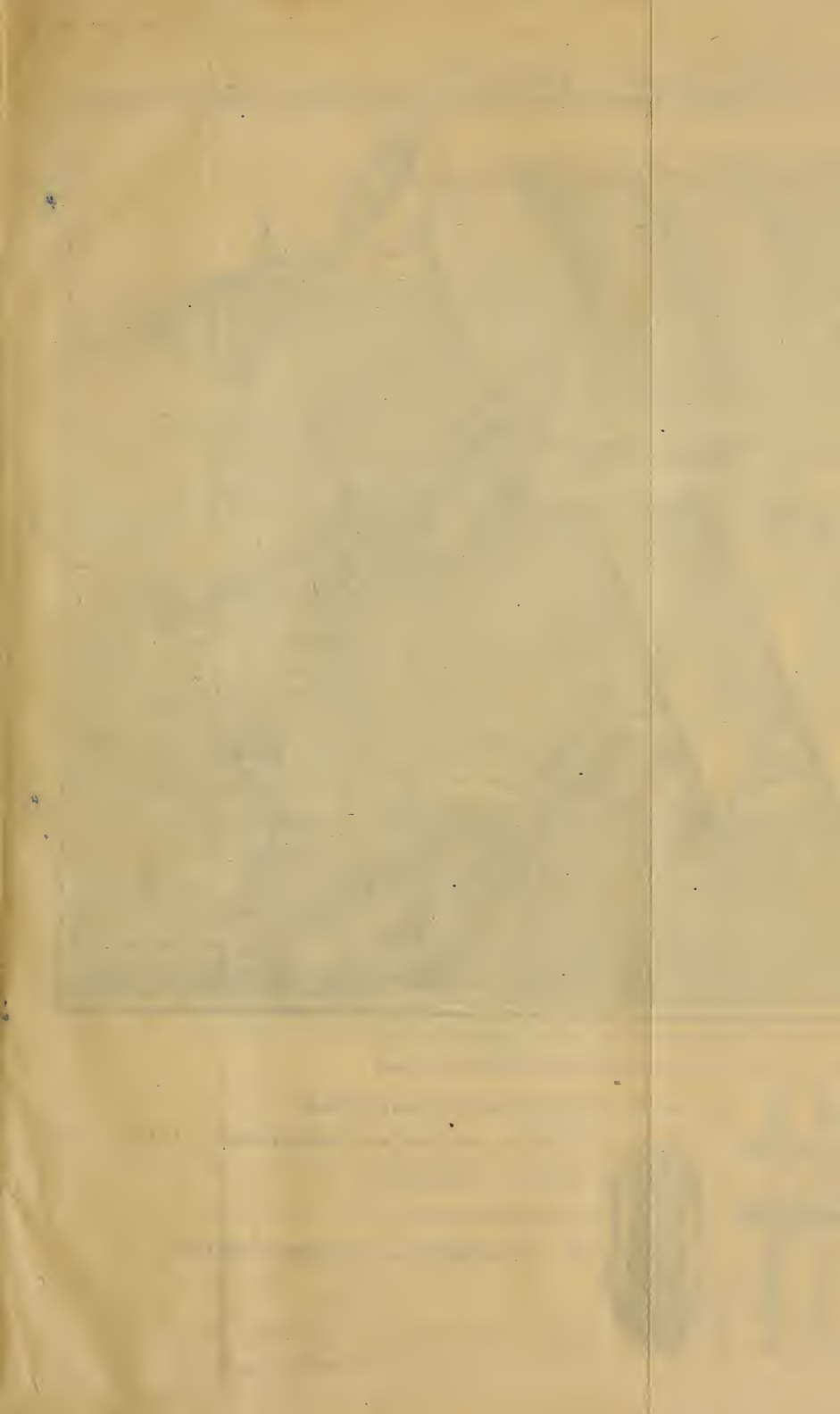
Book .64

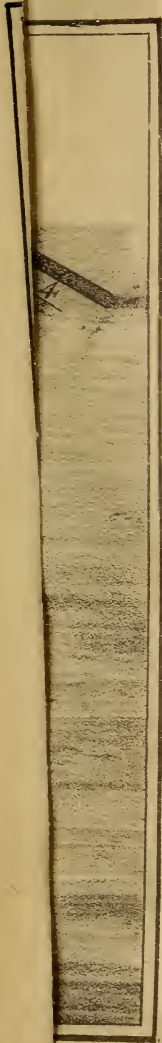
1829

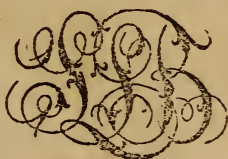

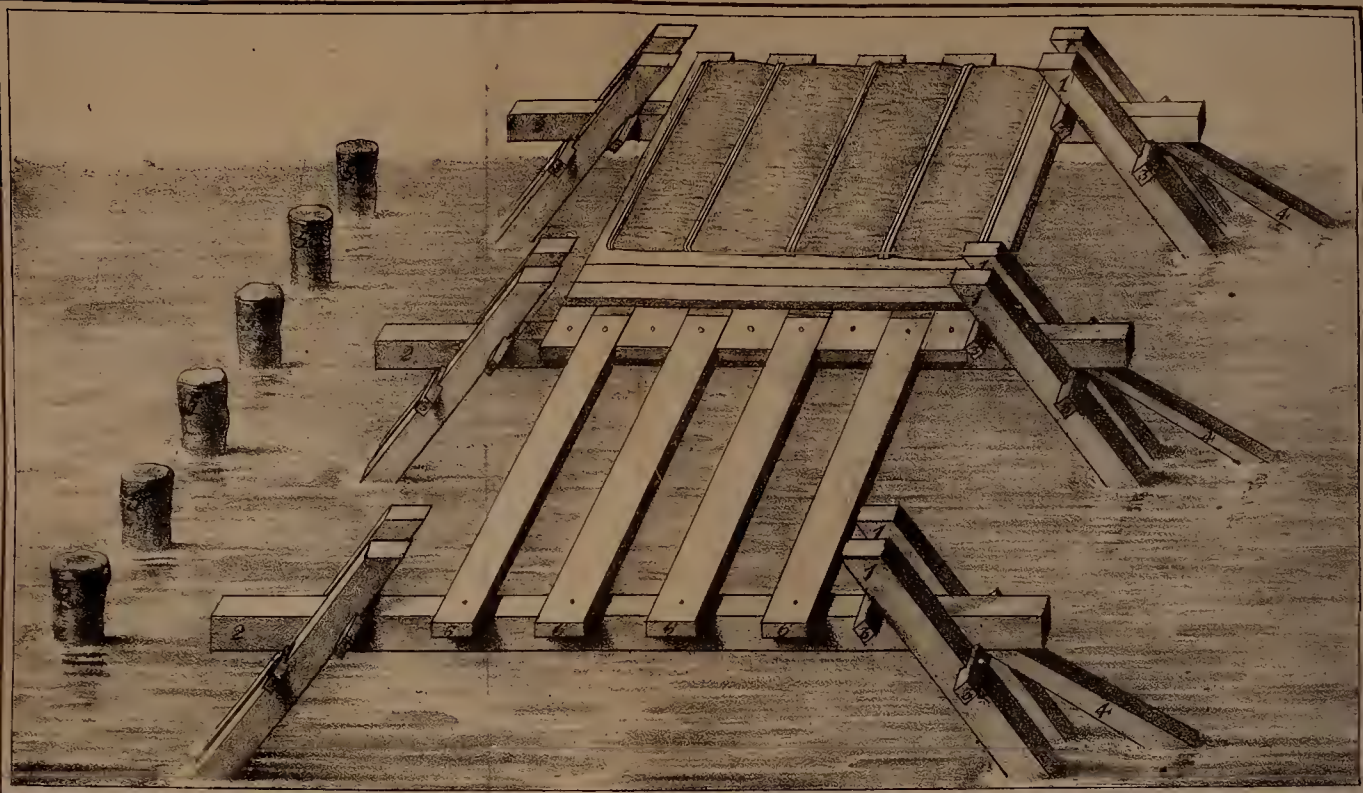

ulis 2.

THE
COMMENTARIES
OF
CAIUS JULIUS CÆSAR:
WITH ENGLISH NOTES.

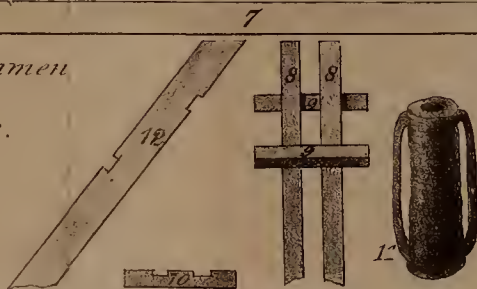

PONS IN RHENO FACTUS. *Cas. B. Gall. IV. 17.*

Pendleton's Little Boston

- 1 *Tigna sesquipedalia in flumen*
admissa.
- 2 *Bipedales trabes immissae.*
- 3 *Fibulae bincae.*
- 4 *Sublicae obliquae*
- 5 *Defensores.*
- 6 *Directa materia ad*
consternandum.

- 7 *Trabs bipedalis.*
- 8 *Tigna sesquipedalia juncta Fibulis 9.*
- 10 *Una Fibula.*
- 11 *Fistula.*
- 12 *Tignum sesquipedale.*

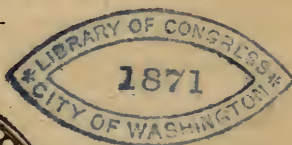
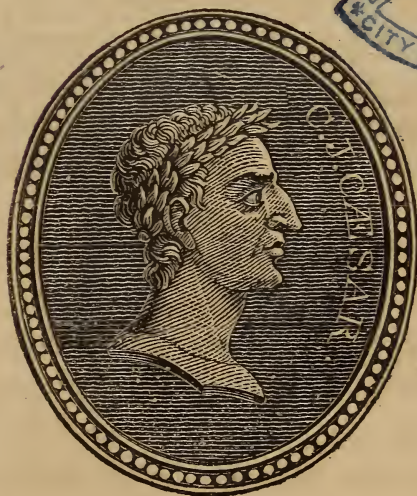

Caesar, C. Julius.

CAII JULII CAESARIS
COMMENTARII
DE BELLO GALLICO.

ACCEDUNT
NOTULÆ ANGLICÆ,
ATQUE
INDEX HISTORICUS ET GEOGRAPHICUS.
IN USUM SCHOLÆ BOSTONIENSIS.

CURAVIT
FRED. P. LEVERETT.

BOSTONIÆ:
HILLIARD, GRAY, LITTLE ET WILKINS.

MDCCCXXIX.

PA 6235
L4
1829

DISTRICT OF MASSACHUSETTS, TO WIT:

District Clerk's Office.

BE it remembered, that on the eighteenth day of November, A. D. 1829, in the fiftyfourth year of the Independence of the United States of America, Hilliard, Gray, Little and Wilkins, of the said district, have deposited in this office the title of a book, the right whereof they claim as proprietors in the words following, to wit:

'Caii Julii Cæsaris Commentarii de Bello Gallico. Accedunt Notulæ Anglicæ, atque Index Historicus et Geographicus. In usum Scholæ Bostoniensis. Curavit Fred. P. Leverett.'

In conformity to the act of the Congress of the United States, entitled, 'An act for the encouragement of learning, by securing the copies of maps, charts, and books, to the authors and proprietors of such copies, during the times therein mentioned;' and also to an act, entitled 'An act supplementary to an act, entitled "An act for the encouragement of learning, by securing the copies of maps, charts, and books, to the authors and proprietors of such copies during the times therein mentioned;" and extending the benefits thereof to the arts of designing, engraving, and etching historical and other prints.'

JNO. W. DAVIS,

Clerk of the District of Massachusetts.

580

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARIORUM

DE BELLO GALLICO

LIBER I.

I. GALLIA est omnis divisa in partes tres ; quarum unam incolunt Belgæ ; aliam, Aquitani ; tertiam, qui ipsorum linguâ Celtæ, nostrâ Galli, appellantur. Hi omnes linguâ, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna ⁵ flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ ; propterea quod a cultu atque humanitate Provinciæ longissimè absunt, minimèque ad eos mercatores sæpè commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos ¹⁰ pertinent, important : proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt : quâ de causâ Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt ; quod ferè quotidianis præliis cum Germanis contendunt, quum ¹⁵ aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flu-

mine Rhodano; continetur Garumnâ fluminē,
Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam a Se-
quanis et Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad
Septentriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus
5 oriuntur; pertinent ad inferiorem partem fluminis
Rheni; spectant in Septentriones, et orientem
solem. Aquitania a Garumnâ flumine ad Pyre-
næos montes et eam partem Oceani, quæ est ad
Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum Solis
10 et Septentriones.

II. Apud Helvetios longè nobilissimus et ditissi-
mus fuit Orgetorix. Is, M. Messalâ et M. Pisone
Coss., regni cupiditate inductus, conjurationem
nobilitatis fecit, et civitati persuasit, ut de finibus
15 suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse,
quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ
imperio potiri. Id hòc faciliùs eis persuasit, quòd
undique loci naturâ Helvetii continentur; unâ ex
parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo,
20 qui agrum Helvetium a Germanis dividit; alterâ ex
parte, monte Jurâ altissimo, qui est inter Sequanos
et Helvetios; tertiâ, lacu Lemano, et flumine
Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis di-
vidit. His rebus fiebat, ut et minùs latè vagaren-
25 tur, et minùs facilè finitimis bellum inferre possent.
Quâ de causâ homines bellandi cupidi magno do-
lore afficiebantur. Pro multitudine autem homi-
num, et pro gloriâ belli atque fortitudinis, angus-
tos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudi-
30 nem millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX
patebant.

III. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare; jumentorum et carrorum quàm maximum numerum coëmere; sementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad 10 civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et a S. P. Q. R. amicus appellatus erat, ut regnum in civitate suâ occuparet, quod pater antè habuerat: itemque 15 Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate suâ obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet; eique filiam suam in matrimonium dat. ‘Perfacile factu esse,’ illis probat, ‘conata perficere, propterea quòd ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliæ plurimùm Helvetii possent: se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum,’ confirmat. Hâc oratione adducti, inter se fidem et jusjurandum dant; et, 25 regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliæ sese potiri posse sperant.

IV. Ea res ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam 30 dicere coëgerunt. Damnatum pœnam sequi oportet.

tebat, ut igni cremaretur. Die constitutâ causæ
dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam fa-
miliam, ad hominum millia decem, undique coëgit;
et omnes clientes obæratosque suos, quorum mag-
5 num numerum habebat, eòdem condaxit: per eos
ne causam diceret, se eripuit. Quum civitas, ob
eam rem incitata, armis jus suum exsequi conare-
tur, multitudinemque hominum ex agris magistra-
tus cogerent, Orgetorix mortuus est: neque abest
10 suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi
mortem consciverit.

V. Post ejus mortem nihilo minùs Helvetii id,
quod constituerant, facere conantur, ut e finibus
suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos esse
15 arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duo-
decim, vicos ad quadringentos, reliqua privata
ædificia incendunt; frumentum omne, præter quod
secum portaturi erant, comburunt; ut, domum
reditionis spe sublatâ, paratiores ad omnia peri-
20 cula subeunda essent: trium mensium molita ci-
baria sibi quemque domo efferre jubent. Persua-
dent Rauracis, et Tulingis, et Latobrigis finitimis,
ut, eodem usi consilio, oppidis suis vicisque ex-
ustis, unâ cum iis profisciscantur: Boiosque, qui
25 trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum
transiêrant, Noricamque oppugnârant, receptos ad
se socios sibi adsciscunt.

VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus
domo exire possent; unum per Sequanos, angus-
30 tum et difficile, inter montem Juram et flumen
Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons

autem altissimus impendebat, ut facilè perpauci prohibere possent: alterum per Provinciam nostram, multo facilius atque expeditius: propterea quòd Helvetiorum inter fines et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis 5 locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus Geneva: ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quòd nondum bono animo in Populum Romanum viderentur, ex- 10 istimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, quâ die ad ripam Rhodani omnes conveniant: is dies erat, a. d. V. Kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio, Coss. 15

VII. Cæsari quum id nunciatum esset, eos per Provinciam nostram iter facere conari, maturat ab Urbe proficisci; et quàm maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit, et ad Genevam pervenit. Provinciæ toti quàm maximum 20 militum numerum imperat: (erat omnino in Galliâ ulteriore legio una.) Pontem, qui erat ad Genevam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt, nobilissimos civitatis; cujus legationis Numeius 25 et Verodoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, 'Sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per Provinciam facere, propterea quòd aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id sibi facere liceat.' Cæsar, quòd memoriâ tenebat 30 L. Cassium consulem occisum, exercitumque ejus

ab Helvetiis pulsum et sub jugum missum, concedendum non putabat: neque homines inimico animo, datâ facultate per Provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuriâ et maleficio existimabat. Tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit, 'Diem se ad deliberandum sumpturum; si quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur.'

10 VIII. Interea eâ legione, quam secum habebat, militibusque, qui ex Provinciâ convenerant, a lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem et novem, murum, in
15 altitudinem pedum sexdecim, fossamque perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit, quò facilius, si se invito transire conarentur, prohiberi possent. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit, et legati ad eum
20 reverterunt, negat se more et exemplo Populi Romani posse iter ulli per Provinciam dare; et, si vim facere conentur, prohibitorium ostendit. Helvetii, eâ spe dejecti, navibus junctis, ratibusque compluribus factis; alii, vadis Rhodani, quâ minima
25 altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati; operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

IX. Relinquebatur una per Sequanos via, quâ,
30 Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. His quum suâ sponte persuadere non pos-

sent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratiâ et largitione apud Sequanos plurimum poterat, et Helvetiis erat amicus, quod ex eâ civitate Orgetorigis filiam in matrimonium dux- 5 erat; et, cupiditate regni adductus, novis rebus studebat; et quàm plurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit, et a Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur; obsidesque uti inter sese 10 dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et injuriâ trans-eant.

X. Cæsari renunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum et Æduorum iter in San- 15 tonum fines facere, qui non longè a Tolosatium finibus absunt; quæ civitas est in Provinciâ. Id si fieret, intelligebat magno cum Provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, Populi Romani inimicos, locis patentibus maximèque frumen- 20 tariis finitimos haberet. Ob eas causas ei muniti-
oni, quàm fecerat, T. Labienum legatum præfecit. Ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones conscribit; et tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; et, quâ 25 proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, et Graioceli, et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his præliis pulsus, ab 30 Ocelo, quod est citerioris Provinciæ extremum, in

fines Vocontiorum ulterioris Provinciæ die septimo pervenit; inde in Allobrogum fines: ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit: hi sunt extra Provinciam trans Rhodanum primi.

5 XI. Helvetii jam per angustias et fines Sequanorum suas copias transduxerant, et in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui, quum se suaque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt, rogatum auxilium: 'Ita se omni tempore de Populo Romano
10 meritos esse, ut, penè in conspectu exercitûs nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari, non debuerint.' Eodem tempore Ambarri, necessarii et consanguinei Æduorum,
15 Cæsarem certiores faciunt, 'Sese, depopulatis agris, non facîle ab oppidis vim hostium prohibere:' item Allobroges, qui trans Rhodanum vicis possessionesve habebant, fugâ se ad Cæsarem recipiunt, et demonstrant, 'Sibi, præter agri solum,
20 nihil esse reliqui.' Quibus rebus adductus, Cæsar non expectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum
25 et Sequanorum in Rhodanum influit incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit: id Helvetii ratibus ac lintribus junctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen transduxisse, quartam verò partem
30 citra flumen Ararim reliquam esse; de tertiâ vigi-

liâ cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes aggressus, magnam partem concidit: reliqui sese fugæ mandârunt, atque in proximas sylvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus: nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. Hic pagus unus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoriâ, L. Cassium consulem interfecerat, et ejus exercitum sub jugum miserat. Ita, sive casu, sive 10 consilio Deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem Populo Romano intulerat, ea princeps pœnas persolvit. Quâ in re Cæsar non solùm publicas, sed etiam privatas injurias ultus est, quòd ejus soceri L. Pisonis avum, 15 L. Pisonem legatum, Tigurini eodem prælio, quo Cassium, interfecerant.

XIII. Hoc prælio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arari faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Hel- 20 vetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus viginti ægerrimè confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Hel- 25 vetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare agit: 'Si pacem Populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi Cæsar constituisset, atque esse voluisset: sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et ve- 30 teris incommodi Populi Romani et pristinæ virtutis

Helvetiorum. Quòd improvisò unum pagum ad-
ortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis
auxilium ferre non possent; ne, ob eam rem, aut
suæ magnopere virtuti tribuerit, aut ipsos despi-
5 ceret. Se ita a patribus majoribusque suis didi-
cisse, ut magis virtute, quàm dolo contenderent,
aut insidiis niterentur. Quare, ne committeret,
ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate Populi
Romani et internecone exercitûs nomen caperet,
10 aut memoriam proderet.'

XIV. His Cæsar ita respondit: 'Eo sibi minus
dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Helve-
tii commemorâssent, memoriâ teneret; atque eo
gravius ferre, quo minus merito Populi Romani ac-
15 cidissent; qui si alicujus injuriæ sibi conscius
fuisset, non fuisse difficile cavere: sed eo decep-
tum, quòd neque commissum a se intelligeret, quare
timeret; neque sine causâ timendum putaret.
Quòd si veteris contumeliæ oblivisci vellet, num
20 etiam recentium injuriarum, quòd, eo invito, iter
per Provinciam per vim tentâssent; quòd, Æduos,
quòd Ambarros, quòd Allobroges vexâssent, me-
moriâ deponere posset? Quòd suâ victoriâ tam
insolenter gloriarentur, quòdque tam diu se impu-
25 ne tulisse injurias admirarentur, eòdem pertinere:
consuêsse enim Deos immortales, quo gravius homi-
nes ex commutatione rerum doleant, quos pro
scelere eorum ulcisci velint, his secundiores inter-
dum res et diuturniorem impunitatem concedere.
30 Quum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi den-
tur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat;

et si Æduis de injuriis, quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus, satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum.' Divico respondit: 'Ita Helvetios a majoribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare, consueverint: ejus rei 5 Populum Romanum esse testem.' Hoc responso dato, discessit.

XV. Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Cæsar, equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni Provinciâ, et 10 Æduis, atque eorum sociis coactum habebat, præmittit, qui videant, quas in partes hostes iter faciant; qui, cupidius novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prælium committunt, et pauci de nostris cadunt. Quo 15 prælio sublatis Helvetiis, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam ex novissimo agmine prælio, nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos a prælio continebat, ac satis habebat in præsentia, 20 hostem rapinis, pabulationibus, populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen, et nostrum primum, non amplius quinque aut sex millibus passuum interesset. 25

XVI. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publicè polliciti, flagitare: nam propter frigora, quod Gallia sub Septentrionibus, ut antè dictum est, posita est, non modò frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis 30 magna copia suppetebat: eo autem frumento,

quod flumine Arare navibus subvexerant, propterea minùs uti poterat, quòd iter ab Arare Helvetiï averterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui, conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit, et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret : convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, et Lisco, qui summo magistratui præerat, (quem Vergobretum appellat Ædui, qui creatur annuus, et vitæ necisque in suos habet potestatem,) graviter eos accusat, quòd, quum neque emi neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur, præsertim quum, magnâ ex parte eorum precibus adductus, bellum suscepit ; multo etiam graviùs, quòd sit destitutus, queritur.

XVII. Tum demum Liscus, oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit : ‘Esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privati plùs possint quàm ipsi magistratus : hos seditiosâ atque improbâ oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant, quod præstare debeant. Si jam principatum Galliæ obtinere non possint, Gallorum quàm Romanorum imperia perferre satius esse, neque dubitare quin, si Helvetios superaverint Romani, unâ cum reliquâ Galliâ Æduis libertatem sint erepturi. Ab iisdem nostra consilia, quæque in castris gerantur, hostibus enunciari : hos a se coërceri non posse : quia etiam, quòd necessariò rem Cæsari enunciârit, intelligere sese, quanto id cum periculo fecerit et ob eam causam, quàm diu potuerit, tacuisse.’

XVIII. Cæsar hâc oratione Lisci Dumnorigem Divitiaci fratrem designari sentiebat ; sed, quòd pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit ; Liscum retinet. Quærit ex solo ea, quæ in conventu dixerat ; dicit liberiùs 5 atque audaciùs. Eadem secretò ab aliis quærit ; reperit esse vera : ‘ Ipsum esse Dumnorigem summâ audaciâ, magnâ apud plebem propter liberalitatem gratiâ, cupidum rerum novarum : complures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vec- 10 tigalia, parvo pretio redempta habere ; propterea quòd, illo licente, contrâ liceri audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse, et facultates ad largiendum magnas comparâsse ; magnum numerum equitatûs suo sumptu semper alere 15 et circum se habere : neque solùm domi, sed etiam apud finitimas civitates, largiter posse ; atque hujus potentiæ causâ, matrem in Biturigibus, homini illîc nobilissimo ac potentissimo, collocâsse : ipsum ex Helvetiis uxorem habere : sororem ex 20 matre, et propinquas suas, nuptum in alias civitates collocâsse ; favere et cupere Helvetiis, propter eam affinitatem : odisse etiam suo nomine Cæsarem, et Romanos, quòd eorum adventu potentia ejus diminuta, et Divitiacus frater in anti- 25 quum locum gratiæ atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem regni per Helvetios obtinendi venire ; imperio Populi Romani non modò de regno, sed etiam de eâ, quam habeat, gratiâ desperare.’ Reperiebat etiam 30 Cæsar inquirendo ; quòd prælium equestre adver-

sum, paucis antè diebus, esset factum, initium
ejus fugæ a Dumnorige atque ejus equitibus fac-
tum esse, (nam equitatui, quem auxilio Cæsari
Ædúi miserant, Dumnorix præerat,) eorumque
5 fugâ reliquum esse equitatum perterritum.

XIX. Quibus rebus cognitis, quum ad has sus-
piciones certissimæ res accederent; quòd per
fines Sequanorum Helvetios transduxisset; quòd
obsides inter eos dandos curâset; quòd ea omnia,
10 non modò injussu suo et civitatis, sed etiam insci-
entibus ipsis, fecisset; quòd a magistratu Æduo-
rum accusaretur; satis esse causæ arbitrabatur,
quare in eum aut ipse animadverteret, aut civita-
tem animadvertere juberet. His omnibus unum
15 repugnabat, quòd Divitiaci fratris summum in
Populum Romanum studium, summam in se vo-
luntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam
cognoverat: nam, ne ejus supplicio Divitiaci ani-
mum offenderet, verebatur. Itaque, priusquam
20 quidquam conaretur, Divitiacum ad se vocari ju-
bet, et, quotidianis interpretibus remotis, per C.
Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ,
familiarem suum, cui summam rerum omnium
fidem habebat, cum eo colloquitur: simul com-
25 monefacit, quæ, ipso præsentè, in concilio Gallo-
rum de Dumnorige sint dicta; et ostendit, quæ
separatim quisque de eo apud se dixerit. Petit
atque hortatur, ut, sine ejus offensione animi, vel
ipse de eo, causâ cognitâ, statuât, vel civitatem
30 statuere jubeat.

XX. Divitiacus multis cum lachrymis Cæsarem complexus obsecrare cœpit: ‘Ne quid gravius in fratrem statueret: scire se, illa esse vera, nec quenquam ex eo plus, quàm se, doloris capere; propterea quòd quum ipse gratiâ plurimùm domi 5 atque in reliquâ Galliâ, ille minimùm propter adolescentiam posset, per se crevisset: quibus opibus ac nervis, non solùm ad minuendam gratiam, sed penè ad perniciem suam uteretur; sese tamen et amore fraterno et existimatione vulgi commoveri. 10 Quòd si quid ei a Cæsare gravius accidisset, quum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non suâ voluntate factum; quâ ex re futurum, uti totius Galliæ animi a se averterentur.’ Hæc quum pluribus verbis flens a 15 Cæsare peteret, Cæsar ejus dexteram prehendit: consolatus rogat, finem orandi faciat; tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, uti et Reipublicæ injuriam, et suum dolorem, ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat; fra- 20 trem adhibet; quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ civitas queratur, proponit; monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; præterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut, quæ agat, quibuscum 25 loquatur, scire possit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montem consedissee, millia passuum ab ipsius castris octo: qualis esset natura montis, et qualis in circuitu ascensus, qui cognos- 30 cerent, misit. Renunciatum est, facilem esse.

De tertiâ vigiliâ T. Labienum legatum pro prætore cum duabus legionibus, et iisdem ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis ascendere jubet; quid sui consilii sit, ostendit. Ipse
5 de quartâ vigiliâ eodem itinere, quod hostes ierant, ad eos contendit, equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, et in exercitu L. Sullæ, et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præ-
10 mittitur.

XXII. Primâ luce, quum summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longiùs mille et quingentis passibus abesset; neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius
15 adventus, aut Labieni, cognitus esset; Considius, equo admisso, ad eum accurrit; dicit montem, quem a Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se ex Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum col-
20 lem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum a Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato, nostros expectabat, prælioque
25 abstinebat. Multo denique die per exploratores cognovit Cæsar, et montem a suis teneri, et hostes castra movisse, et Considium, timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciâsse. Eo die, quo consuêrat intervallo, hostes sequitur, et
30 millia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XXIII. Postridie ejus diei, (quòd omnino biduum supererat quum exercitui frumentum metiri oporteret; et quòd a Bibracte, oppido Æduorum longè maximo ac copiosissimo, non ampliùs millibus passuum xviii aberat;) rei frumentariæ prospiciendum existimavit; iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quòd timore perterritos Romanos discedere existimarent, eo magis, quòd pridie, superioribus locis occupatis, prælium non commisissent; sive eo, quòd re frumentariâ intercludi posse confiderent; commutato consilio, atque itinere converso, nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt. 15

XXIV. Postquam id animadvertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit, equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum, ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Galliâ citiore proximè conscripserat, et omnia auxilia, collocaret; ac totum montem hominibus compleret. Intereà sarcinas in unum locum conferri, et eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt: ipsi, confertissimâ acie rejecto nostro equitatu, phalange factâ, sub primam nostram aciem successerunt. 30

- XXV. Cæsar, primùm suo, deinde omnium, e conspectu remotis equis, ut, æquato periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prælium commisit. Milites, e loco superiore pilis missis, 5 facilè hostium phalangem perfregerunt. Eâ dis-
jectâ, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque 10 evellere, neque, sinistrâ impeditâ, satis commodè pugnare poterant; multi ut, diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. Tandem, vulneribus defessi, et pedem referre, et quòd mons suberat circiter mille 15 passuum, eò se recipere cœperunt. Capto monte, et succedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui hominum millibus circiter xv agmen hostium claudabant, et novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumvenire; et 20 id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare, et prælium redintegrare cœperunt. Romani conversa signa tripartitò intulerunt; prima ac secunda acies, ut victis ac submotis resisteret; tertia, ut venientes exciperet.
- 25 XXVI. Ita, ancipiti prælio, diu atque acriter pugnatum est. Diutius quum nostrorum impetum sustinere non possent, alteri se, ut cœperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt: nam hoc toto prælio, 30 quum ab horâ septimâ ad vesperam pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam

noctem etiam ad impedimenta pugnatum est; propterea quòd pro vallo carros objecerant, et e loco superiore in nostros venientes tela conjiciebant, et nonnulli, inter carros rotasque, mataras ac tragulas subiciebant, nostrosque vulnerabant. 5 Diu quum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atque unus e filiis captus est. Ex eo prælio circiter millia hominum cxxx superfuerunt: eaque totâ nocte continenter ierunt: nullam partem 10 noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die iv pervenerunt; quum et propter vulnera militum, et propter sepulturam occisorum, nostri triduum morati, eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingones literas nunciosque misit, ne eos frumento 15 neve aliâ re, juvarent; qui si juvissent, se eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit.

XXVII. Helvetii, omnium rerum inopiâ adducti, legatos de deditione ad eum miserunt: qui quum 20 eum in itinere convenissent, seque ad pedes projecissent, suppliciterque locuti, flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum expectare jussisset, paruerunt. Eò postquam Cæsar pervenit, obsides, arma, servos, 25 qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur, et conferuntur, nocte intermissâ, circiter hominum millia vi ejus pagi, qui Urbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur; sive spe salutis inducti, 30 quòd, in tantâ multitudine dedititiorum, suam fu-

gam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent; primâ nocte ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

- 5 XXVIII. Quod ubi Cæsar rescivit, quorum per fines ierant, his, uti conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos, in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit.
- 10 Helvetios, Tulingos, Latobrigos, in fines suos, unde erant profecti, reverti iussit; et quòd, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut iis frumenti copiam facerent: ipsos oppida vicosque, quos in-
- 15 cenderant, restituere iussit. Id eâ maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne, propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent, et finitimi
- 20 Galliæ provinciæ Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Æduis, (quòd egregiâ virtute erant cogniti) ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt; quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi
- 25 erant, receperunt.

XXIX. In castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt literis Græcis confectæ, et ad Cæsarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma

30 ferre possent; et item separatim pueri, senes, mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat,

capitum Helvetiorum millia CCLXIII; Tulingorum, millia xxxvi; Latobrigorum, xiv; Rauracorum, xxiii; Boiorum, xxxii; ex his, qui arma ferre possent, ad millia xcii. Summa omnium fuerat, ad millia cccclxviii. Eorum, qui domum redi-⁵erunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, reperi-
tus est numerus millium cx.

XXX. Bello Helvetiorum confecto, totius ferè Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt: 'Intelligere sese, ta-¹⁰meti pro veteribus Helvetiorum injuriis Populus Romanus ab iis pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minùs ex usu terræ Galliæ quàm Populi Romani accidisse; propterea quòd eo consilio florentissimis rebus domos suas Helvetii reliquis-¹⁵sent, ut toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magnâ copiâ deligerent, quem ex omni Galliâ opportunissimum ac fructuosissimum judicassent: reliquasque civitates stipendiarias haberent.' Petierunt, 'Utì sibi concil-²⁰ium totius Galliæ in diem certam indicare, idque Cæsaris voluntate facere, liceret; sese habere quasdam res, quas e communi consensu ab eo petere vellent.' Eâ re permissâ, diem concilio constituerunt, et jurejurando, ne quis enunciaret,²⁵ nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

XXXI. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui antè fuerant, ad Cæsarem reverterunt, petieruntque, utì sibi secretò de suâ omniumque³⁰ salute cum eo agere liceret. Eâ re impetratâ,

sese omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt :
'Non minùs se id contendere et laborare, ne ea,
quæ dixissent, enunciarentur, quàm uti ea, quæ vel-
lent, impetrarent ; propterea quòd, si enunciatum
5 esset, summum in cruciatum se venturos viderent.'
Locutus est pro his Divitiacus Æduus : 'Galliæ
totius factiones esse duas : harum alterius princi-
patum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum
tantopere de potentatu inter se multos annos con-
10 tenderent, factum esse, uti ab Arvernīs Sequa-
nisque Germani mercede accerserentur. Horum
primò circiter millia xv Rhenum transisse : poste-
aquam agros, et cultum, et copias Gallorum hom-
ines feri ac barbari adamassent, transductos plures :
15 nunc esse in Galliâ ad C et xx millium numerum :
cum his Æduos, eorumque clientes, semel atque
iterum armis contendisse ; magnam calamitatem
pulsos accepisse : omnem nobilitatem, omnem se-
natum, omnem equitatum amisisse. Quibus præ-
20 liis calamitatibusque fractos, qui et suâ virtute et
Populi Romani hospitio atque amicitia plurimùm
antè in Galliâ potuissent, coactos esse Sequanis
obsides dare nobilissimos civitatis, et jurejurando
civitatem obstringere, sese neque obsides repetitu-
25 ros, neque auxilium a Populo Romano imploratorios,
neque recusatorios, quominùs perpetuò sub illorum
ditione atque imperio essent : unum se esse ex omni
civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut jura-
ret, aut suos liberos obsides daret. Ob eam rem se
30 ex civitate profugisse, et Romam ad senatum ve-
nisse, auxilium postulatum, quòd solus neque jure-

jurando, neque obsidibus teneretur. Sed pejùs victoribus Sequanis, quàm Æduis victis accidisse : propterea quòd Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupa- 5- visset, et nunc de alterâ parte tertiâ Sequanos decedere juberet, propterea quòd, paucis mensibus antè, Harudum millia hominum xxiv ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis, uti omnes e Galliæ finibus 10 pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent : neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victûs cum illâ comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias prælio vicerit, 15 (quod prælium factum sit Amagetobriæ,) superbè et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, et in eos omnia exempla cruciatûs edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem ejus facta sit. Hominem esse barba- 20 rum, iracundum, temerarium : non posse ejus imperia diutius sustineri : nisi si quid in Cæsare Populoque Romano sit auxilii ; omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerunt, ut domo emigrent ; aliud domicilium, alias sedes, 25 remotas a Germanis, petant ; fortunamque, quæcunque accadat, experiantur. Hæc si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat ; Cæsarem, vel auctoritate suâ atque exerci- 30 tûs, vel recenti victoriâ, vel nomine Populi Romani

deterrere posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti injuriâ posse defendere.'

XXXII. Hâc oratione a Divitiaco habitâ, omnes,
5 qui aderant, magno fletu auxilium a Cæsare petere cœperunt. Animadvertit Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent; sed tristes, capite demisso, terram intueri. Ejus rei quæ causa esset, miratus, ex ipsis
10 quæsivit. Nihil Sequani respondere, sed in eâdem tristitiâ taciti permanere. Quum ab iis sæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset; idem Divitiacus Æduus respondit: 'Hoc esse miseriorem graviolemque fortunam Sequano-
15 rum quàm reliquorum; quòd soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent; absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coràm adesset, horrerent: propterea quòd reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis verò, qui intra
20 fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi.'

XXXIII. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit; pollicitusque est, 'Sibi
25 eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem injuriis facturum.' Hâc oratione habitâ, concilium dimisit. Et secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam
30 et suscipiendam putaret; imprimis, quòd Æduos, fratres consanguineosque sæpenumero ab Senatu

appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intelligebat; quod, in tanto imperio Populi Romani, turpissimum sibi et Reipublicæ esse arbitrabatur. Paullatim autem 5 Germanos consuescere Rhenum transire, et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, Populo Romano periculosum videbat: neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupâssent, ut antè Cimbri 10 Teutonique fecissent, in Provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præsertim quum Sequanos a Provinciâ nostrâ Rhodanus divideret: quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, 15 tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

XXXIV. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent, ut 'aliquem locum medium utriusque colloquio deli- 20 geret; velle sese de Republicâ et summis utriusque rebus cum eo agere.' Ei legationi Ariovistus respondit: 'Si quid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse: si quid ille a se velit, illum ad se venire oportere. Præterea, se neque 25 sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque emolumento in unum locum contrahere posse: sibi autem mirum videri, quid in suâ Galliâ, quam bello vicisset, aut Cæsari, aut 30 omnino Populo Romano, negotii esset.'

XXXV. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum Cæsar legatos cum his mandatis mittit: 'Quoniam, tanto suo Populique Romani beneficio affectus, (quum in consulatu suo rex atque
5 amicus a Senatu appellatus esset) hanc sibi Populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret; hæc esse, quæ ab eo postularet; primum, ne quam multitu-
10 dinem hominum ampliùs trans Rhenum in Galliam transduceret; deinde obsides, quos haberet ab Æduis, redderet; Sequanisque permetteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: neve Æduos injuriâ lacesseret; neve his, so-
15 ciisve eorum, bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi Populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, (quoniam, M. Messalâ, M. Pisone, Coss., Senatus censuisset, uti, quicumque Galliam provinciam
20 obtineret, quod commodò Reipublicæ facere posset, Æduos cæterosque amicos Populi Romani defenderet,) se Æduorum injurias non neglecturum.'

XXXVI. Ad hæc Ariovistus respondit: 'Jus esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent,
25 quemadmodum vellent, imperarent: item Populum Romanum victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium, imperare consuêsse. Si ipse Populo Romano non præscriberet, quemadmodum suo jure uteretur; non oportere sese a Populo Ro-
30 mano in suo jure impediri. Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentâssent, et armis congressi ac

superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum non esse; neque iis, neque eorum sociis, injuriâ bellum illaturum; si in eo manerent, 5 quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent, longè ab his fraternum nomen Populi Romani abfuturum. Quòd sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum injurias non neglecturum; neminem secum sine suâ pernicië con- 10 tendisse. Quum vellet, congredieretur: intellecturum quid invicti Germani, exercitatisimi in armis, qui intra annos xiv tectum non subissent, virtute possent.

XXXVII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata 15 referebantur; et legati ab Æduis et Treviris veniebant: Ædui, questum, quòd 'Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne, obsidibus quidem datis, pacem Ariovisti redimere potuisset:' Treviri autem, 'pagos 20 centum Suevorum ad ripam Rheni consedissee, qui Rhenum transire conarentur; iis præesse Nasuam et Cimberium fratres.' Quibus rebus Cæsar, vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis 25 Ariovisti sese conjunxisset, minùs facilè resisti posset. Itaque, re frumentariâ quàm celerrimè potuit comparatâ, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXXVIII. Quum tridui viam processisset, nunci- 30 atum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis

ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam a suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcavendum sibi Cæsar existimabat: 5 namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas; idque naturâ loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; propterea quòd flumen Dubis, ut circino circumductum, penè totum oppidum 10 cingit; reliquum spatium, quod non est amplius pedum DC, quâ flumen intermittit, mons continet magnâ altitudine, ita ut radices ejus montis ex utrâque parte ripæ fluminis contingant: hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido con- 15 jungit. Huc Cæsar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit; occupatoque oppido, ibi præsidium collocat.

XXXIX. Dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariæ com meatûsque causâ, moratur, ex 20 percuntatione nostrorum, vocibusque Gallorum ac mercatorum, (qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse prædicabant, sæpenumero sese cum eis congressos, ne vultum quidem atque aciem oc- 25 ulorum ferre potuisse) tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primùm ortus est timor a tribunis militum ac præfectis, reliquisque, qui ex Urbe, amicitia causâ, Cæsarem secuti, 30 magnum periculum miserabantur, quòd non magnum in re militari usum habebant: quorum alius,

aliâ causâ illatâ, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse duceret, petebat, ut ejus voluntate discedere liceret; nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere neque interdum lachry- 5 mas tenere poterant: abditî in tabernaculis, aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgõ totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore, paullatim etiam ii, qui magnum in cas- 10 tris usum habebant, milites centurionesque, quique equitatui præerant, perturbabantur. Qui se ex his minùs timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, et magnitudinem sylvarum, quæ inter eos atque Ariovistum interce- 15 derent, aut rem frumentariam ut satis commodè supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renunciabant, cùm castra moveri ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, neque, propter timorem, signa latu- 20 ros.

XL. Hæc quum animadvertisset Cæsar, convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: 'Primùm, quòd aut quam in partem, aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitan- 25 dum putarent. Ariovistum, se consule, cupidissimè Populi Romani amicitiam appetisse: cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum judicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspectâ, eum 30 neque suam, neque Populi Romani gratiam repu-

diaturum. Quòd si furore atque amentia impulsus, bellum intulisset; quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia, desperarent? Factum ejus hostis periculum patrum
5 nostrorum memoria, quum, Cimbris et Teutonis a C. Mario pulsus, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus videbatur: factum etiam nuper in Italia, servili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina, quam a nobis accepis-
10 sent, sublevarent: ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia; propterea quòd, quos aliquandiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent: denique hos esse eosdem, quibuscum, sæpenumero Helve-
15 tii congressi, non solum in suis, sed etiam in illorum finibus, plerumque superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum prælium, et fuga Gallorum, commoveret; hos, si quaerent, reperire posse, diu-
20 turnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugnâ et dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio quam virtute vicisse: cui rationi con-
25 tra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hâc ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariae simulationem, angustiasque itinerum, conferrent, facere arroganter: quum aut de officio im-
30 peratoris desperare, aut ei præscribere, viderentur. Hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos,

Leucos, Lingones subministrare ; jamque esse in agris frumenta matura. De itinere, ipsos brevi tempore judicatu- 5
ros. Quòd non fore dicto audientes milites, neque signa latu-
ri dicantur, nihil se eâ re commoveri : scire enim quibuscumque exer-
citus dicto audiens non fuerit, aut, malè re gestâ, fortunam defuisse : aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam : suam innocentiam per-
petuâ vitâ, felicitatem Helvetiorum bello, esse perspectam. Itaque se, quòd in longiorem diem 10
collaturus esset, repræsentaturum, et proximâ nocte, de quartâ vigiliâ, castra moturum, ut quam-
primùm intelligere posset, utrùm apud eos pudor atque officium, an timor, plùs valeret. Quòd si prætereâ nemo sequatur, tamen se cum solâ deci- 15
mâ legione iturum, de quâ non dubitaret, sibique eam prætoriam cohortem futuram.' Huic legioni Cæsar et indulserat præcipuè et propter virtutem confidebat maximè.

XLI. Hâc oratione habitâ, mirum in modum 20
conversæ sunt omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est : princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quòd de se optimum judicium fecisset ; seque esse ad bellum gerendum paratissimam 25
confirmavit : inde reliquæ legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent ; 'Se neque unquam dubitâsse neque timuisse ; neque de summâ belli suum judiciùm, sed imperatoris esse existimavis- 30
se.' Eorum satisfactione acceptâ, et itinere ex-

quisito per Divitiacum, (quòd ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat) ut millium ampliùs quinquaginta circuitu locis apertis exercitum duceret; de quartâ vigiliâ, uti dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariovisti copias a nostris millibus passuum IV et XX abesse.

XLII. Cognito Cæsaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit: 'Quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propiùs accessisset, seque id sine periculo facere posse existimare.' Non respuit conditionem Cæsar: jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamque in spem veniebat, pro suis tantis Populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinaciâ desisteret. Dies colloquio dictus est ex eo die quintus. Interim, quum sæpè ultro citròque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, 'Ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret; vereri se nē per insidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: aliâ ratione se non esse venturum.' Cæsar, quòd neque colloquium, interpositâ causâ, tolli volebat: neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimæ, cui maximè confidebat, imponere; ut præsidium quàm amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod cū fieret, non irridiculè quidam ex

militibus decimæ legionis dixit; ‘Plus, quàm pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum, in cohortis prætorix locò decimam legionem habiturum; nunc, ad equum rescribere.’

XLIII. Planities erat magna, et in eâ tumulus 5 terreus sat̃s grandis. Hic locus æquo ferè spatio ab castris utriusque aberat. Eò, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quàm equis devexerat, passibus cc ab eo tumulto constituit: item equites Ariovisti pari intervållo con- 10 stiterunt. Ariovistus, ut ex equis colloquerentur, et, præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eò ventum est, Cæsar, initio orationis, sua Senatûsque in eum beneficia commemoravit; ‘Quòd rex appellatus esset a Senatu, 15 quòd amicus; quòd munera amplissima missa; quam rem et paucis contigisse, et a Romanis proximis hominum officiis consuevisse tribui’ docebat: ‘illum, quum neque aditum neque causam postulandi justam haberet, beneficio ac liberali- 20 itate suâ ac Senatûs ea præmia consecutum.’ Docebat etiam, ‘Quàm veteres quàmque justæ causæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ Senatûs consulta, quoties, quàmque honorifica in eos facta essent; ut, omni tempore, 25 totius Galliæ principatum Ædúi tenuissent, priùs etiam quàm nostram amicitiam appetissent. Populi Romani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modò nihil sui deperdere, sed gratiâ, dignitate, honore auctiores velit esse. 30 Quod verò ad amicitiam Populi Romani attu-

lissent, id iis eripî quis pati posset?’ Postulavit
deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat ;
‘ Ne aut Æduis, aut eorum sociis, bellum inferret ;
obsides redderet ; si nullam partem Germanorum
5 domum remittere posset, at ne quos ampliùs Rhe-
num transire pateretur.’

XLIV. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca
respondit ; de suis virtutibus multa prædicavit :
‘ Transisse Rhenum sese non suâ sponte, sed ro-
10 gatum et accersitum a Gallis ; non sine magnâ
spe, magnisque præmiis, domum propinquosque
reliquisse ; sedes habere in Galliâ, ab ipsis con-
cessas ; obsides, ipsorum voluntate dados ; stipen-
dium capere, jure belli, quod victores victis impo-
15 nere consueverint ; non sese Gallis, sed Gallos sibi,
bellum intulisse ; omnes Galliæ civitates ad se
oppugnandum venisse, ac contra se castra ha-
buisse ; eas omnes copias, uno a se prælio fusas,
ac superatas esse. Si iterum experiri velint, par-
20 atum se decertare ; sin pace uti malint, iniquum
esse de stipendio recusare, quod suâ voluntate ad
id tempus pependerit. Amicitiam Populi Roma-
ni sibi ornamento et præsidio, non detrimento, esse
oportere ; idque se eâ spe petisse. Si per Popu-
25 lum Romanum stipendium remittatur, et dedititii
subtrahantur, non minùs libenter sese recusaturum
Populi Romani amicitiam, quam appetierit. Quòd
multitudinem Germanorum in Galliam transducatur,
id se sui muniendi, non Galliæ impugnandæ, causâ
30 facere ; ejus rei testimonium esse, quòd, nisi roga-
tus, non venerit, et quòd bellum non intulerit, sed

defenderit. Se priùs in Galliam venisse, quàm Populum Romanum; nunquam ante hoc tempus exercitum Populi Romani Galliæ provinciæ fines egressum. Quid sibi vellet? cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam esse hanc Galli- 5 am, sicuti illam nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic iterum nos esse iniquos, quòd in suo jure se interpellaremus. Quòd fratres a Senatu Æduos appellatos diceret: non se, tam barbarum neque tam 10 imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo Æduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio Populi Romani usos esse. Debere se suspicari, 15 simulatâ Cæsarem amicitîâ, quòd exercitum in Galliâ habeat, sui opprimendi causâ habere: qui nisi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum; quòd si eum interfecerit, multis sese 20 nobilibus, principibusque Populi Romani, gratum esse facturum. Id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset. Quòd si decessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ 25 tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum, et quæcunque bella geri vellet, sine ullo ejus labore et periculo confecturum.'

XLV. Multa ab Cæsare in eam sententiam dicta sunt quare 'negotio desistere non posset, 30 et neque suam neque Populi Romani consuetudi-

nem pati uti optimè meritos socios desereret; neque se judicare Galliam potiùs esse Ariovisti, quàm Populi Romani. Bello superatos esse Arvernos et Rutenos a Q. Fabio Maximo, quibus
b Populus Romanus ignovisset, neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quòd si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, Populi Romani justissimum esse in Galliâ imperium: si judicium Senatûs servari oporteret;
10 liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.'

XLVI. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nunciatum est, equites Ariovisti propiùs tumultum accedere, et ad nostros adequitare; lapides
15 telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit, seque ad suos recepit, suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent: nam etsi sine ullo periculo legionis delectæ cum equitatu prælium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut, pulsus hostibus, dici posset eos a se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, quâ
20 arrogantia in colloquio Ariovistus usus, omni Galliâ Romanis interdixisset, impetumque in nostros
25 ejus equites fecissent; eaque res colloquium ut diremisset; multo major alacritas, studiumque pugnandi majus exercitui injectum est.

XLVII. Biduo pòst, Ariovistus ad Cæsarem legatos mittit: 'Velle se de his rebus, quæ inter
30 eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo; uti aut iterum colloquio diem constitueret;

aut, si id minùs vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret.' Colloquendi causa Cæsari visa non est, et eò magis, quòd, pridie ejus diei, Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conjicerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, et hominibus feris obiecturum, existimabat. Commodissimum visum est, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summâ virtute et humanitate adolescentem, (cujus pater a C. Valerio Flacco civitate donatus erat) 10 et propter fidem et propter linguæ Gallicæ scientiam, quâ multâ Ariovistus longinquâ consuetudine utebatur, et, quòd in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere, et M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. His mandavit, 15 ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, et ad se referrent. Quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset; exercitu suo præsentem, conclamavit: 'Quid ad se venirent? an speculandi causâ?' Conantes dicere prohibuit, et in catenas 20 conjecit.

XLVIII. Eodem die castra promovit, et millibus passuum vi a Cæsaris castris sub monte consedit. Postridie ejus diei, præter castra Cæsaris suas copias transduxit, et millibus passuum 11 25 ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die, dies continuos v Cæsar pro castris suas copias produxit, et aciem instructam habuit; ut, si vellet Ariovistus prælio contendere, ei potestas non deesset. 30

Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris
continuit: equestri prælio quotidie contendit.
Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercu-
erant. Equitum millia erant VI; totidem numero
5 pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni
copiâ singuli singulos, suæ salutis causâ, delege-
rant. Cum his in præliis versabantur: ad hos se
equites recipiebant: hi, si quid erat durius, con-
currebant; si qui, graviore vulnere accepto, equo
10 deciderant, circumstestebant; si quò erat longiùs
prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat
horum, exercitatione, celeritas, ut, jubis equorum
sublevati, cursum adæquarent.

XLIX. Ubi eum castris sese tenere Cæsar in-
15 tellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra
eum locum, quo in loco Germani consederant,
circiter passus DC ab eis, castris idoneum locum
delegit; acieque triplici instructâ, ad eum locum
venit. Primam et secundam aciem in armis esse,
20 tertiam castra munire, jussit. Hic locus ab hoste
circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat.
Eò circiter hominum numero XVI millia expedita,
cum omni equitatu, Ariovistus misit, quæ copiae
nostros perterrerent, et munitione prohiberent.
25 Nihilo seciùs Cæsar, ut antè constituerat, duas
acies hostem propulsare, tertiam opus perficere
jussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit,
et partem auxiliorum; quatuor reliquas in castra
majora reduxit.

30 L. Proximo die, instituto suo Cæsar ex castris
utrisque copias suas eduxit; paululùmque a ma-

joribus progressus aciem instruxit, hostibusque pugnandi potestatem fecit: ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, 5 misit. Acriter utrimque, usque ad vesperum, pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreretur Cæsar, quæ obrem Ariovistus prælio non decertaret, hanc 10 reperiēbat causam: quòd apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres-familias eorum sortibus et vaticinationibus declararent, utrùm prælium committi ex usu esset, necne: eas ita dicere, 'Non esse fas Germanos superare, si ante novam 15 lunam prælio contendissent.'

LI. Postridie ejus diei Cæsar, præsidio utrisque castris, quod satis esse visum est, relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; (quòd minùs multitudine militum 20 legionariorum, pro hostium numero, valebat,) ut ad speciem alariis uteretur: ipse, triplici instructâ acie, usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessariò Germani suas copias e castris eduxerunt, generatimque constituerunt, paribus- 25 que intervallis, Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos; omnemque aciem suam rhedis et carris circumdederunt, ne qua spes in fugâ relinqueretur. Eò muliēres imposuerunt, quæ, in prælium proficiscentes mili- 30 tes, passis crinibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent.

LII. Cæsar singulis legionibus singulos legatos et quæstorem præfecit, uti eos testes suæ quisque virtutis haberet. Ipse a dextro cornu, quòd eam partem minimè firmam hostium esse animadvert-
5 rat, prælium commisit. Ita nostri acriter in hos-
tes, signo dato, impetum fecerunt, itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, cominus gladiis pugnatum est. At Germani cele-
10 riter, ex consuetudine suâ, phalange factâ, impetus gladiatorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, et scuta manibus revellerent, et desuper vulnerarent. Quum hostium acies a sinistro cornu pulsa, atque
15 in fugam conversa esset; a dextro cornu vehementer, multitudine suorum, nostram aciem premebant. Id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatus præerat, quòd expeditior erat, quàm hi qui inter aciem versabantur, tertiam aciem
20 laborantibus nostris subsidio misit.

LIII. Ita prælium restitutum est; atque omnes hostes terga verterunt, neque priùs fugere destiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerint. Ibi
25 perpauci, aut viribus confisi, transnatare contenderunt; aut, lintribus inventis, sibi salutem repererunt. In his fuit Ariovistus, qui, naviculam deligatam ad ripam nactus, eâ profugit: reliquos omnes, equites consecuti nostri, interfecerunt.
30 Duæ fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione, quam ab domo secum eduxerat; altera Norica,

regis Vocionis soror, quam in Galliâ duxerat, a fratre missam : utræque in eâ fugâ perierunt. Duæ filiæ harum ; altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum a custodibus in fugâ trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsa- 5 rem, hostes equitatu persequentem, incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem, quàm ipsa victoria, voluptatem attulit ; quòd hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi resti- 10 tutum videbat ; neque ejus calamitate, de tantâ voluptate et gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, se præsentem, de se ter sortibus consultum dicebat, utrùm igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur ; sortium beneficio 15 esse se incolumem. Item M. Mettius repertus et ad eum reductus est.

LIV. Hoc prælio trans Rhenum nunciato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt ; quos Ubii, qui proximi Rhenum inco- 20 lunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar, unâ æstate duobus maximis bellis confectis, maturiùs paullò, quàm tempus anni postulabat, in hyberna in Sequanos exercitum deduxit : hybernis Labienum præposuit ; ipse in 25 citeriorem Galliam, ad conventus agendos, profectus est.

DE BELLO GALLICO

LIBER II.

I. QUUM esset Cæsar in citeriore Galliâ in hybernis, ita uti suprà demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, literisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, (quam tertiam esse
5 Galliæ partem dixeramus,) contra Populum Romanum conjurare, obsidesque inter se dare; conjurandi has esse causas: primùm, quòd vererentur, ne, omni pacatâ Galliâ, ad eos exercitus noster adduceretur; deinde, quòd ab nonnullis Gallis
10 sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius in Galliâ versari noluerant, ita Populi Romani exercitum hyemare atque inveterascere in Galliâ molestè ferebant; partim qui mobilitate et levitate animi novis imperiis studebant: ab nonnullis
15 etiam, quòd in Galliâ a potentioribus, atque his, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgò regna occupabantur; qui minùs facilè eam rem imperio nostro consequi poterant.

II. Iis nunciis literisque commotus, Cæsar duas
20 legiones in citeriore Galliâ novas conscripsit, et initâ æstate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. Ipse, quum primùm

pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. Dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant, seque de his rebus certiore faciant. Hi constanter omnes nunciaverunt, manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum verò dubitandum non existimavit, quin ad eos (duodecimo die) proficisceretur. Re frumentariâ provisâ, castra movet, diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum pervenit. 10

III. Eò quum de improvviso, celeriusque omnium opinione venisset, Remi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Antebrogium, primos civitatis, miserunt; qui dicerent, 'Se suaque omnia in fidem atque potestatem Populi 15 Romani permittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra Populum Romanum omnino conjurâsse; paratosque esse et obsides dare, et imperata facere, et oppidis recipere, et frumento cæterisque rebus juvare: reliquos omnes 20 Belgas in armis esse; Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse; tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem jure, iisdem legibus utantur, unum imperium, 25 unumque magistratum cum ipsis habeant, deterere potuerint, quin cum his consentirent.'

IV. Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis essent, et quid in bello possent, sic reperiebat: plerosque Belgas esse ortos a 30 Germanis, Rhenumque antiquitus transductos,

propter loci fertilitatem ibi consedissee; Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse: solosque esse, qui patrum nostrorum memoriâ, omni Galliâ vexatâ, Teutones Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint; quâ ex re fieri, uti earum rerum memoriâ magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari sumerent. De numero eorum omnia se habere explorata Remi dicebant; propterea quòd propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. Plurimùm inter eos Bellovacos et virtute, et auctoritate, et hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum; pollicitos 15 ex eo numero electa millia LX; totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos; latissimos feracissimosque agros possidere; apud eos fuisse regem nostrâ etiam memoriâ Divitiacum, totius Galliæ potentissimum; qui 20 quum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc, propter justitiam prudentiamque, summam totius belli, omnium voluntate, deferri: oppida habere numero XII; polliceri 25 millia armata quinquaginta: totidem Nervios, qui maximè feri inter ipsos habeantur, longissimèque absint: xv millia Atrebates: Ambianos x millia: Morinos xxv millia: Menapios ix millia: Caletos x millia: Velocasses et Veromandos totidem: 30 Aduatucos xix millia: Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad xl millia.

V. Cæsar Remos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus, omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci, jussit; quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Ædum magnopere cohortatus, 5 docet, quantopere Reipublicæ communisque salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tantâ multitudine uno tempore configendum sit. Id fieri posse, si suas copias Ædum in fines Bellovarum introduxerint, et eorum agros populari cœ- 10 perint. His mandatis eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque jam longè abesse, ab his, quos miserat, exploratoribus, et ab Remis cognovit; flumen Axonam, quod est in 15 extremis Remorum finibus, exercitum transducere maturavit, atque ibi castra posuit. Quæ res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, et, post eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, et, commeatus ab Remis, reliquisque civitatibus, 20 ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat; ibi præsidium ponit: et in alterâ parte fluminis Q. Titurium Sabinum, legatum, cum sex cohortibus reliquit: castra in altitudinem pedum duodecim vallo, fossâque duo- 25 deviginti pedum, munire jubet.

VI. Ab his castris oppidum Remorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum VIII: id ex itinere, magno impetu, Belgæ oppugnare cœperunt. Ægrè eo die sustentatum est. Gallorum eadem, 30 atque Belgarum, oppugnatio est hæc. Ubi, cir-

cumjectâ multitudine hominum totis mœnibus, undique lapides in murum jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est; testudine factâ, portas succedunt, murumque subruunt. Quod
5 tum facilè fiebat: nam, quum tanta multitudo lapides ac tela conjicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. Quum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summâ nobilitate et gratiâ inter suos, qui tum oppido præerat, unus ex iis,
10 qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, ‘Nisi subsidium sibi submitatur, se diutius sustinere non posse.’

VII. Eò de mediâ nocte Cæsar, iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas et
15 Cretas sagittarios, et funditores Baleares, subsidio oppidanis mittit; quorum adventu, et Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eâdem de causâ spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati,
20 agrosque Remorum depopulati, omnibus vicis ædificiisque, quos adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris omnibus copiis contenderunt; et a millibus passuum minùs ii castra posuerunt; quæ castra, ut fumo atque ignibus significabatur,
25 amplius millibus passuum viii in latitudinem patebant.

VIII. Cæsar primò, et propter multitudinem hostium, et propter eximiam opinionem virtutis, prælio supersedere statuit: quotidie tamen eques-
30 tribus præliis, quid hostis virtute posset, et quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non

esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam naturâ opportuno atque idoneo, (quòd is collis, ubi castra posita erant, paululùm ex planicie editus, tantum adversùs in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare 5 poterat, atque ex utrâque parte lateris dejectus habebat; et in frontem leviter fastigatus paulatim ad planiciem redibat :) ab utroque latere ejus collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD; et ad extremas fossas castella constituit; 10 ibique tormenta collocavit: ne, quum aciem instruxisset, hostes (quòd tantum multitudine poterant) a lateribus suos pugnantes circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proximè conscripserat, in castris relictis, ut, si 15 quid opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

IX. Palus erat, non magna, inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, 20 hostes exspectabant: nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggredirentur, parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equi- 25 tum nostrorum prælio, Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quòd esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt, eo con- 30 silio, ut, si possent, castellum, cui præerat Q.

Titurius legatus, expugnarent, pontemque inter-
scinderent: si minùs potuissent, agros Remorum
popularentur, qui magno nobis usui ad bellum
gerendum erant, commeatuque nostros prohibe-
5 rent.

X. Cæsar, certior factus ab Titurio, omnem
equitatum, et levis armaturæ Numidas, funditores,
sagittariosque pontem transducit, atque ad eos
contendit. Acriter in eo loco pugnatum est.
10 Hostes impeditos nostri in flumine aggressi, mag-
num eorum numerum occiderunt; per eorum
corpora reliquos audacissimè transire conantes,
multitudine telorum repulerunt: primos, qui tran-
sierant, equitatu circumventos, interfecerunt. Hos-
15 tes, ubi et de expugnando oppido, et de flumine
transeundo, spem se fefellisse intellexerunt, neque
nostros in locum iniquiorem progredi, pugnandi
causâ, viderunt, atque ipsos res frumentaria defi-
cere cœpit; concilio convocato, constituerunt, op-
20 timum esse, domum suam quemque reverti; et
quorum in fines primùm Romani exercitum intro-
duxissent, ad eos defendendos undique conveni-
rent; ut potiùs in suis, quàm in alienis finibus
decertarent, et domesticis copiis rei frumentariæ
25 uterentur. Ad eam sententiam, cum reliquis cau-
sis, hæc quoque ratio eos deduxit; quòd Divitiacum
atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare
cognoverant. His persuaderi, ut diutius mora-
rentur, neque suis auxilium ferrent, non poterat.
30 XI. Eâ re constitutâ, secunda vigiliâ, magno
cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo cer-

to ordine neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret, et domum pervenire properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectio videretur. Hâc re statim Cæsar per speculatores cognitâ, insidias veritus, quòd, quâ de causâ discederent, nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Primâ luce, confirmatâ re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit. His Q. Pedium, et L. Aurunculeium Cottam, legatos præfecit. T. 10 Labienum legatum, cum legionibus tribus, subsequi jussit. Hi novissimos adorti, et multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt; quum ab extremo agmine, ad quos ventum erat, consisterent; fortiter- 15 que impetum nostrorum militum sustinerent; priores, (quòd abesse a periculo viderentur,) neque ullâ necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fugâ sibi præsidium ponerent. Ita sine ullo per- 20 iculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium; sub occasumque solis destiterunt, seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

XII. Postridie ejus diei Cæsar, prius quàm se 25 hostes ex terrore ac fugâ reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit; et, magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quòd vacuum ab defensoribus esse audi- 30 ebat, propter latitudinem fossæ, murique altitudi-

nem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere, quæque ad oppug-
nandum usui erant, comparare cœpit. Interim
omnis ex fugâ Suessionum multitudo in oppidum
5 proximâ nocte convenit. Celeriter vineis ad op-
pidum actis, aggere jacto, turribusque constitutis,
magnitudine operum, quæ neque viderant antè
Galli neque audierant, et celeritate Romanorum
permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt,
10 et, petentibus Remis ut conservarentur, impe-
trant.

XIII. Cæsar, obsidibus acceptis, primis civita-
tis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis, armis-
que omnibus ex oppido traditis, in deditionem
15 Suessiones accepit, exercitumque in Bellovacos
duxit: qui quum se suaque omnia in oppidum
Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido
Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v
abesset, omnes majores natu ex oppido egressi,
20 manus ad Cæsarem tendere et voce significare
cœperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire,
neque contra Populum Romanum armis conten-
dere: item quum ad oppidum accessisset, castra-
que ibi poneret, pueri mulieresque ex muro, passis
25 manibus, suo more, pacem a Romanis petiêrunt.

XIV. Pro his Divitiacus (nam post discessum
Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum re-
vererat,) facit verba; 'Bellovacos omni tempore
in fide atque amicitîâ civitatis Æduæ fuisse: im-
30 pulsos a suis principibus, qui dicerent Æduos, a
Cæsare in servitutem redactos, omnes indignitates

contumeliasque perferre, et ab Æduis defecisse, et Populo Romano bellum intulisse. Qui hujus consilii principes fuissent, quòd intelligerent, quantum calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solùm Bellovacos, sed 5 etiam pro his Æduos, ut suâ clementiâ ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consuêrint.’ 10

XV. Cæsar honoris Divitiaci atque Æduorum causâ, ‘Sese eos in fidem recepturum et conservaturum,’ dixit: sed, quòd erat civitas magnâ inter Belgas auctoritate, atque hominum multitudine præstabat, de obsides poposcit. His traditis, omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se, suaque omnia sine morâ, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant; quorum de naturâ moribusque Cæsar quum quæreret, sic reperiēbat; ‘Nullum aditum 20 esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri; quòd his rebus relanguescere animos eorum, et remitti virtutem existimarent: esse homines feroces, magnæque virtutis: increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se Populo Romano dedidissent, patriamque virtutem projecissent: confirmare, sese neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos.’ 25

XVI. Quum per eorum fines triduum iter fecisset, inveniebat ex captivis, Sabim flumen ab cas-

tris suis non ampliùs millia passuum x abesse : trans
id flumen omnes Nervios consedissee ; adventum-
que ibi Romanorum expectare unà cum Atreba-
tibus et Veromanduis, finitimis suis ; nam his
5 utrisque persuaserant, uti eandem belli fortunam
experirentur : expectari etiam ab his Aduatucor-
um copias, atque esse in itinere ; mulieres, quique
per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum
locum coniecisse, quò propter paludes exercitui
10 aditus non esset.

XVII. His rebus cognitis, exploratores centu-
rionesque præmittit, qui locum castris idoneum
deligant. Quumque ex dedititiis Belgis reli-
quisque Gallis complures, Cæsarem secuti, unà
15 iter facerent ; quidam ex his, (ut postea ex captivis
cognitum est) eorum dierum consuetudine itineris
nostri exercitûs perspectâ, nocte ad Nervios per-
venerunt, atque iis demonstrârunt, inter singulas
legiones, impedimentorum magnum numerum in-
20 tercedere ; neque esse quidquam negotii, quum
prima legio in castra venisset, reliquæque legiones
magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis ado-
riri ; quâ pulsâ, impedimentisque direptis, futurum
ut reliquæ contrâ consistere non auderent. Adju-
25 vabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant ;
quòd Nervii antiquitus, quum equitatu nihil pos-
sent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student,
sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis,)
quò faciliùs finitimorum equitatum, si prædandi
30 causâ ad eos venissent, impedirent, teneris arbori-
bus incisis atque inflexis, crebris [que] in latitudi-

nem ramis [enatis], et rubis sentibusque interjectis, effecerant, ut, instar muri, hæ sepes munimenta præberent; quò non modò intrari, sed ne perspici quidem posset. His rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium 5 Nervii æstimaverunt.

XVIII. Loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo æqualiter declivis, ad flumen Sabim, quod suprà nominavimus, vergebat: ab eo flumine, pari acclivitate, collis 10 nascebatur, adversus huic et contrarius, passus circiter cc, infima apertus, ab superiore parte sylvestris, ut non facilè introrsus perspici posset. Intra eas sylvas, hostes in occulto sese continebant; in aperto loco, secundum flumen, paucae stationes 15 equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum trium.

XIX. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis. Sed ratio ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. 20 Nam, quòd ad hostes appropinquabat, consuetudine suâ Cæsar vi legiones expeditas ducebat: post eas, totius exercitûs impedimenta collocârat; inde duæ legiones, quæ proximè conscriptæ erant, totum agmen claudebant, præsidioque impedimentis 25 erant. Equites nostri, cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium commiserunt. Quum se illi identidem in sylvas ad suos reciperent, ac rursus e sylvâ in nostros impetum facerent, neque nostrî longiùs, 30 quàm quem ad finem porrecta ac loca aperta per-

tinebant, cedentes insequi auderent; interim legiones sex, quæ primæ venerant, opere dimenso, castra munire cœperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab his, qui in sylvis abditi latebant, visa sunt, (quod tempus inter eos committendi prœlii convenerat,) ita ut intra silvas aciem ordinesque constituerant, atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt, impetumque in nostros equites fecerunt. His facile
10 pulsis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt, ut penè uno tempore et ad sylvas, et in flumine, et jam in manibus nostris hostes viderentur. Eâdem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos, qui in opere occupati
15 erant, contenderunt.

XX. Cæsari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat insigne, quum ad arma concurrere oporteret: signum tubâ dandum: ab opere revocandi milites: qui paullo longius, aggeris petendi causâ, processerant, arces-
20 sendi: acies instruenda: milites cohortandi: signum dandum: quarum rerum magnam partem temporis brevitatis, et successus et incursus hostium, impediebat. His difficultatibus duæ res erant subsidio;
25 scientia atque usus militum, quod superioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minùs commodè ipsi sibi præscribere, quàm ab aliis doceri, poterant; et quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis
30 castris, vetuerat. Hi, propter propinquitatem et celeritatem hostium, nihil jam Cæsaris imperium

spectabant ; sed per se, quæ videbantur, administrabant.

XXI. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit ; et ad legionem decimam devenit. 5 Milites non longiore oratione cohortatus, quàm uti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent : quòd non longiùs hostes aberant, quàm quòd telum adjici posset, prælii committendi 10 signum dedit. Atque item in alteram partem cohortandi causâ profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modò ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas in- 15 duendas, scutisque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit ; ne, in quærendis suis, pugnandi tempus dimitteret. 20

XXII. Instructo exercitu, magis ut loci natura, dejectusque collis, et necēssitas temporis, quàm ut rei militaris ratio atque ordo postulabat ; quum diversis locis legiones aliæ aliâ in parte hostibus resisterent, sepibusque densissimis (ut antè de- 25 monstravimus) interjectis, prospectus impediretur ; neque certa subsidia collocari, neque quid in quâque parte opus esset, provideri, neque ab uno omnia imperia administrari, poterant. Itaque in tantâ rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii se- 30 quebantur.

XXIII. Legionis nonæ et decimæ milites, ut in sinistrâ parte acie constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos, vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt; et transire conantes insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt, et in locum iniquum progressi, rursus regressos ac resistentes hostes, red-
10 integrato prælio, in fugam dederunt. Item aliâ in parte diversæ duæ legiones, undecima et octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis præliabantur. At tum totis ferè a fronte et ab
15 sinistrâ parte nudatis castris, quum in dextro cornu legio duodecima, et, non magno ab eâ intervallo, septima constitisset; omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum
20 pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum locum castrorum petere, cœpit.

XXIV. Eodem tempore equites nostri, levisque armaturæ pedites, qui cum iis unâ fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, quum se in
25 castra reciperent, adversis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant: et calones, qui a decumanâ portâ, ac summo jugo collis, nostros victores flumen transisse conspexerant, prædandi causâ egressi, quum respexissent, et
30 hostes in nostris castris versari vidissent, præcipientes sese fugæ mandabant; simul eorum, qui cum

impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur; alique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti, equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui, auxilii causâ a civitate missi, ad Cæsarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, et penè circumventus teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diversos dissipatosque, in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt. Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos, civitati renuntiaverunt.

XXV. Cæsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus; ubi suos urgeri, signisque in unum locum collatis duodecimæ legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his primopilo, P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset; reliquos esse tardiores, et nonnullos a novissimis desertos prælio excedere, ac tela vitare; hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, et ab utroque latere instare, et rem esse in angusto vidit; neque ullum esse subsidium, quod submitti posset; scuto ab novissimis uni militi detracto, (quòd ipse eò sine scuto venerat,) in primam aciem processit; centurionibusque nomina-

tim appellatis, reliquos cohortatus milites signa inferre, et manipulos laxare jussit, quò faciliùs gladiis uti possent. Cujus adventu spe illatâ militibus, ac redintegrato animò, quum pro se quisque
5 in conspectu imperatoris, etiam in extremis suis rebus, operam navare cuperent; paullùm hostium impetus tardatus est.

XXVI. Cæsar, quum septimam legionem, quæ juxtà constiterat, item urgeri ab hoste vidisset,
10 tribunos militum monuit, ut paullatim sese legiones conjungerent, et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto, quum alius alii subsidium ferrent, neque timerent ne aversi ab hoste circumvenirentur, audaciùs resistere ac fortiùs pugnare
15 cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prælio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur; et T. Labienus, castris hostium potitus, et ex loco superiore,
20 quæ res in nostris castris gererentur, conspiciens, decimam legionem subsidio nostris misit: qui, quum ex equitum et calonum fugâ, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra et legiones et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad
25 celeritatem sibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prælium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes
30 spicati, etiam inermes armatis occurrerent: equites verò, ut turpitudinem fugæ virtute delerent,

ominibus in locis pugnae se legionariis militibus praeferrent. At hostes, etiam in extremâ spe salutis, tantam virtutem praestiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent : his 5 dejectis, et coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumultu, tela in nostros conjicerent, et pila intercepta remitterent : ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet, ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas 10 ripas, subire iniquissimum locum : quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc prælio facto, et prope ad interuersionem gente ac nomine Nerviorum redacto, majores natu, quos unâ cum pueris mulieribusque in 15 æstuaris ac paludibus collectos dixeramus, hanc pugnam nuntiata, quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur ; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dediderunt ; et, in commemorandâ civitatis 20 calamitate, ex DC, ad III senatores ; ex hominum millibus LX, vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt ; quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordiâ videretur, diligentissimè conservavit ; suisque finibus atque 25 oppidis uti jussit ; et finitimis imperavit, ut ab injuriâ et maleficio se suosque prohiberent.

XXIX. Aduatuci, de quibus supra scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Nervii venirent, hanc pugnam nuntiata, ex itinere domum reverterunt : 30 cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in

unum oppidum, egregiè naturâ munitum, contulerunt : quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes, despectusque haberet, unâ ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non
5 ampliùs cc pedum, relinquebatur ; quem locum duplici altissimo muro munierant ; tum magni ponderis saxa et præacutas trabes in muro collocârunt. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati ; qui, quum iter in Provinciam nostram atque
10 Italiam facerent, iis impedimentis, quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis ac præsidio, vi millia hominum unâ reliquerunt. Hi, post eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati, quum
15 aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent, consensu eorum omnium pace factâ, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac, primo adventu exercitûs nostri, crebras ex oppido excursions faciebant, parvulisque
20 præliis cum nostris contendebant : postea, vallo pedum xii, in circuitu xv millium, crebrisque castellis circummuniti, oppido sese continebant. Ubi, vineis actis, aggere exstructo, turrim procul constitui viderunt, primùm irridere ex muro, atque
25 increpitare vocibus, quò tanta machinatio ab tanto spatio institueretur ? quibusnam manibus, aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerùmque hominibus Gallis, præ magnitudine corporum suorum, brevitâs nostra contemptui
30 est) tanti oneris turrim in muros sese collocare confiderent ?

XXXI. Ubi verò moveri et appropinquare mœnibus viderunt, novâ atque inusitatâ specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti : ‘ Non se existimare Romanos sine ope divinâ bellum gerere ; qui tantæ 5 altitudinis machinationes tantâ celeritate promovere [et ex propinquitate pugnare] possent : se, suaque omnia, eorum potestati permittere ’ dixerunt. ‘ Unum petere, ac deprecari : si fortè, pro suâ clementiâ ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis 10 audirent, statuisset, Aduatucos esse conservandos ; ne se armis despoliaret : sibi omnes ferè finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti invidere, a quibus se defendere, traditis armis, non possent : sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis for- 15 tunam a Populo Romano pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari consuêsent.’

XXXII. Ad hæc Cæsar respondit : ‘ Se magis consuetudine suâ, quàm merito eorum, civitatem 20 conservaturum, si priùs, quàm aries murum attigisset, se dedidissent ; sed deditiois nullam esse conditionem, nisi armis traditis : se id, quod in Nervios fecisset, facturum, finitimisque imperatorum, ne quam dedititiis Populi Romani injuriam 25 inferrent.’ Re nunciatâ ad suos, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magnâ multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jactâ, sic, ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent ; et tamen circiter 30 parte tertiâ (ut postea perspectum est) celatâ, at-

que in oppido retentâ, portis patefactis, eo die pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Cæsar portas claudi militesque ex oppido exire jussit, ne quam noctu
5 oppidani ab militibus injuriam acciperent. Illi, antè inito (ut intellectum est) consilio, quòd, deditione factâ, nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentiùs servaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant et celaverant, armis;
10 partim scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subitò (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant; tertiâ vigiliâ, quâ minimè arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repentè ex oppido eruptionem
15 fecerunt. Celeriter, ut antè Cæsar imperârat, ignibus significatione factâ, ex proximis castellis eò concursus est: pugnatumque ab hostibus ita acriter, ut a viris fortibus, in extremâ spe salutis, iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque
20 tela jacerent, pugnari debuit; quum in unâ virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus iv, reliqui in oppidum rejecti sunt. Prostridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris,
25 sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII.

XXXIV. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione unâ miserat ad Venetos, Unellos,
30 Osismios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ civitates, oceanumque at-

tingunt, certior factus est, omnes eas civitates in
ditionem potestatemque Populi Romani esse re-
dactas.

XXXV. His rebus gestis, omni Galliâ pacatâ,
tanta hujus belli ad barbaros opinio perlata est, uti 5
ab his nationibus, quæ trans Rhenum incolerent,
mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides
daturas, imperata facturas, pollicerentur : quas le-
gationes Cæsar, quòd in Italiam Illyricumque pro-
perabat, initâ proximâ æstate ad se reverti jussit. 10
Ipse in Carnutes, Andes, Turonesque, quæ civitates
propinquæ his locis erant ubi bellum gesserat, le-
gionibus in hyberna deductis, in Italiam profectus
est. Ob easque res, ex literis Cæsaris, dies xv
supplicatio decreta est ; quod ante id tempus 15
accidit nulli.

DE BELLO GALLICO

LIBER III.

I. QUUM in Italiam proficisceretur Cæsar, Serv. Galbam cum legione duodecimâ, et parte equitâtus, in Nantuates, Veragros, Sedunosque misit, qui a finibus Allobrogum, et lacu Lemano, et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quòd iter per Alpes, quo magno cum periculo, magnisque cum portoriis mercatores ire consuêrant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in iis locis
10 legionem, hyemandi causâ, collocaret. Galba, secundis aliquot præliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, et pace factâ, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare, et
15 ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hyemare : qui vicus, positus in valle, non magnâ adjectâ planicie, altissimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit ; alteram, vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hyemandum attribuit. Eum locum vallo fossâque munivit.

II. Quum dies hybernorum complures transissent, frumentumque eò comportari jussisset, subito per exploratores certior factus est, ex eâ parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque, qui impenderent, a maximâ multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi, legionisque opprimendæ, consilium caperent : primùm, quòd legionem, neque eam plenissimam, (detractis cohortibus duabus, et compluribus sigillatim, qui, commeatûs petendi causâ, missi erant, absentibus) propter paucitatem despiciebant : tum etiam, quòd, propter iniquitatem loci, quum ipsi ex montibus in vallem decurrerent, et tela conjicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat, quòd suos ab se liberos abstractos obsidum nomine dolebant ; et Romanos, non solùm itinerum causâ, sed etiam perpétuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimæ Provinciæ adjungere, sibi persuasum habebant.

III. His nunciis acceptis, Galba, quum neque opus hybernorum, munitionesque plenè essent perfectæ, neque de frumento, reliquoque commeatu, satis esset provisum ; quod, deditione factâ, obsidibusque acceptis, nil de bello timendum existimaverat : concilio celeriter convocato, sententias exquirere cœpit : quo in consilio, quum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac jam omnia ferè superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio ve-

niri, neque commeatus supportari, interclusis itineribus, possent; prope jam desperatâ salute, nonnullæ hujusmodi sententiæ dicebantur, ut, impedimentis relictis, eruptione factâ, iisdem itineribus, quibus eò pervenissent, ad salutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, et castra defendere.

IV. Brevi spatio interjecto, vix ut his rebus, 10 quas constituissent, collocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere; lapides gæsaque in vallum conjicere. Nostri primò integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustrâ telum ex loco 15 periore mittere: ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eò occurrere, et auxilium ferre; sed hoc superari, quòd diuturnitate pugnæ hostes defessi prælio excedebant, alii integris viribus succedebant: quarum rerum a 20 nostris, propter paucitatem, fieri nihil poterat; ac non modò defesso ex pugnâ excedendi, sed ne saucio quidem ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi, facultas dabatur.

V. Quum jam ampliùs horis vi continenter 25 pugnaretur, ac non solùm vires sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acriùs instarent, languidioribusque nostris, vallum scindere et fossas complere cœpissent, resque esset jam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus, primipili 30 centurio, quem Nervico prælio compluribus confectum vulneribus diximus, et item C. Volusenus,

tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent, si, eruptione factâ, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prælium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent; post, signo dato, e castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

VI. Quod jussi sunt faciunt: ac subito omnibus portis eruptione factâ, neque cognoscendi quid fieret, neque sui colligendi, hostibus facultatem relinquunt. Ita commutatâ fortunâ, eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt; et ex hominum millibus amplius xxx, (quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat) plus tertiâ parte interfectâ, reliquos perterritos in fugam conjiciunt, ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fuis, armisque exutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. Quò prælio facto, quòd sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hyberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatûsque inopiâ permotus, postero die omnibus ejus vici ædificiis incensis, in Provinciam reverti contendit: ac, nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas, perduxit, ibique hyemavit.

VII. His rebus gestis, quum omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita, initâ hyeme, in Illyricum profectus esset, 5 quòd eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat : subitum bellum in Galliâ coortum est. Ejus belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione VII proximus mare Oceanum in Andibus hyemârat. Is, quòd in his locis inopia 10 frumenti erat, præfectos, tribunosque militum complures in finitimas civitates, frumenti com meatûsque petendi causâ, dimisit : quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Esubios ; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas ; Q. Velanius, cum T. 15 Silio, in Venetos.

VIII. Hujus civitatis est longè amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quòd et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consuêrunt, et scientiâ atque 20 usu nauticarum rerum reliquos antecedunt ; et in magno impetu maris atque aperto, paucis portubus interjectis, quos tenent ipsi, omnes ferè, qui eo mari uti consuêrunt, habent vectigales. Ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii, quòd per eos, 25 suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eâdem de causâ Trebium, Terrasidiumque retinent ; et celeriter missis legatis, per suos 30 principes inter se conjurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemque omnis fortunæ exi-

tum esse laturos; reliquasque civitates sollicitant, ut in eâ libertate, quam a majoribus acceperant, permanere, quàm Romanorum servitutem perferre, mallent. Omni orâ maritimâ celeriter ad suam sententiam perductâ, communem legationem ad 5 P. Crassum mittunt, 'Si velit suos recipere, obsides sibi remittat.'

IX. Quibus de rebus Cæsar a Crasso certior factus, quòd ipse aberat longiùs, naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in 10 Oceanum, remiges ex Provinciâ institui, nautas gubernatoresque comparari, jubet. His rebus celeriter administratis, ipse, quum primùm per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæsar's adven- 15 tu, simul quòd, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos (quod nomen apud omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset) retentos a se et in vincula coniectos: pro magnitudine periculi bellum parare, et maximè ea, quæ 20 ad usum navium pertinent, providere instituunt, hòc majore spe, quòd multùm naturâ loci confidebant: pedestria esse itinera concisa æstuariis, navigationem impeditam, propter inscientiam locorum paucitatemque portuum, sciebant: neque 25 nostros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud se morari posse confidebant: ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimùm navibus posse: Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, 30 ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas

novisse : ac longè aliam esse navigationem in concluso mari, atque in vastissimo atque apertissimo Oceano, perspiciebant. His initis consiliis, oppida muniunt ; frumenta ex agris in oppida com-
5 portant ; naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum bellum gesturum constabat, quàm plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismios, Lexovios, Nannetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintes, Menapios adsciscunt ; auxilia ex Britan-
10 niâ, quæ contra eas regiones posita est, arcessunt.

X. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas suprâ ostendimus : sed multa Cæsarem tamen ad id bellum incitabant ; injuriæ retentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, de-
15 fectio datis obsidibus, tot civitatum conjuratio : in primis, ne, hæc parte neglectâ, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur. Itaque, quum intelligeret omnes ferè Gallos novis rebus studere, et ad bellum mobilitè celeriterque excitari, om-
20 nes autem homines naturâ libertati studere, et conditionem servitutis odisse ; priùs quàm plures civitates conspirarent, partiendum sibi, ac latiùs distribuendum, exercitum putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros,
25 qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, ‘ Remos reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat ; Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat.’
30 P. Crassum cum cohortibus legionariis XII, et magno numero equitatûs, in Aquitaniam proficisci

jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mit-
tantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Ti-
turius Sabinus legatum cum legionibus III in
Unellos, Curiosolitas, Lexoviosque mittit, qui eam
manum destinendam curet. D. Brutum adolescen- 5
tem classi, Gallicisque navibus, quas ex Pictoni-
bus et Santonis, reliquisque pacatis regionibus,
convenire jusserat, præficit; et, quum primùm
posset, in Venetos proficisci jubet. Ipse eò pedes-
tribus copiis contendit. 10

XII. Erant ejusmodi ferè situs oppidorum, ut
posita in extremis lingulis promontoriisque, neque
pedibus aditum haberent, quum ex alto se æstus
incitavisset, quod bis accidit semper horarum XII
spatio; neque navibus, quòd, rursus minuenta æs- 15
tu, naves in vadis afflicterentur. Ita utrâque re
oppidorum oppugnatio impediabatur: ac, si
quando magnitudine operis fortè superati, extruso
mari aggere ac molibus, atque his ferme mœnibus
adæquatis, suis fortunis desperare cœperant; 20
magno numero navium appulso, cujus rei sum-
mam facultatem habebant, sua deportabant omnia,
seque in proxima oppida recipiebant: ibi se rur-
sus iisdem opportunitatibus loci defendebant.
Hæc eò faciliùs magnam partem æstatis faciebant, 25
quòd nostræ naves tempestatibus detinebantur;
summaque erat vasto atque aperto mari, magnis
æstibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas
navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum 30
factæ, armatæque erant. Carinæ aliquanto plani-
ores, quàm nostrarum navium, quò faciliùs vada ac

decessum æstûs excipere possent : proræ admodum erectæ, atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatæ : naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim et contumeliam perferendam : transtra pedilibus in latitudinem trabibus, confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine : anchoræ, pro funibus, catenis ferreis revinctæ : pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ : hæ, sive propter lini inopiam, atque ejus usûs
 5 inscientiam ; sive eo (quod est magis verisimile) quòd tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis non satis commodè posse arbitrabantur. Cum his navibus nostræ classi ejusmodi congressus
 10 erat, ut unâ celeritate, et pulsu remorum præstaret ; reliqua, pro loci naturâ, pro vi tempestatum, illis essent aptiora et accommodatiora : neque enim his nostræ rostro nocere poterant (tanta in his erat firmitudo) neque propter altitudinem facilè telum adjiciebatur ; et eâdem de causâ minùs commodè scopulis continebantur. Accedebat, ut, quum sævire ventus cœpisset, et se vento dedissent, et tempestatem ferrent faciliùs, et se vadis consisterent tutiùs, et, ab æstu derelictæ,
 25 tæ, nihil saxa et cautes timerent : quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis, Cæsar, ubi intellexit frustrâ tantum laborem sumi, neque
 30 hostium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri posse, statuit expectandam classem : quæ ubi convenit, ac primùm ab hostibus visa est,

circiter ccxx naves eorum paratissimæ, atque omni genere armorum ornatissimæ, e portu profectæ, nostris adversæ constiterunt: neque satis Bruto, qui classi præerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ, 5 constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnae insisterent: rostro enim noceri non posse cognoverant: turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commodè tela 10 adjici possent, et missa a Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res præparata a nostris, falces præacutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili formâ muralium falcium. His quum funes, qui antennas ad malos destinabant, com- 15 prehensi adductique erant, navigio remis incitato, prærumpebantur. Quibus abscissis, antennæ necessario concidebant, ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eripe- 20 retur. Reliquum erat certamen positum in virtute; quâ nostri milites facilè superabant, atque eò magis, quòd in conspectu Cæsaris, atque omnis exercitûs, res gerebatur; ut nullum paullò fortius factum latere posset: omnes enim colles ac loca 25 superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disiectis, ut diximus, antennis, quum singulas binæ aut ternæ naves circumsteterant, milites summâ vi transcendere in hostium naves conten- 30 debant. Quod postquam barbari fieri animadver-

terunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium, fugâ salutem petere contenderunt. Ac, jam conversis in eam partem navibus quò ventus ferebat, tanta subito
5 malacia ac tranquillitas exstitit, ut se loco movere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna: nam singulas nostri consecrati expugnaverunt, ut perpaucae ex omni numero, noctis interventu, ad terram perve-
10 nerint, quum ab horâ ferè quartâ, usque ad solis occasum, pugnaretur.

XVI. Quo prælio bellum Venetorum totiusque oræ maritimæ confectum est: nam quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus
15 aliquid consilii aut dignitatis fuit, eò convenerant; tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coëgerant: quibus amissis, reliqui neque, quò se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se, suaque omnia, Cæsari
20 dediderunt: in quos eò gravius Cæsar vindicandum statuit, quò diligentius in reliquum tempus a barbaris jus legatorum conservaretur. Itaque, omni senatu necato, reliquos sub coronâ vendidit.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus, cum iis copiis quas a Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix, ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum magnasque copias coëgerat. Atque
30 his paucis diebus, Aulerci Eburovices, Lexovii-que, senatu suo interfecto, quò auctores belli

esse nolebant, portas clausurunt, seque cum Viridovice conjunxerunt: magnaue præterea multitudo undique ex Galliâ perditorum hominum latronumque convenerant, quos spes prædandi, studiumque bellandi, ab agriculturâ et quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat; quum Viridovix contra eum duûm millium spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut jam non solùm hostibus in contemptionem Sabinus 10 veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus non nihil carperetur; tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id eâ de causâ faciebat, quòd cum tantâ multitudine hostium, præsertim eo ab- 15 sente, qui summam imperii teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliquâ datâ, legato dimicandum non existimabat.

XVIII. Hâc confirmatâ opinione timoris, idoneum quendam hominem et callidum delegit Gallum 20 ex his, quos auxilii causâ secum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet, uti ad hostes transeat; et, quid fieri velit, edocet. Qui, ubi pro perfugâ ad eos venit, timorem Romanorum proponit; 'quibus angustiis ipse Cæsar 25 a Venetis prematur,' docet: 'neque longiùs abesse, quin proximâ nocte Sabinus clàm ex castris exercitum educat, et ad Cæsarem, auxilii ferendi causâ, proficiscatur.' Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi 30 amittendam non esse: ad castra iri oportere.

Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur : superiorum dierum Sabini cunctatio ; perfugæ confirmatio ; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab iis erat provisum ; spes Venetici
5 belli ; et quòd ferè libenter homines id, quod volunt, credunt. His rebus adducti, non priùs Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quàm ab his sit concessum, arma uti capiant, et ad castra contendant. Quâ re concessâ, læti,
10 ut exploratâ victoriâ, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XIX. Locus erat castrorum editus, et paullatim ab imo acclivis, circiter passus mille. Huc mag-
15 nò cursu contenderunt, ut quàm minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur ; exanimatique pervenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea, quæ ferebant, onera, subito duabus
20 portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientiâ ac defatigatione, virtute militum, superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent ; quos impeditos
25 integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt ; reliquos equites sectati, paucos, qui ex fugâ evaserant, reliquerunt. Sic, uno tempore, et de navali pugnâ Sabinus, et de Sabini victoriâ Cæsar, certior factus ; civitates-
30 que omnes se statim Titurio dediderunt : nam, ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus

est animus, sic mollis ac minimè resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. Eodem ferè tempore, P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset, (quæ pars, ut antè dictum est, et regionum latitudine, et multitudine hominum, ex tertiâ parte Galliæ est æstimanda) quum intelligeret, in his locis sibi bellum gerendum, ubi paucis antè annis L. Valerius Præconius legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manilius proconsul, impedimentis amissis, profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentariâ provisâ, auxiliis, equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosâ, Carcasone, et Narbone, quæ sunt civitates Galliæ Provinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim evocatis, in Sotiatium fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito, Sotiates, magnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimùm valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primùm equestre prælium commiserunt; deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi, nostros disiectos adorti, prælium renovârunt.

XXI. Pugnatum est diu, atque acriter; quum Sotiates, superioribus victoriis freti, in suâ virtute totius Aquitanix salutem positam putarent; nostri autem, quid sine imperatore, et sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent: tamen confecti vulneribus hostes terga vertère: quorum magno numero interfecto,

Crassus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare
cœpit; quibus fortiter resistentibus, vineas tur-
resque egit. Illi, aliàs eruptione tentatâ, aliàs
cuniculis ad aggerem vineasque actis, (cujus rei
5 sunt longè peritissimi Aquitani, propterea quòd
multis locis apud eos ærariæ secturæ sunt) ubi,
diligentiâ nostrorum, nihil his rebus profici posse
intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seque
in deditionem ut recipiat, petunt. Quâ re impe-
10 tratâ, arma tradere jussi, faciunt.

XXII. Atque in eâ re omnium nostrorum inten-
tis animis, aliâ ex parte oppidi Adcantuannus, qui
summam imperi itenebat, cum de devotis, (quos illi
Soldurios appellant, quorum hæc est conditio, uti
15 omnibus in vitâ commodis unâ cum his fruantur,
quorum se amicitiae dediderint; si quid iis per
vim accidat, aut eundem casum unâ ferant, aut
sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum
memoriâ repertus est quisquam, qui, eo interfecto
20 ejus se amicitiae devovisset, mori recusaret) cum
iis Adcantuannus, eruptionem facere conatus,
clamore ab eâ parte munitionis sublato, quum ad
arma milites concurrissent, vehementerque ibi
pugnatum esset, repulsus in oppidum, tamen
25 uti eâdem deditionis conditione uteretur, a Crasso
impetravit.

XXIII. Armis obsidibusque acceptis, Crassus
in fines Vocationum et Tarusatum profectus est.
Tum verò barbari commoti, quòd oppidum et
30 naturâ loci et manu munitum, paucis diebus, qui-
bus eò ventum erat, expugnatum cognoverant,

legatos quoquoersus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia ducesque arcessuntur; quorum adventu, magnâ cum 5 auctoritate et magnâ cum hominum multitudine, bellum gerere conantur. Duces verò ii deliguntur, qui unâ cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi, consuetudine Populi Romani, 10 loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facilè diduci, hostem et vagari, et vias obsidere, et castris satîs præsidii relinquere; ob eam cau- 15 sam minùs commodè frumentum commeatumque sibi supportari; in dies hostium numerum augeri; non cunctandum existimavit, quin pugnâ decertaret. Hâc re ad concilium delatâ, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ con- 20 stituit.

XXIV. Primâ luce, productis omnibus copiis, duplici acie institutâ, auxiliisque in mediam aciem conjectis, quid hostes consilii caperent, expectabat. Illi, etsi propter multitudinem, et 25 veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tutò dimicâtuos existimabant, tamen tutiùs esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoriâ potiri: et, si propter inopiam rei frumentariæ, Romani sese re- 30 cipere cœpissent, impeditos in agmine, et sub sar-

cinis, inferiores animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hâc re perspectâ, Crassus, quum suâ cunctatione atque opinione timidiore hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum, effecissent, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur; cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit.

10 XXV. Ibi, quum alii fossas complerent; alii, multis telis coniectis, defensores vallo munitio-
nibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus
15 telisque subministrandis, et ad aggerem cespitibus
comportandis, speciem atque opinionem pugnantium præberent, quum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur, telaque, ex loco superiore missa, non frustra acciderent; equites, circumitis hostium castris, Crasso renunciaverunt,
20 'Non eâdem esse diligentiam ab decumanâ portâ castrâ munita, facilemque aditum habere.'

XXVI. Crassus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri velit, ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ, præsidio castris relictæ, intritræ ab labore erant, et, longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt, atque, his prorutis,
30 prius in hostium castris constiterunt, quam planè

ab iis videri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum verò, clamore ab eâ parte audito, nostri, redintegratis viribus, quod plerumque in spe victoriæ accidere consuevit, acrius impugnare cœperunt. Hostes undique circumventi, despera- 5 tis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, et fugâ salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consecratus, ex millium quinquaginta numero, quæ ex Aquitaniâ Cantabrisque convenisse constabat, vix quartâ parte relictâ, 10 multâ nocte se in castra recipit.

XXVII. Hâc auditâ pugnâ, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedit, obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Au- 15 sci, Garumni, Sibuzates, Cocosates. Paucae ultimæ nationes, anni tempore confisæ, quòd hyems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII. Eodem ferè tempore Cæsar, etsi prope exacta jam æstas erat; tamen, quòd, omni Galliâ 20 pacatâ, Morini Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum unquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit: qui longè aliâ ratione, ac reliqui Galli, bellum agere instituerunt. 25 Nam, quòd intelligebant maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas superatasque esse; continentesque sylvas ac paludes habebant; eò se, suaque omnia, contulerunt. Ad quarum initium sylvarum quum pervenisset Cæsar, castraque mu- 30 nire instituisset, neque hostis interim visus esset;

dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus sylvæ evolaverunt, et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt, eosque in sylvas repulerunt; et, compluribus interfectis, 5 longiùs impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt.

XXIX. Reliquis deinceps diebus, Cæsar sylvas cædere instituit; et, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, 10 omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat, et pro vallo ad utrumque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, quum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, 15 ipsi densiores sylvas peterent; ejusmodi tempestates sunt consecutæ, uti opus necessariò intermitteretur, et continuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque, vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque 20 incensis, Cæsar exercitum reduxit: et in Aulericis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ proximè bellum fecerant, in hybernis collocavit.

DE BELLO GALLICO

LIBER IV.

I. Eâ, quæ secuta est, hyeme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Crasso Coss., Usipetes Germani, et item Tenchtheri, magnâ cum multitudine hominum, flumen Rhenum transierunt, non longè a mari, quò Rhenus influit. Causa transeundi fuit, 5 quòd, ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, et agriculturâ prohibebantur. Suevorum gens est longè maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Hi centum pagos habere dicuntur; ex quibus quotannis singula millia ar- 10 matorum, bellandi causâ, ex finibus educunt; reliqui, qui domi manserint, se atque illos alunt. Hi rursus in vicem anno pòst in armis sunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, nec ratio atque usus belli, intermittitur: sed privati 15 ac separati agri apud eos nihil est; neque longiùs anno remanere uno in loco, incolendi causâ, licet: neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque sunt in venationibus: quæ res, et cibi genere, et quotidiana- 20 nâ exercitatione, et libertate vitæ, (quòd, a pueris nullo officio aut disciplinâ assuefacti, nihil omnino

contra voluntatem faciant) et vires alit, et immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitûs, præter pelles, habeant
5 quidquam, quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta, et laventur in fluminibus.

II. Mercatoribus est ad eos aditus magis eò, ut, quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quàm quò ullam rem ad se importari desiderent.
10 Quin etiam jumentis, quibus maximè Gallia delectatur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis his non utuntur; sed, quæ sunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidianâ exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Eques-
15 tribus præliis sæpè ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur; equosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus est, recipiunt; neque eorum moribus turpius quidquam aut inertius habetur, quàm ephippiis uti.
20 Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvis pauci, adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod eâ re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari arbitrantur.

25 III. Publicè maximam putant esse laudem, quàm latissimè a suis finibus vacare agros: hâc re significari, magnum numerum civitatum suam vim sustinere non posse. Itaque unâ ex parte a Suevis circiter millia passuum de agri vacare dicuntur.
30 Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus

Germanorum, et paullò, quàm sunt ejusdem generis et cæteris humaniores; propterea quòd Rhenum attingunt, multùmque ad eos mercatores ventitant, et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos quum Suevi, multis sæpè 5 bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multò humiliores infirmioresque redegerunt.

IV. In eâdem causâ fuerunt Usipetes et Tench- 10 theri, quos suprâ diximus, qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen agris expulsi, et multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant, et, ad utramque ripam flumi- 15 nis, agros, ædificia, vicosque habebant; sed tantæ multitudinis aditu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt; et, cis Rhenum dispositis præsidiis, Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti, quum ne- 20 que vi contendere, propter inopiam navium, neque clàm transire, propter custodias Menapiorum, possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt; et, tridui viam progressi, rursus revertunt; atque omni hoc itinere unâ nocte equitatu 25 confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt, qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis, navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars 30 Menapiorum, quæ citra Rhenum quieta in suis

sedibus erat, certior fieret, flumen transierunt ;
atque, omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam
partem hyemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Cæsar certior factus, et infir-
5 mitatem Gallorum veritus, quòd sunt in consiliis
capiendis mobiles, et novis plerùmque rebus
student, nihil committendum existimavit. Est
autem hoc Gallicæ consuetudinis, uti et viatores,
etiam invitos, consistere cogant ; et, quod quisque
10 eorum de quâque re audierit aut cognoverit, quæ-
rant ; et mercatores in oppidis vulgus circumsis-
tat, quibusque ex regionibus veniant, quasque ibi
res cognoverint, pronunciare cogant. His rumo-
ribus atque auditionibus permoti, de summis sæpè
15 rebus consilia ineunt ; quorum eos e vestigio pœ-
nitere necesse est ; quum incertis rumoribus ser-
viant ; et plerique ad voluntatem eorum ficta re-
spondeant.

VI. Quâ consuetudine cognitâ, Cæsar, ne gra-
20 viori bello occurreret, maturiùs quàm consueverat,
ad exercitum proficiscitur. Eò quum venisset, ea,
quæ fore suspicatus erat, facta cognovit ; missas
legationes a nonnullis civitatibus ad Germanos ;
invitadosque eos, uti ab Rheno discederent ; om-
25 niaque, quæ postulâssent, ab se fore parata. Quâ
spe adducti Germani latiùs jam vagabantur, et in
fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Trevi-
rorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ
evocatis, Cæsar ea, quæ cognoverat, dissimulanda
30 sibi existimavit ; eorumque animis permulsis et
confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum
Germanis gerere constituit.

VII. Re frumentariâ comparatâ, equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat; a quibus quum paucorum dierum iter abesset, legati ab his venerunt, quorum hæc fuit oratio: ‘Germanos 5 neque priores Populo Romano bellum inferre; neque tamen recusare, si lacescantur, quin armis contendant; quòd Germanorum consuetudo hæc sit a majoribus tradita; quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hæc tamen di- 10 cere, venisse invitos, ejectos domo. Si suam gratiam Romani velint, posse eis utiles esse amicos: vel sibi agros attribuant, vel patiantur tenere eos, quos armis possederint: sese unis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse 15 possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint.’

VIII. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit: sed exitus fuit orationis: ‘Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Galliâ remanerent: 20 neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Galliâ vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine injuriâ possint: sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considerare; quorum sint legati apud 25 se, et de Suevorum injuriis querantur, et a se auxilium petant. Hoc se Ubiis imperaturum.’

XI. Legati hæc se ad suos relatueros dixerunt; et, re deliberatâ, post diem tertium ad Cæsarem reversuros: interea, ne propiùs se castra moveret, 30 petierunt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari

posse dixit; cognoverat enim magnam partem equitatûs ab iis aliquot diebus antè, prædandi frumentandique causâ, ad Ambivaritos trans Mosam missam. Hos expectari equites, atque ejus
5 rei causâ moram interponi, arbitrabatur.

X. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, et, parte quâdam ex Rheno receptâ, (quæ appellatur Vahalis, insulamque efficit Batavorum) in Oceanum influit; neque longiùs ab
10 Oceano millibus passuum LXXX in Rhenum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribucorum, Trevirorum citatus fertur: et, ubi Oceano
15 appropinquat, in plures diffluit partes, (multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna a feris barbarisque nationibus colitur, ex quibus sunt, qui piscibus atque ovis avium vivere existimantur) multisque capitibus in Oceanum influit.

20 XI. Cæsar quum ab hoste non ampliùs passuum XII millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur: qui, in itinere congressi, magnopere, 'Ne longiùs progrederetur,' orabant. Quum id non impetrâssent, petebant: 'Utî ad eos
25 equites, qui agmen antecessissent, præmitteret, eosque pugnâ prohiberet; sibi que utî potestatem faceret in Ubios legatos mittendi; quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecissent, eâ conditione, quæ a Cæsare ferretur, se
30 usuros ostendebant: ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret.' Hæc omnia Cæsar eòdem illò

pertinere arbitrabatur, ut, tridui morâ interpositâ, equites eorum, qui abessent, reverterentur: tamen 'sese non longiùs millibus passuum IV, aquationis causâ, processurum eo die,' dixit: huc postero die quàm frequentissimi convenirent, ut de eorum 5 postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit, qui nunciarent, ne hostes prælio laceressent, et, si ipsi laceressentur, sustinerent, quoad ipse cum exercitu propiùs accessisset. 10

XII. At hostes, ubi primùm nostros equites conspexerunt, (quorum erat V millium numerus, quum ipsi non ampliùs DCCC equites haberent, quòd II, qui frumentandi causâ ierant trans Mosam, nondum redierant) nihil timentibus nostris, 15 quòd legati eorum paullò antè a Cæsare discesserant, atque is dies induciis erat ab eis petitus, impetu facto, celeriter nostros perturbaverunt; rursus resistentibus nostris, consuetudine suâ ad pedes desiluerunt: suffossisque equis, compluri- 20 busque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non priùs fugâ desisterent, quàm in conspectum agminis nostri venissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur IV et LXX: in his vir fortissimus, 25 Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate suâ regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic, quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipse equo vulnerato dejectus, 30 quoad potuit, fortissimè restitit. Quum circum-

ventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset ; atque id frater, qui jam prælio excesserat, procul animadvertisset, incitato equo, se hostibus obtulit, atque interfectus est.

5 XIII. Hoc facto prælio, Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas, arbitrabatur ab his, qui, per dolum atque insidias petitâ pace, ultro bellum intulissent. Expectare verò, dum hostium copiæ augerentur, equitatusque
10 reverteretur, summæ dementiæ esse judicabat ; et, cognitâ Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos hostes uno prælio auctoritatis essent consecuti, sentiebat ; quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus, et
15 consilio cum legatis et quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret ; opportunissima res accidit, quòd postridie ejus diei mane, eâdem et perfidiâ et simulatione usi Germani frequentes, omnibus principibus majoribusque natu adhibitis,
20 ad eum in castra venerunt ; simul, ut dicebatur, sui purgandi causâ, quòd, contrâ atque esset dictum, et ipsi petissent, prælium pridie commisissent ; simul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gavisus,
25 retineri jussit ; ipse omnes copias castris eduxit ; equitatumque, quòd recenti prælio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit.

XIV. Acie triplici instructâ, et celeriter viii millium itinere confecto, priùs ad hostium castra
30 pervenit, quàm, quid ageretur, Germani sentire possent : qui, omnibus rebus subito perterriti, et

celeritate adventûs nostri, et discessu suorum, neque consilii habendi neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fugâ salutem petere, præstaret. Quorum timor quum fremitu 5 et concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidiâ incitati, in castra irruperunt; quorum qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimenta^{que} prælium commiserunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere cœpit: ad quos consecrandos Cæsar equitatum misit.

XV. Germani, post tergum clamore audito, 15 quum suos interfici viderent, armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt: et, quum ad confluentem Mosæ et Rheni pervenissent, reliquâ fugâ desperatâ, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt; 20 atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis oppressi, perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum cœxxx millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar his, quos in cas- 25 tris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatusque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. His Cæsar libertatem concessit.

XVI. Germanico bello confecto, multis de cau- 30 sis Cæsar statuit, sibi Rhenum esse transeundum;

quarum illa fuit justissima, quòd, quum videret Germanos tam facilè impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit; quum intelligerent, et posse et audere Populi Romani exercitum
5 Rhenum transire. Accessit etiam, quòd illa pars equitatûs Usipetum et Tenchtherorum, quam supra commemoravi prædandi frumentandique causâ Mosam transisse, neque prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambro-
10 rum receperat, seque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæsar nuncios misset, qui postularent, 'Eos, qui sibi Galliæque bellum intulissent, sibi dederent,' responderunt: 'Populi Romani imperium Rhenum finire: si, se invito, Germanos
15 in Galliam transire, non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet?' Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere
20 orabant: 'Ut sibi auxilium ferret, quòd graviter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus Reipublicæ prohiberetur, exercitum modò Rhenum transportaret; id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis, satis futurum: tantum
25 esse nomen atque opinionem ejus exercitûs Ariovisto pulso, et hoc novissimo prælio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione et amicitia Populi Romani tuti esse possint. Navium magnam copiam ad transportandum exerci-
30 tum pollicebantur.'

XVII. Cæsar, his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat; sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ neque Populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque etsi summa difficultas faciendi pontis pro- 5 ponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum, existimabat. Rationem pontis igitur hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paullum ab imo 10 præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat. Hæc quum machinationibus immissa in flumen defixerat, fistucisque adegerat, non sublicæ modo directa ad perpendiculum, sed prona ac fastigata, ut secundum naturam fluminis procumberent: iis item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat: hæc utraque insuper bipedalibus trabibus immis- 20 sis, (quantum eorum tignorum junctura distabat) binis utrinque fibulis ab extremâ parte distinebantur: quibus disclusis, atque in contrariam partem revinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quò major vis aquæ se incitavisset, 25 hòc arctiùs illigata tenerentur. Hæc directâ materie injectâ contexebantur, et longuriis cratibusque consternebantur: ac nihilo seciùs sublicæ et ad inferiorem partem fluminis obliquè agebantur, quæ, pro pariete subjectæ, et cum omni 30 opere conjunctæ, vim fluminis exciperent: et aliæ

item supra pontem mediocri spatio : ut, si arborum trunci, sive naves, dejiciendi operis essent a barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

5 XVIII. Diebus x, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad eum legati
10 veniunt, quibus, pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidesque ad se adduci jubet. At Sigambri, ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fugâ comparatâ, hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Usipetibus apud se
15 habebant, finibus suis excesserant, suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac sylvas abdidierant.

XIX. Cæsar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis ædificiisque incensis, frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit; atque
20 iis auxilium suum pollicitus, si ab Suevis premerentur, hæc ab iis cognovit : Suevos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo, concilio habito, nuncios in omnes partes dimis-
25 misse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores, suaque omnia in sylvas deponerent; atque omnes, qui arma ferre possent, unum in locum convenirent : hunc esse delectum medium ferè regionum earum quas Suevi obtinerent : hîc Romanorum adventum exspectare, atque ibi decertare
30 constituisse. Quod ubi Cæsar comperit, omnibus

his rebus confectis, quarum rerum causâ transducere exercitum constituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino XVIII trans Rhenum consumptis ; satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit.

XX. Exiguâ parte æstatis reliquâ, Cæsar, etsi in his locis (quòd omnis Gallia ad Septentriones vergit) maturæ sunt hyemes, tamen in Britanniam 10 proficisci contendit, quòd, omnibus ferè Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat : et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret ; tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modò insulam adisset, genus hominum 15 perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset ; quæ omnia ferè Gallis erant incognita ; neque enim temere, præter mercatores, illò adit quisquam ; neque iis ipsis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Gallias, notum est. 20 Itaque, evocatis ad se undique mercatoribus, neque, quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad majorum navium multitudi- 25 nem idonei portus, reperire poterat.

XXI. Ad hæc cognoscenda, prius quàm periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum cum navi longâ præmittit. Huic mandat, uti, exploratis omnibus rebus, ad se quàm primùm 30 revertatur. Ipse, cum omnibus copiis, in Morinos

proficiscitur; quòd inde erat brevissimus in Britanniam trajectus: huc naves undique ex finitimis regionibus, et quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, jubet convenire. Interim, consilio ejus cognito, et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare, atque imperio Populi Romani obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque ut in eâ sententiâ permanerent, eos domum remittit, et cum his unâ Commaium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cujus et virtutem et consilium probabat, et quem sibi fidelem arbitrabatur, cujusque auctoritas in iis regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat civitates: horteturque, ut Populi Romani fidem sequantur; seque celeriter eò venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet, v die ad Cæsarem revertitur; quæque ibi perspexisset, renunciat.

XXII. Dum in his locis Cæsar navium parandarum causâ moratur, ex magnâ parte Morinorum ad eum legati venerunt; qui se de superioris temporis consilio excusarent, quòd homines barbari, et nostræ consuetudinis imperiti, bellum Populo Romano fecissent, seque ea, quæ imperâisset, facturos pollicerentur. Hoc sibi satîs opportunè Cæsar accidisse arbitratus, quòd neque post tergum hostem relinquere volebat; neque belli ge-

rendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniae anteponendas judicabat, magnum his obsidum numerum imperat: quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractisque, (quot satis esse ad duas transportandas legiones existimabat) quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariæ naves, quæ ex eo loco ab millibus 10 passuum VIII vento tenebantur, quò minùs in eundem portum pervenire possent. Has equitibus distribuit: reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum 15 legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum, cum eo præsidio quod satis esse arbitrabatur, portum tenere jussit.

XXIII. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertiâ ferè vigiliâ 20 solvit; equitesque in ulteriorem portum progredi, et naves conscendere, et se sequi, jussit: a quibus quum id paullò tardiùs esset administratum, ipse horâ diei circiter IV cum primis navibus Britanniam attigit; atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura: adeò montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adjici posset. Hunc ad egrediendum nequâquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eò convenirent, ad horam IX in ancho-

ris exspectavit. Interim legatis tribunisque militum convocatis, et quæ ex Voluseno cognovisset, et quæ fieri vellet, ostendit; monuitque, (ut rei militaris ratio, maximè ut maritimæ res postularent, ut quæ celerem atque instabilem motum haberent) ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis, et ventum et æstum uno tempore nactus secundum, dato signo et sublatiis anchoris, circiter millia passuum VIII ab eo loco progressus, aperto ac plano littore naves constituit.

XXIV. At barbari, consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, et essedariis, quo plerumque genere in præliis uti consueverunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quòd naves propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant; militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi armorum onere oppressis, simul et de navibus desiliendum, et in fluctibus consistendum, et cum hostibus erat pugnandum; cum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, audacter tela conjicerent, et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnae imperiti, non omnes eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti præliis consueverant, utebantur.

XXV. Quod ubi Cæsar animadvertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatior, et motus ad usum expeditior, paullum removeri ab

onerariis navibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, sagittis, tormentis, hostes propelli ac submoveri jussit: quæ res magno usui nostris fuit: nam et navium figurâ, et remorum motu, et inusitato 5 genere tormentorum permoti, barbari constituerunt; ac paullum modò pedem retulerunt. Atque, nostris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem maris; qui x legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter 10 eveniret, 'Desilite,' inquit, 'commilitones, nisi vultis aquilam hostibus prodere; ego certe meum Reipublicæ atque imperatori officium præstitero.' Hoc quum magnâ voce dixisset, ex navi se projecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. Tum 15 nostri, cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt: hos item ex proximis primis navibus quum conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquârunt.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nos-20 tri tamen, quòd neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius aliâ ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur. Hostes verò, notis omnibus vadis, ubi ex 25 littore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur: plures paucos circumsistebant: alii ab latere aperto in universos tela conjiciebant. Quod quum animadvertisset Cæsar, scaphas longarum 30 navium, item speculatoria navigia, militibus com-

pleri jussit; et, quos laborantes conspexerat, iis subsidia submittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt; neque
5 longius prosequi potuerunt, quòd equites cursum tenere, atque insulam capere, non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

XXVII. Hostes prælio superati, simul atque se ex fugâ receperunt, statim ad Cæsarem legatos
10 de pace miserunt: 'Obsides daturos, quæque imperâsset, sese facturos,' polliciti sunt. Unâ cum his legatis Commius Atrebas venit, quem suprâ demonstraveram a Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi e navi egressum, quum ad
15 eos imperatoris mandata perferret, comprehendere, atque in vincula conjecerant: tum, prælio factò, remiserunt; et in petendâ pace ejus rei culpam in multitudinem contulerunt, et, propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiverunt. Cæ-
20 sar questus, quòd, quum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum sine causâ intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit, obsidesque imperavit; quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis arcessi-
25 tam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt; principesque undique convenère, et se civitatesque suas Cæsari commendare cœperunt.

XXVIII. His rebus pace confirmatâ, pòst diem
30 IV, quàm est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus suprâ demonstratum est, quæ equites

sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt : quæ quum appropinquarent Britanniaë ; et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset ; sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur, 5 aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius solis occasum, magno sui cum periculo, dejicerentur : quæ tamen, anchoris jactis, quum fluctibus complerentur, necessariò, adversâ nocte in altum provectæ, continentem petiverunt. 10

XXIX. Eâdem nocte accidit, ut esset luna plena ; qui dies maritimos æstus maximos in Ozeano efficere consuevit ; nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, quasque in 15 aridum subduxerat, æstus complebat ; et onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat : neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi, dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquæ quum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles, magna (id quod necesse erat accidere) totius exercitûs perturbatio facta est : neque enim naves erant aliæ, quibus reportari possent ; et omnia deerant, quæ ad reficiendas eas 25 usui sunt ; et, quòd omnibus constabat hyemare in Galliâ oportere, frumentum his in locis in hyemem provisum non erat.

XXX. Quibus rebus cognitis, principes Britanniaë, qui post prælium factum ad ea, quæ jusserat 30 Cæsar, facienda convenerant, inter se collocti,

quum equites, et naves, et frumentum Romanis
deesse intelligerent, et paucitatem militum ex
castrorum exiguitate cognoscerent, (quæ hoc
erant etiam angustiora, quòd sine impedimentis
5 Cæsar legiones transportaverat) optimum factu
esse duxerunt, rebellione factâ, frumento comme-
atuque nostros prohibere, et rem in hyemem pro-
ducere; quòd, iis superatis aut reditu interclusis,
neminem postea belli inferendi causâ in Britan-
10 niam transiturum confidebant. Itaque, rursus
conjuratone factâ, paullatim ex castris discedere,
ac suos clàm ex agris deducere cœperunt.

XXXI. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia
cognoverat, tamen et ex eventu navium suarum,
15 et ex eo quòd obsides dare intermiserant, fore id
quod accidit, suspicabatur. Itaque ad omnes
casus subsidia comparabat: nam et frumentum ex
agris quotidie in castra conferebat; et, quæ gra-
vissimè afflictæ erant naves, earum materiâ atque
20 ære ad reliquas reficiendas utebatur; et, quæ ad eas
res erant usui, ex continenti comportari jubebat.
Itaque, quum id summo studio a militibus adminis-
traretur, XII navibus amissis, reliquis ut navigari
commodè posset, effecit.

25 XXXII. Dum ea geruntur, legione, ex consue-
tudine, unâ frumentatum missâ, quæ appellabatur
VII, neque ullâ ad id tempus belli suspitione in-
terpositâ, quum pars hominum in agris remaneret,
pars etiam in castra ventitaret, II, qui pro portis
30 castrorum in statione erant, Cæsari renunciave-
runt, pulverem majorem, quam consuetudo ferret,

in eâ parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem succedere, reliquas 5 armari, et confestim sese subsequi, jussit. Quum paullò longiùs a castris processisset; suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, et confertâ legione ex omnibus partibus tela conjici, animadvertit: nam quòd, omni ex reliquis partibus demesso frumento, pars una erat reliqua; suspicati 10 hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant: tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfecit, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: 15 simul equitatu atque essedis circumdederant.

XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnae: primò per omnes partes perequitant, et tela conjiciunt, atque ipso terrore equorum, et strepitu rotarum, ordines plerùmque perturbant; et quum 20 se inter equitum turmas insinuaverint, ex essedis desiliunt, et pedibus præliantur. Aurigæ interim paullatim ex prælio excedunt, atque ita curru se collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. 25 Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in præliis præstant; ac tantum usu quotidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, et brevè moderari ac flectere, et per temonem percurrere, et in iugo 30 insistere, et inde se in currus citissimè recipere consueverint.

XXXIV. Quibus rebus, perturbatis nostris novitate pugnae, tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit; namque ejus adventu hostes constituerunt, nostri se ex timore receperunt. Quo facto, ad lacessendum et ad committendum prælium, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit; et, brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris, reliqui dis-
5 cesserunt. Secutæ sunt continuos complures dies tempestates, quæ et nostros in castris continerent, et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiserunt; paucitatemque nostrorum militum suis prædicaverunt;
10 et, quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum sui liberandi, facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magnâ multitudine peditatûs equitatûsque coactâ, ad castra venerunt.

20 XXXV. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Commius Atrebas, de quo antè dictum est, secum transportave-
25 rat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prælio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt;
30 deinde omnibus longè latèque afflictis incensisque, se in castra receperunt.

XXXVI. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace venerunt. His Cæsar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit; eosque in continentem adduci jussit; quòd, propinquâ die æquinoctii, infirmis navibus hyemi 5 navigationem subjiendam non existimabat. Ipse, idoneam tempestatem nactus, paullò post mediam noctem naves solvit: quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex his onerariæ 11 eosdem, quos reliquæ, portus capere non potuerunt, et paullò infrâ delatæ sunt.

XXXVII. Quibus ex navibus quum essent expositi milites circiter ccc, atque in castra contenderent; Morini, (quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat) spe prædæ ad- 15 ducti, primò non ita magno suorum numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt. Quum illi, orbe facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia vi convenerunt. Quâ re nunciatâ, Cæsar 20 omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque ampliùs horis iv fortissimè pugnauerunt; et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Postea verò quàm equitatus 25 noster in conspectum venit, hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnusque eorum numerus est occisus.

XXXVIII. Cæsar postero die T. Labienum legatum, cum iis legionibus quas ex Britanniâ 30 reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant,

misit : qui quum propter siccitates paludum, quò
se reciperent, non haberent, (quo perfugio superiore
anno fuerant usi) omnes ferè in potestatem
Labieni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta,
5 legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant,
omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis,
ædificiis incensis, (quòd Menapii se omnes in den-
sissimas sylvas abdiderant) se ad Cæsarem rece-
perunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hy-
10 berna constituit. Eò duæ omnino civitates ex
Britanniâ obsides miserunt ; reliquæ neglexerunt.
His rebus gestis, ex literis Cæsaris dierum xx
supplicatio a senatu decreta est.

DE BELLO GALLICO

LIBER V.

I. LUCIO Domitio, Ap. Claudio Coss. discedens ab hybernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere consuêrat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti, quàmplurimas possent, hyeme naves ædificandas, veteresque reficiendas, curarent. 5 Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi, subductionesque, paullò facit humiliores, quàm quibus in nostro mari uti consuevimus; atque id eò magis, quòd propter crebras commutationes æstuum minùs magnos ibi 10 fluctus fieri cognoverat; ad onera, et ad multitudinem jumentorum transportandam paullò latiores, quàm quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri; quam ad rem multum humilitas adjuvat. Ea, quæ sunt usui ad 15 armandas naves, ex Hispaniâ apportari jubet. Ipse, conventibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quòd a Pirustis finitimam partem Provinciæ incursionibus vastari audiebat. Eò quum venisset, civitatibus milites imperat, 20 certumque in locum convenire jubet. Quâ re nunciatâ, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui do-

ceant, 'Nihil earum rerum publico factum consilio; seseque paratos esse' demonstrant, 'omnibus rationibus de injuriis satisfacere.' Acceptâ oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad
5 certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum domonstrat. His ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituent.

10 II. His confectis rebus, conventibusque peractis, in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eò quum venisset, circuitis omnibus hybernis, singulari militum studio, in summâ omnium rerum inopiâ, circiter dc
15 ejus generis, cujus suprâ demonstravimus, naves, et longas xxviii invenit instructas, neque multum abesse ab eo quin paucis diebus deduci possent. Collaudatis militibus atque iis qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit, atque omnes ad
20 portum Itium convenire jubet; quo ex portu commodissimum in Britanniam trajectum esse cognoverat, circiter millium passuum xxx transmissum a continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum, reliquit: ipse cum legionibus expeditis
25 iv, et equitibus dccc, in fines Trevirorum proficiscitur; quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque Transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. Hæc civitas longè plurimum totius Galliæ
30 equitatu valet, magnasque habet copias peditum; Rhenumque, ut suprâ demonstravimus, tangit. In

eâ civitate duo de principatu inter se contende-
bant, Induciomarus et Cingetorix ; ex quibus alter,
simul atque de Cæsaris legionumque adventu
cognitum est, ad eum venit ; se suosque omnes in
officio futuros, neque ab amicitîâ Populi Romani 5
defecturos, confirmavit ; quæque in Treviris gere-
rentur, ostendit. At Induciomarus equitatum
peditatumque cogere ; iisque, qui per ætatem in
armis esse non poterant, in sylvam Arduennam ab-
ditis, (quæ ingenti magnitudine per medios fines 10
Trevirorum a flumine Rheno ad initium Remorum
pertinet) bellum parare instituit. Sed postea quàm
nonnulli principes ex eâ civitate, et familiaritate
Cingetorigis adducti, et adventu nostri exercitûs
perterriti, ad Cæsarem venerunt, et de suis priva- 15
tim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati
consulere non possent ; Induciomarus, veritus ne
ab omnibus desereretur, legatos ad Cæsarem mit-
tit ; ‘ Sese idcirco ab suis discedere, atque ad eum
venire noluisse, quò facilius civitatem in officio 20
contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs
propter imprudentiam laberetur ; itaque esse civi-
tatem in suâ potestate ; seque, si Cæsar permitte-
ret, ad eum in castra venturum, et suas civitatis-
que fortunas ejus fidei permissurum.’ 25

IV. Cæsar, etsi intelligebat, quâ de causâ ea
dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio
deterreret ; tamen, ne ætatem in Treviris consu-
mere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum
rebus comparatis, Induciomarum ad se cum cc 30
obsidibus venire jussit. His adductis, in iis filio

propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Induciomarum, hortatusque est, uti in officio permaneret : nihilo tamen seciùs principibus Trevirorum ad se convocatis, hos singillatim Cingetorigi conciliavit : quod cum merito ejus ab se fieri intelligebat ; tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quàm plurimùm valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id factum graviter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui ; et, qui jam antè inimico in nos animo fuisset, multò graviùs hoc dolore exarsit.

V. His rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit LX naves, quæ in Meldis factæ erant, tempestate rejectas, cursum tenere non potuisse, atque eòdem, unde erant profectæ, revertisse ; reliquas paratas ad navigandum atque omnibus rebus instructas invenit. Eòdem totius Galliæ equitatus convenit, numero millium iv, principesque omnibus ex civitatibus ; ex quibus perpauca, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Galliâ, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat ; quòd, quum ipse abesset, motum Galliæ verebatur.

VI. Erat unà cum cæteris Dumnorix Æduus, de quo ab nobis antea dictum est. Hunc secum habere in primis constituerat, quòd eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quòd jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, ‘ Sibi a Cæsare regnum civitatis

deferri ;' quod dictum Ædui graviter ferebant; neque recusandi aut deprecandi causâ legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. Ille omnibus primò precibus petere contendit, ut in Galliâ relinquere- 5 tur ; partim, quòd insuetus navigandi mare timeret ; partim quòd religionibus sese diceret impediri. Posteaquam id obstinatè sibi negari videret, omni spe impetrandi ademptâ, principes Galliæ sollicitare, sevocare singulos, hortarique cœpit, 10 uti in continenti remanerent ; metu territare, ' Non sine causâ fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur : id esse consilium Cæsaris, ut, quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret :' fidem reliquis 15 interponere ; jusjurandum poscere ; ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent.

VII. Hæc a compluribus ad Cæsarem deferebantur : quâ re cognitâ, Cæsar, quòd tantum civi- 20 tati Æduæ dignitatis tribuerat, coërcendum atque deterrendum, quibuscunque rebus sponset, Dumnorigem statuebat : quòd longiùs ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi ac Reipublicæ nocere posset. Itaque dies circiter 25 xxv in eo loco commoratus, quòd Corus ventus navigationem impediēbat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit ; dabat operam, ut in officio Dumnorigem contineret ; nihilo tamen seciùs omnia ejus consilia cognosce- 30 ret ; tandem idoneam nactus tempestatem, milites,

equitesque conscendere in naves jubet. At omnium impeditis animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum a castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Quâ re nunciatâ, Cæsar, intermissâ profec-
5 tione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatûs ad eum insequendum mittit, retrahique imperat; si vim faciat, neque pareat, interfici jubet; nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium ne-
10 glexisset. Ille enim revocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpè clamitans, ‘Liberum se, liberæque civitatis esse.’ Illi, ut erat imperatum, circumstant hominem, atque interficiunt; at Ædui equites ad
15 Cæsarem omnes revertuntur.

VIII. His rebus gestis, Labieno in continente cum III legionibus et equitum millibus II relictis, ut portus tueretur, et rem frumentariam provideret, quæque in Galliâ gererentur, cognosceret,
20 consiliumque pro tempore et pro re caperet; ipse cum V legionibus et pari numero equitum, quem in continenti relinquebat, solis occasu naves solvit; et leni Africo proventus, mediâ circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; et longiùs
25 delatus æstu, ortâ luce, sub sinistrâ Britanniam relictam conspexit. Tum rursus æstûs commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, quâ optimum esse egressum, superiore æstate cognoverat. Quâ in re admodum
30 fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore,

longarum navium cursum adæquârunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano ferè tempore : neque in eo loco hostis est visus ; sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit, quum magnæ manus eò convenissent, multitudine navium perterritæ, quæ, cum annotinis, privatisque, quas sui quisque commodi fecerat, ampliùs dccc uno erant visæ tempore, a littore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant.

IX. Cæsar, exposito exercitu, et loco castris idoneo capto ; ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiæ consedisent, cohortibus x ad mare relictis, et equitibus ccc, qui præsidio navibus essent, de iii vigiliâ ad hostes contendit, eò minùs veritus navibus, quòd in littore molli atque aperto deligatas ad anchoram relinquebat : et præsidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipse, noctu progressus millia passuum circiter xii, hostium copias conspicatus est. Illi, equitatu atque esedis ad flumen progressi ex loco superiore, nostros prohibere, et prælium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu se in sylvas abdiderunt, locum nacti, egregiè et naturâ et opere munitum ; quem, domestici belli, ut videbatur, causâ, jam antè præparaverant : nam, crebris arboribus succisis, omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex sylvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis vii, testudine factâ, et aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eosque ex sylvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis : sed eos fugientes

longiùs Cæsar prosequi vetuit, et quòd loci naturam ignorabat, et quòd, magnâ partè diei consumptâ, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

- 5 X. Postridie ejus diei mane tripartitò milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. His aliquantum itineris progressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites a Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui
10 nunciarent, ‘ Superiore nocte maximâ coortâ tempestate, prope omnes naves afflictas, atque in littore ejectas esse : quòd neque anchoræ, funesque subsisterent, neque nautæ, gubernatoresque, vim pati tempestâtis possent; itaque ex eo concursu
15 navium magnum esse incommodum acceptum.’

XI. His rebus cognitis, Cæsar legiones equitatumque revocari, atque itinere desistere jubet : ipse ad naves revertitur : eadem ferè, quæ ex nunciis literisque cognoverat, coram perspicit, sic ut,
20 amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros delegit, et ex continenti alios arcēs siri jubet; Labieno scribit, ut, quàm plurimas posset, iis legionibus quæ sunt apud eum, naves
25 instituat. Ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subducì, et cum castris unâ munitione conjungi. In his rebus circiter dies x consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum
30 intermissis. Subductis navibus, castrisque egregie munitis, easdem copias, quas ante, præsi-

dio navibus reliquit : ipse eòdem, unde redierat, proficiscitur. Eò quum venisset, majores jam undique in eum locum copiae Britannorum conveniant ; summâ imperii bellicae administrandi, communi consilio, permissâ Cassivellauno, cuius fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter millia passuum LXXX. Huic superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant ; sed nostro adventu permoti Britanni hunc toti bello imperioque praefecerant.

XII. Britanniae pars interior ab iis incolitur, quos natos in insulâ ipsâ, memoriâ proditum dicunt : maritima pars ab iis, qui, praedae ac belli inferendi causâ, ex Belgis transierant ; qui, omnes ferè iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eò pervenerunt, et bello illato ibi remanserunt, atque agros colere coeperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaque aedificia, ferè Gallicis consimilia ; pecorum magnus numerus. Utuntur aut aere aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis, pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum ; sed ejus exigua est copia : aere utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Galliâ, est, praeter fagum atque abietem. Leporem, et gallinam, et anserem gustare fas non putant : hæc tamen alunt animi voluptatisque causâ. Loca sunt temperatiora, quam in Galliâ ; remissioribus frigoribus.

XIII. Insula naturâ triquetra, cujus unum latus est contra Galliam : hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quò ferè omnes ex Galliâ naves appelluntur, ad orientem solem ; inferior ad meridiem spectat. Hoc latus tenet circiter millia passuum D. Alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem : quâ ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut æstimatur, quàm Britannia : sed pari spatio transmissus, atque ex Galliâ est in
10 Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona : complures præterea minores objectæ insulæ existimantur ; de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos xxx sub brumâ esse noctem ; nos nihil de eo percuntationibus
15 reperiēbamus ; nisi certis ex aquâ mensuris, breviores esse, quàm in continenti, noctes videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium. Tertium est contra Septentriones ; cui parti nulla est objecta terra ; sed ejus angulus lateris maximè ad Germaniam spectat. Huic
20 millia passuum DCCC in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centum millium passuum.

XIV. Ex his ominibus longè sunt humanissimi,
25 qui Cantium incolunt ; quæ regio est maritima omnis ; neque multum a Gallicâ differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt ; sed lacte et carne vivunt ; pellibusque sunt vestiti. Omnes verò se Britanni vitro inficiunt, quod
30 cœruleum efficit colorem ; atque hòc horridiore sunt in pugnâ adpectu : capilloque sunt promis-

so ; atque omni parte corporis rasâ, præter caput et labrum superius. Uxores habent deni duode-nique inter se communes, et maximè fratres cum fratribus, parentesque cum liberis ; sed, si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, quo pri- 5 mùm virgo quæque deducta est.

XV. Equites hostium essedarii que acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt ; tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque eos in sylvas collesque compulerint : 10 sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex sylvis ejece- runt ; impetuque in eos facto, qui erant in statione 15 pro castris collocati, acriter pugnaverunt : duabusque missis subsidio cohortibus a Cæsare, atque his primis legionum duarum ; quum hæ, perexiguo intermisso loci spatio inter se, constitissent, novo genere pugnæ perterritis nostris, per medios 20 audacissimè proruperunt, seque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus militum interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnæ, quum sub 25 oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter gravitatem armorum, quòd neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minùs aptos esse ad hujus generis hostem ; equites autem magno cum 30 periculo prælio dimicare, propterea quòd illi

etiam consultò plerùmque cederent; et, quum
paullùm ab legionibus nostros removissent, ex es-
sedis desilirent, et pedibus dispari prælio conten-
derent. Equestris autem prælii ratio et cedenti-
5 bus et insequentibus par atque idem periculum
inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti,
sed rari, magnisque intervallis, præliarentur;
stationesque dispositas haberent, atque alios alii
deinceps exciperent, integrique et recentes de-
10 fatigatis succederent.

XVII. Postero die procul a castris hostes in
collibus constiterunt, rarique se ostendere, et
leniùs quàm pridie nostros equites prælio laces-
sere cœperunt. Sed meridie, quum Cæsar pabu-
15 landi causâ III legiones atque omnem equitatum
cum C. Trebonio legato misisset, repentè ex om-
nibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic,
ut ab signis legionibusque non absisterent. Nos-
tri, acriter in eos impetu facto, repulerunt; neque
20 finem sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi
equites, quum post se legiones viderent, præcipi-
tes hostes egerunt: magnoque eorum número in-
terfecto, neque sui colligendi, neque consistendi,
aut ex essedis desiliendi, facultatem dederunt.
25 Ex hâc fugâ protinus, quæ undique convenerant,
auxilia discesserunt; neque post id tempus un-
quam summis nobiscum copiis hostes contende-
runt.

XVIII. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flu-
30 men Tamesin, in fines Cassivellauni, exercitum
duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus,

atque hoc ægre, transiri potest. Eò quum venisset, animadvertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas : ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita : ejusdemque generis sub aquâ defixæ sudes flumine tegebantur. 5 His rebus cognitis a captivis perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit. Sed eâ celeritate atque eo impetu milites, ierunt, quum capite solo ex aquâ exstarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere 10 non possent, ripasque dimitterent, ac se fugæ mandarent.

XIX. Cassivellaunus, ut suprâ demonstravimus, omni depositâ spe contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter iv essedariorum relic- 15 tis, itinera nostra servabat ; paullulùmque ex viâ excedebat, locisque impeditis atque sylvestribus sese occultabat ; atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in sylvas compellebat : et, quum equitatus 20 noster liberiùs, vastandi prædandique causâ, se in agros effunderet, omnibus viis notis semitisque essedarios ex sylvis emittebat ; et, magno cum periculo nostrorum equitum, cum iis confligebat ; atque hoc metu latiùs vagari prohibebat. 25 Relinquebatur, ut neque longiùs ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, et tantum in agris vastandis, incendiisque faciendis, hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, (ex quâ Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Gallium venerat; cujus pater Imanuentius in eâ civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat a Cassivellauno; ipse fugâ mortem vitaverat) legatos ad Cæsarem mittunt: pollicenturque, ' sese ei dedituros, atque imperata facturos: ' petunt, ut Mandubratium ab injuriâ Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præsit, imperiumque obtineat. His Cæsar imperat obsides xl, frumentumque exercitui; Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt; obsides ad numerum, frumentaue, miserunt.

XXI. Trinobantibus defensis, atque ab omni militum injuriâ prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis, sese Cæsari dediderunt. Ab his cognoscit, non longè ex eo loco oppidum Cassivellauni abesse, sylvis paludibusque munitum, quò satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum sylvas impeditas vallo atque fossâ munierunt, quò, incursionis hostium vitandæ causâ, convenire consueverunt. Eò proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregiè naturâ atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes, paulisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt; seseque aliâ ex parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus; multique in fugâ sunt comprehensi, atque interfecti.

XXII. Dum hæc in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare suprâ demonstravimus, quibus regionibus iv reges præerant, Cingetorix, Carvilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit; atque his imperat, uti, coactis 5 omnibus copiis, castra navalia de improvise adoriantur, atque oppugnent. Ii quum ad castra venissent, nostri, eruptione factâ, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prælio 10 nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maximè etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Commium de deditioe ad Cæsarem mittit. Cæsar, quum statuisset hyemem in continenti propter repentinos Galliæ motus 15 agere, neque multum æstatis superesset, atque id facillè extrahi posse intelligeret, obsides imperat; et, quid in annos singulos vectigalis Populo Romano Britannia penderet, constituit: interdicat atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, 20 neu Trinobantibus, bellum faciat.

XXIII. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare; naves invenit refectas. His deductis, quòd et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus 25 commeatibus exercitum reportare instituit: ac sic accidit, uti, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc neque superiore anno, ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur: at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remit- 30 terentur, et prioris commeatûs expositis militibus,

- et quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucae locum caperent, reliquae fere omnes rejicerentur : quas quum aliquandiu Cæsar frustra expectasset, ne anni tempore a navigatione ne excluderetur, quod æquinotium suberat, necessario angustius milites collocavit : ac, summâ tranquillitate consecutâ, secundâ initâ quum solvisset vigiliâ, primâ luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit.
- 10 XXIV. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobriæ peracto ; quod eo anno frumentum in Galliâ, propter siccitates, angustius provenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hybernis collocare, legionesque in
 15 plures civitates distribuere : ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit : alteram in Nervios Q. Ciceroni : tertiam in Essuos L. Roscio : quartam in Remis cum T. Labieno, in confinio Trevirorum, hyemare jussit : tres in Bel-
 20 gio collocavit. His M. Crassum quaestorem, et L. Munatium Plancum, et C. Trebonium legatos, præfecit. Unam legionem, quam proximè trans Padum conscripserat, et cohortes v, in Eburones (quorum pars maxima est inter Mosam et Rhe-
 25 num, qui sub imperio Ambiorigis et Cativolci erant) misit. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Arunculeium Cottam, legatos, præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillimè inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit.
 30 Atque harum tamen omnium legionum hyberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatis-

simam et quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum c continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocatas munitaque hyberna cognovisset, in Galliâ morari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus 5 Tasgetius, cujus majores in suâ civitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar, pro ejus virtute atque in se benevolentîâ, quòd in omnibus bellis singulari ejus operâ fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium jam hunc annum regnantem 10 inimici, jam multis palàm ex civitate auctoribus, eum interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem. Ille veritus, quòd ad plures pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, 15 ibique hyemare; quorumque operâ cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quæstoribusque, quibus legationes tradiderat, certior factus est, in hyberna perventum, locumque hybernis 20 esse munitum.

XXVI. Diebus circiter xv, quibus in hyberna ventum est, initium repentini tumultûs ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Cativolco; qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præsto 25 fuissent, frumentumque in hyberna comportavissent, Induciomari Treviri nunciis impulsus, suos concitaverunt; subitoque oppressis lignatoribus, magnâ manu castra oppugnatum venerunt. Quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscen- 30 dissent, atque unâ ex parte Hispanis equitibus

emissis, equestri prœlio superiores fuissent ; desperatâ re, hostes ab oppugnatione suos reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent ; ‘ Habere sese,
5 quæ de re communi dicere vellent, quibus rebus controversias minui posse sperarent.’

XXVII. Mittitur ad eos, colloquendi causâ, C. Arpineius, eques Romanus, familiaris Q. Titurii, et Q. Junius ex Hispaniâ quidam, qui jam antè,
10 missu Cæsaris, ad Ambiorigem ventitare consueverat : apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est : ‘ Sese, pro Cæsaris in se beneficiis, plurimùm ei confiteri debere, quòd ejus operâ stipendio liberatus esset, quod Aduatucis, finitimis
15 suis, pendere consuêssent ; quòdque ei et filius et fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatuci, obsidum numero missos, apud se in servitute et catenis tenuissent : neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut judicio, aut voluntate
20 suâ fecisse, sed coactu civitatis ; suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet juris in se multitudo, quàm ipse in multitudinem. Civitati porrò hanc fuisse belli causam, quòd repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit : id
25 se facilè ex humilitate suâ probare posse ; quòd non adeò sit imperitus rerum, ut suis copiis Populum Romanum se superare posse confidat ; sed esse Galliæ commune consilium ; omnibus hybernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua
30 legio alteri legioni subsidio venire posset. Non facile Gallos Gallis negare potuisse, præsertim quum

de recuperandâ communi libertate consilium initum videretur. Quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere nunc se rationem officii pro beneficiis Cæsaris : monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat : magnam manum 5 Germanorum conductam Rhenum transisse ; hanc affore biduo : ipsorum esse consilium, velintne, prius quàm finitimi sentiant, eductos ex hybernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter millia passuum circiter L, alter 10 paullò ampliùs ab his absit : illud se polliceri, et jurejurando confirmare, tutum iter per fines suos daturum ; quod quum faciat, et civitati sese consulere, quòd hybernis levetur, et Cæsari pro ejus meritis gratiam referre.' Hâc oratione habitâ, 15 discedit Ambiorix.

XXVIII. Arpineius et Junius, quæ audiêrint, ad legatos deferunt. Illi, repentinâ re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant ; maximèque hâc re permovebantur, quòd, civitatem ignobilem atque humilem 20 Eburonum suâ sponte Populo Romano bellum facere ausam, vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt, magnaue inter eos existit controversia. L. Aurunculeius, compluresque 25 tribuni militum et primorum ordinum centuriones, ' Nihil temere agendum, neque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum,' existimabant : ' Quantasvis magnas etiam copias Germanorum sustineri posse, munitis hibernis,' docebant : ' Rem esse testimonio, quòd primum hostium impetum, multis ultro 30

vulneribus illatis, fortissimè sustinuerint : re frumentariâ non premi : interea et ex proximis hybernis et a Cæsare conventura subsidia ;' postremò, ' Quid esse levius aut turpius, quàm, auctore hoste, 5 de summis rebus capere consilium ?'

XXIX. Contra ea Titurius, ' Serò facturos,' clamitabat, ' quum majores hostium manus, adjunctis Germanis, convenissent ; aut quum aliquid calamitatis in proximis hybernis esset acceptum. 10 Brevem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam : neque aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos ; neque Eburones, si ille adesset, tantâ cum contemptione nostri ad castra venturos esse : non 15 hostem auctorem, sed rem, spectare ; subesse Rhenum ; magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem, et superiores nostras victorias : ardere Galliam, tot contumeliis acceptis sub Populi Romani imperium redactam, superiore gloriâ rei 20 militaris extinctâ.' Postremò, ' Quis hoc sibi persuaderet, sine certâ re Amborigem ad ejusmodi consilium descendisse ? suam sententiam in utramque partem esse tutam : si nil sit durius, nullo periculò ad proximam legionem perventuros : si Gallia omnis cum Germanis consentiat, 25 unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum qui dissentirent, consilium quem haberet exitum ? in quo si non præsens periculum, at certè longinquâ obsidione fames 30 esset pertimescendâ.'

XXX. Hâc in utramque partem disputatione habitâ, quum a Cottâ, primisque ordinibus, acriter resisteretur, ‘Vincite,’ inquit, ‘si ita vultis,’ Sabinus; et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret; ‘Neque is sum,’ inquit, ‘qui gravissimè ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient, et, si gravius quid acciderit, abs te rationem deposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hybernis conjuncti, communem cum reliquis belli casum sustineant: nec rejecti et relegati 10 longè ab cæteris aut ferro aut fame intereant.’

XXXI. Consurgitur ex consilio; comprehendunt utrumque, et orant, ‘Ne suâ dissensione et pertinaciâ rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur; si modò unum omnes sentiant ac probent: contrâ in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus: superat sententia Sabini. Pronunciatur, primâ luce ituros. Con-20 sumitur vigiliis reliqua pars noctis; quum quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hybernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, et languore militum et 25 vigiliis periculum augeatur. Primâ luce sic ex castris proficiscuntur, ut, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine maximisque impedimentis.

XXXII. At hostes, postea quàm ex nocturno fremitu, vigiliisque, de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipartitò in sylvis, opportuno atque occulto loco, a millibus passuum circiter 5 ter II Romanorum adventum expectabant: et, quum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utrâque parte ejus vallis subito se ostenderunt; novissimosque premere, et primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris 10 loco prœlium committere cœperunt.

XXXIII. Tum demum Titurius, ut qui nihil antè providisset, trepidare, concursare, cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timidè, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerùmque 15 iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitâsset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nullâ in re communi saluti deerat; et, in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris, et, in pugnâ, militis officia præstabat: quumque, propter longitudinem agminis, minùs facilè per se omnia obire, et, quid quoque loco faciendum esset, providere possent; jusserunt pronunciare, ut impedimenta 25 relinquerent, atque in orbem consisterent: quod consilium, etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommodè accidit: nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnam alacriores effecit; quòd non sine summo 30 timore et desperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgò

milites ab signis discederent; quæ quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret; clamore ac fletu omnia complerentur.

XXXIV. At barbaris consilium non defuit: 5
nam duces eorum totâ acie pronunciari jusserunt, 'Ne quis ab loco discederet; illorum esse prædam, atque illis reservari, quæcunque Romani reliquissent; proinde omnia in victoriâ posita existimarent.' Erant et virtute et numero pugnando 10
pares: nostri, tamenetsi ab duce et a fortunâ deserebantur, tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; et, quoties quæque cohors procurreret, ab eâ parte magnus hostium numerus cadebat. Quâ re animadversâ, Ambiorix pronun- 15
ciari jubet, ut 'Procul tela conjiciant, neu propiùs accedant; et, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant; (levitate armorum, et quotidianâ exercitatione, nihil iis noceri posse) rûrsus se ad signa recipientes insequantur.' 20

XXXV. Quo præcepto ab iis diligentissimè observato, quum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissimè refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat, et ab latere aperto tela recipi. Rûrsus, 25
quum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant, et ab iis qui cesserant, et ab iis qui proximi steterant, circumveniebantur: sin autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tantâ multitudine conjecta tela 30
conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis

conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant ;
et magnâ parte diei consumptâ, quum a primâ
luce ad horam viii pugnaretur, nihil, quod ipsis
esset indignum, committebant. Tum T. Balven-
5 tio, qui superiore anno primum pilum duxerat,
viro forti, et magnæ auctoritatis, utrumque femur
tragulâ transjicitur. Q. Lucanius ejusdem ordi-
nis, fortissimè pugnans, dum circumvento filio
subvenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes
10 cohortes ordinesque adhortans, in adversum os
fundâ vulneratur.

XXXVI. His rebus permotus Q. Titurius, quum
procul Amborigem, suos cohortantem, conspexis-
set, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mit-
15 tit, rogatum, ‘ Ut sibi militibusque parcat.’ Ille
appellatus respondit : ‘ Si velit secum colloqui,
licere ; sperare a multitudine impetrari posse,
quod ad militum salutem pertineat ; ipsi verò nihil
nocitum iri ; inque eam rem se suam fidem inter-
20 ponere.’ Ille cum Cottâ saucio communicat, ‘ Si
videatur, pugnâ ut excedant, et cum Ambiorige
unâ colloquantur ; sperare, ab eo de suâ ac mili-
tum salute impetrari posse.’ Cotta se ad arma-
tum hostem iturum negat, atque in eo constitit.

25 XXXVII. Sabinus, quos in præsentîâ tribunos
militum circum se habebat, et primorum ordinum
centuriones, se sequi jubet : et, quum propiùs
Amborigem accessisset, jussus arma abjicere,
imperatum facit ; suisque, ut idem faciant, imperat.
30 Interim, dum de conditionibus inter se agunt,
longiorque consulto ab Ambiorige instituitur ser-

mo, paullatim circumventus, interficitur. Tum verò, suo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maximâ parte militum. Reliqui se in castra 5 recipiunt, unde erant egressi: ex quibus L. Petrosidius aquilifer, quum magnâ multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit: ipse pro castris fortissimè pugnans occiditur. Illi ægre ad noctem oppugnationem sustinent; noctu 10 ad unum omnes, desperatâ salute, se ipsi interficiunt. Pauci, ex prælio elapsi, incertis itineribus per sylvas ad T. Labienum legatum in hyberna perveniunt; atque eum de rebus gestis certiolem faciunt.

15

XXXVIII. Hâc victoriâ sublatu Ambiorix, statim cum equitatu in Aduatucos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit: peditatumque se subsequi jubet. Re demonstratâ, Aduatucisque 20 concitatis, postero die in Nervios pervenit: hortaturque, 'Ne sui in perpetuum liberandi, atque ulciscendi Romanos, pro iis, quas acceperint, injuriis, occasionem dimittant: interfectos esse legatos duo, magnamque partem exercitûs inter- 25 rîsse' demonstrat: 'Nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hyemet, interfici: se ad eam rem' profitetur 'adjutorem.' Facile hâc oratione Nervii persuadet.

XXXIX. Itaque, confestim dimissis nunciis ad 30 Centrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidu-

nos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quàm maximas manus possunt, cogunt; et de improvise ad Ciceronis hyberna advolant, nondum ad eum famâ de Titurii morte perlatâ. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causâ in sylvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis, magnâ manu Eburones, Nervii, Aduatuci, atque horum omnium socii et
10 clientes, legionem oppugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. Ægre is dies sustentatur, quòd omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque, hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores
15 confidebant.

XL. Mittuntur ad Cæsarem confestim a Cicerone litteræ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex eâ materiâ, quam munitionis causâ
20 comportaverant, turres admodum cxx excitantur incredibili celeritate; quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multò majoribus copiis coactis, castra oppugnant, fossam complent. Ab nostris eâdem ratione, quâ pridie, resistitur: hoc
25 idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non ægris, non vulneratis, facultas quietis datur. Quæcunque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur; multæ præustæ sudes, magnus mur-
30 lium pilorum numerus instituitur; turres contabulantur; pinnæ, loricæque, ex cratibus attexuntur.

Ipse Cicero, quum tenuissimâ valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat; ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur.

XLI. Tunc duces principesque Nerviorum, qui 5 aliquem sermonis aditum causamque amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Factâ potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: 'Omnem esse in armis Galliam: Germanos Rhenum transisse: 10 Cæsaris reliquorumque hyberna oppugnari.' Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ causâ: 'Errare eos,' dicunt, 'si quidquam ab his præsidii sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen hoc esse in Ciceronem 15 Populumque Romanum animo, ut nihil, nisi hyberna, recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hybernis discedere, et quascunque in partes velint sine metu proficisci.' Cicero ad hæc unum modò 20 respondit: 'Non esse consuetudinem Populi Romani, ullam accipere ab hoste armato conditionem. Si ab armis discedere velint, se adiutore utantur, legatosque ad Cæsarem mittant; sperare, pro ejus justitiâ, quæ petierint, impetraturos.' 25

XLII. Ab hâc spe repulsi Nervii, vallo pedum xi, et fossâ pedum xv, hyberna cingunt. Hæc et superiorum annorum consuetudine a nostris cognoverant, et, quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur: sed, nullâ ferramentorum co- 30 piâ, quæ sunt ad hunc usum idonea, gladiis ces-

pitum circumcidere, manibus sagulisque terram exaurire, cogeantur: quâ quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit: nam minùs horis tribus, millium x in circuitu munitionem perfecterunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, falces testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere cœperunt.

XLIII. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argillâ glandes fundis, et fervefacta jacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt, et venti magnitudine in omnem castrorum locum distulerunt. Hostes, maximo clamore insecuti, quasi partâ jam atque exploratâ victoriâ, turres testudinesque agere, et scalis vallum ascendere, cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit, ut, quum undique flammâ torrerentur, maximâque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent; non modò demigrandi causâ de vallo decederet nemo, sed penè ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrimè fortissimèque pugnarent. Hic dies nostris longè gravissimus fuit: sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus hostium numerus vulneraretur, atque interficeretur; ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paullùm quidem intermissâ flammâ, et quodam loco turri adactâ, et contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco re-

cesserunt, suosque omnes removerunt; nutu vobis-
busque hostes, 'Si introire vellent,' vocare cœpe-
runt; quorum progredi ausus est nemo. Tum ex
omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisque
succensa est. 5

XLIV. Erant in eâ legione fortissimi viri cen-
turiones, qui jam primis ordinibus appropinqua-
rent, T. Pulfio et L. Varenus. Hi perpetuas inter
se controversias habebant, quinam anteferretur;
omnibusque annis de loco summis simultatibus 10
contendebant. Ex iis Pulfio, quum acerrimè ad
munitiones pugnaretur, 'Quid dubitas,' inquit,
'Varene; aut quem locum probandæ virtutis tuæ
spectas?' Hic dies, hic dies de nostris controversiis
judicabit.' Hæc quum dixisset, procedit extra mu- 15
nitiones; quæque pars hostium confertissima visa
est, in eam irrumpit. Ne Varenus quidem tum
sese vallo continet, sed, omnium veritus existima-
tionem, subsequitur. Mediocri spatio relicto,
Pulfio pilum in hostes mittit, atque unum ex mul- 20
titudine procurrentem transjicit; quo percusso et
exanimato, hunc scutis protegunt hostes; in illum
tela universi conjiciunt; neque dant regrediendi
facultatem. Transfigitur scutum Pulfioni, et ve-
rutum in balteo defigitur. Avertit hic casus 25
vaginam, et gladium educere conanti dextram
moratur manum: impeditum hostes circumstant.
Succurrit inimicus illi Varenus, et laboranti sub-
venit. Ad hunc se confestim a Pulfione omnis
multitudo convertit. Illum veruto transfixum 30
arbitrantur. Occursat ociùs gladio cominùsque

rem gerit Varenus ; atque, uno interfecto, reliquos
paullùm propellit : dum cupidius instat, in locum
dejectus inferiorem concidit. Huic rursus cir-
cumvento fert subsidium Pulvio ; atque ambo in-
5 columes, compluribus interfectis, summâ cum
laude se intra munitiones recipiunt. Sic fortuna
in contentione et certamine utrumque versavit, ut
alter alteri inimicus auxilio salutique esset ;
neque dijudicari posset, uter utri virtute antefe-
10 rendus videretur.

XLV. Quantò erat in dies gravior atque aspe-
rior oppugnatio, et maximè quòd, magnâ parte
militum confectâ vulneribus, res ad paucitatem
defensorum pervenerat ; tantò crebriores literæ
15 nunciique ad Cæsarem mittebantur : quorum
pars deprehensa in conspectu nostrorum militum
cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Ner-
vius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a
primâ obsidione ad Ciceronem perfugerat, suam-
20 que ei fidem præstiterat. Hic servo, spe liberta-
tis, magnisque persuadet præmiis, ut litteras ad
Cæsarem deferat. Has ille in jaculo illigatas
affert ; et Gallus, inter Gallos sine ullâ suspicione
versatus, ad Cæsarem pervenit. Ab eo de periculis
25 Ciceronis lègionisque cognoscitur.

XLVI. Cæsar, acceptis litteris horâ circiter xi
diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Cras-
sum quæstorem mittit, cujus hyberna aberant ab
eo millia passuum xxv. Jubet mediâ nocte legi-
30 onem proficisci, celeriterque ad se venire. Exiit
cum nuncio Crassus. Alterum ad C. Fabium le-

gatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quâ sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si Reipublicæ commodo facere posset, cum légione ad fines Nerviorum veniat : reliquam partem exercitûs, quòd paullò aberat longiùs, non 5 putat exspectandam : equites circiter ex proximis hybernis cogit.

XLVII. Horâ circiter III ab antecursoribus de Crassi adventu cèrtior factus, eo die millia passuum xx progreditur. Crassum Samarobri-væ. 10 præficit, legionemque ei attribuit; quòd ibi impedimenta exercitûs, obsides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eò tolerandæ hyemis causâ devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itine- 15 re cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, et cæde cohortium cognitâ, quum omnes ad eum Trevirorum copię venissent, veritus ne, si ex hybernis fugæ similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset, præsertim 20 quos recenti victoriâ efferri sciret, litteras Cæsari remittit; quanto cum periculo legionem ex hybernis educturus esset; rem gestam in Eburonibus perscribit; docet omnes equitatûs peditatûsque copias Trevirorum III millia passuum longè ab 25 suis castris consedisse.

XLVIII. Cæsar, consilio ejus probato, etsi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum 30 fines. Ibi ex captivis cognoscit, quæ apud Cice-

ronem gerantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc Græcis conscriptam litteris mittit; ne, interceptâ epistolâ, nostra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire non possit, monet, ut tragulam, cum epistolâ ad amentum deligatâ, intra munitiones castrorum adjiciat. In litteris scribit, 'Se cum legionibus profectum celeriter affore;' hortatur, 'ut pristinam virtutem retineat.' Gallus, periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animadversa, tertio die a quodam milite conspicitur; dempta ad Ciceronem defer-
15 tur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximâque omnes lætitiâ afficit. Tum fumi incendi-
20 orum procul videbantur: quæ res omnem dubitationem adventûs legionum expulit.

XLIX. Galli, re cognitâ per exploratores, obsi-
20 dionem relinquunt; ad Cæsarem omnibus copiis contendunt: eæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero, datâ facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem suprâ demonstravimus, repetit, qui litteras ad Cæsarem deferat; hunc admonet,
25 iter cautè diligenterque faciat: perscribit in litteris, 'Hostes ab se discessisse, omnemque ad eum multitudinem convertisse.' Quibus litteris circiter mediâ nocte, Cæsar, allatis, suos facit certiores; eosque ad dimicandum animo confirmat.
30 Postero die, luce primâ, movet castra; et circiter millia passuum IV progressus, trans vallem mag-

nam, et rivum, multitudinem hostium conspiciatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare. Tum, quoniam obsidione liberatum Ciceronem sciebat, eoque omnino remittendum de celeritate existimabat, consedit, et, quàm 5 æquissimo potest loco, castra communit: atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum, quàm maximè potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemptio- 10 nem hostibus veniat. Interim speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat, quo commodissimè itinere vallem transire possit.

L. Eo die parvulis equestribus præliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent; 15 Galli, quòd ampliores copias, quæ nondum convenerant, expectabant; Cæsar, si fortè timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris prælio contenderet; si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, 20 minore cum periculo vallem rivumque transiret. Primâ luce hostium equitatus ad castra accedit, præliumque cum nostris equitibus committit. Cæsar consultò equites cedere, seque in castra recipere, jubet; simul, ex omnibus partibus castra 25 altiore vallo muniri, portasque obstrui, atque in his administrandis rebus quàm maximè concursari, et cum simulatione timoris agi, jubet.

LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati, copias transducunt, aciemque iniquo loco constitu- 30 unt: nostris verò etiam de vallo deductis, propiùs

accedunt; et tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt; præconibusque circummissis, pronunciari jubent, 'Seu quis Gallus seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine
5 periculo licere: post id tempus non fore potestatem.' Ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitem, quod ea non posse introrumpere videbantur; alii vallum manu scindere, alii fossas complere, inciperent.
10 Tum Cæsar, omnibus portis eruptione factâ, equitatuque emissio, celeriter hostes dat in fugam; sic, uti omnino pugnandi causâ resisteret nemo; magnumque ex iis numerum occidit, atque omnes armis exuit.

15 LII. Longius prosequi veritus, quod sylvæ paludesque intercedebant, neque etiam parvulo detrimento illorum locum relinqui videbat; omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testudines, munitio-
20 nesque hostium admiratur. Productâ legione, cognoscit non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, et quantâ cum virtute, res sint administratæ; Ciceronem pro ejus merito
25 legionemque collaudat; centuriones singillatim, tribunosque militum, appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini et Cottæ certiùs ex captivis cognoscit. Postero die, concione habitâ, rem gestam
30 proponit; milites consolatur, et confirmat; quod detrimentum culpâ et temeritate legati sit accep-

tum, hoc æquiore animo ferendum docet, quòd, beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos incredibili 5
celeritate de victoriâ Cæsaris fama perfertur ; ut, quum ab hybernis Ciceronis millia passuum abesset circiter LX, eòque post horam IX diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur ; quo clamore significatio victoriæ, 10
gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hâc famâ ad Treviros perlatâ, Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit 15
hyberna : ipse cum III legionibus circum Samarobrivam trinis hybernis hyemare constituit ; et, quòd tanti motus Galliæ exstiterant, totam hyemem ipse ad exercitum manere decrevit : nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes ferè Galliæ civi- 20
tates de bello consultabant ; nuncios legationesque in omnes partes dimittebant ; et, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant ; nocturnaque in locis desertis concilia habebant ; neque ullum ferè totius hyemis 25
tempus sine sollicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de conciliis ac motu Gallorum nuncium acciperet. In his, ab L. Roscio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus, ‘Magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ 30
Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causâ,

convenisse ; neque longiùs millia passuum VIII ab hybernis suis abfuisse ; sed, nuncio allato de victoriâ Cæsaris, discessisse, adeò ut fugæ similis discessus videretur.’

- 5 LIV. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se evocatis, alias territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret ; alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit : tamen Senones, quæ est civitas in primis firma, et magnæ inter
10 Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, (cujus frater Moritasgus, adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant) interficere publico consilio conati : quum ille præsensisset, ac profugisset,
15 usque ad fines insecuti, regno domoque expulerunt ; et, missis ad Cæsarem satisfaciendi causâ legatis, quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantùm apud homines barbaros valuit, esse repertos ali-
20 quos principes belli inferendi, tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit ; ut, præter Æduos et Remos, (quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetuâ erga Populum Romanum fide, alteros pro recentibus
25 belli Gallici officiis) nulla ferè civitas fuerit non suspecta nobis : idque adeò, haud scio, mirandumne sit, quum compluribus aliis de causis, tum maximè, quòd, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdi-
30 disse, ut a Populo Romano imperia perferrent, gravissimè dolebant.

LV. Treviri verò, atque Induciomarus, totius hyemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates sollicitarent; pecunias pollicerentur; magnâ parte exercitûs nostri interfectâ, multo minorem superesse dice-⁵ rent partem: neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret: quum 'Se bis expertos' dicerent, 'Ariovisti bello, et Tenchtherorum transitu non esse ampliùs fortunam tentandam.' Hâc spe lapsus, Inducioma-¹⁰ rus, nihilominùs copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules damnatosque totâ Galliâ magnis præmiis ad se allicere, cœpit; ac tantam sibi jam iis rebus in Galliâ auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent,¹⁵ gratiam atque amicitiam publicè privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit, ultro ad se veniri, alterâ ex parte Senones Carnutesque conscientiâ facinoris instigari, alterâ Nervios Aduatucosque bellum Ro-²⁰ manis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset: armatum concilium indicit; (hoc, more Gallorum, est initium belli) quo, legē communi, omnes puberes armati convenire consuêrunt: qui ex iis novissimûs venit, in²⁵ conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem suprâ demonstravimus, Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse, hostem judicat, bonaque ejus publicat.³⁰ His rebus confectis, in concilio pronunciat, arces-

situm se a Senonibus et Carnutibus, aliisque compluribus Galliæ civitatibus, huc iter facturum per fines Remorum, eorumque agros populaturum; ac prius, quàm id faciat, Labieni castra oppugnatum. Quæ fieri velit, præcipit.

LVII. Labienus, quum et loci naturâ et manu munitissimis castris sese contineret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. 10 Itaque a Cingetorige atque ejus propinquis oratione Induciomari cognitâ, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique convocat: iis certam diem 15 omni equitatu Induciomarus sub castris ejus vagabatur, aliàs ut situm castrorum cognosceret, aliàs colloquendi aut territandi causâ; equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitiones continebat; timorisque opinionem, quibuscunque poterat rebus, augebat. 20

LVIII. Quum majore in dies contemptione Induciomarus ad castra accederet, nocte unâ intromissis equitibus omnium finitimarum civitatem, 25 quos arcessendos curaverat, tantâ diligentîâ omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nullâ ratione ea res enunciari, aut ad Treviros perferri, posset. Interim, ex consuetudine quotidianâ, Induciomarus ad castra accedit; atque ibi magnam 30 partem diei consumit; equites tela conjiciunt, et magnâ cum contumeliâ verborum nostros ad pug-

nam evocant. Nullo ab nostris dato responso, sub
vesperum, dispersi ac dissipati discedunt. Subitò
Labienus duabus portis omnem equitatum emittit ;
præcipit atque interdicit, proterritis hostibus at-
que in fugam coniectis (quod fore, sicut acci- 5
dit, videbat) unum omnes petant Induciomarum ;
neu quis quem priùs vulneret, quàm illum inter-
fectum viderit : quòd, morâ reliquorum spatium
nactum, illum effugere nolebat : magna propo-
nit iis, qui occiderint, præmia ; submittit cohor- 10
tes equitibus subsidio. Comprobat hominis con-
siliium fortuna, et, quum unum omnes peterent, in
ipso fluminis vado deprehensus Induciomarus in-
terficitur ; caputque ejus refertur in castra : re-
deunt equites, quos possunt, consecantur atque 15
occidunt. Hâc re cognitâ, omnes Eburonum et
Nerviorum, quæ convenerant, copiæ discedunt ;
paullòque habuit post id factum Cæsar quietiorem
Galliam.

DE BELLO GALLICO

LIBER VI.

- I. MULTIS de causis Cæsar majorem Galliæ motum expectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit : simul ab Cn. Pompeio proconsule petit,
5 quoniam ipse ad urbem cum imperio, Reipublicæ causâ, remaneret, quos ex Cisalpinâ Galliâ consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire et ad se proficisci juberet : magni interesse, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ existimans,
10 tantas videri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modò id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. Quod quum Pompeius et Reipublicæ et amicitiae tribuisset, celeriter confecto per
15 suos delectu, tribus ante exactam hyemem et constitutis et adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit, quid Populi Romani disciplina atque opes possent.
- 20 II. Interfecto Induciomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos a Treviris imperium defertur. Illi finitimos Germanos sollicitare, et pecuniam

polliceri, non desistunt. Quum ab proximis impetrare non possent, ultiores tentant: inventis nonnullis civitatibus, jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecuniâ cavent: Ambiorigem sibi societate et fœdere adjungunt. Quibus 5 rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret, Nervios, Aduatucos, Menapios, adjunctis Cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire, et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia com- 10 municare, a Treviris Germanos crebris legationibus sollicitari; maturiùs sibi de bello cogitandum putavit.

III. Itaque, nondum hyeme confectâ, proximis 15 iv coactis legionibus, de improvise in fines Nerviorum contendit: et, priùs quàm illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque eâ prædâ militibus concessâ, vastatisque agris, in deditionem venire, atque obsides sibi dare, coëgit. Eo celeriter con- 20 fecto negotio, rursus in hyberna legiones reduxit. Concilio Galliæ primo vere, uti instituerat, indicto; quum reliqui, præter Senones, Carnutes, Trevirosque, venissent; initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videre- 25 tur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoriâ conjunxerant; sed ab hoc concilio abfuisse existimabantur. Hâc re pro suggestu pronuntiâtâ, eodem die cum legionibus in Senones 30 proficiscitur, magnisque itineribus eò pervenit.

IV. Cognito ejus adventu, Acco, qui princeps ejus consilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire : conantibus, priùs quàm id effici posset, adesse Romanos nunciatur. Necessariò sententiâ desistunt, legatosque, deprecandi causâ, ad Cæsarem mittunt : adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam, excusationemque accipit : quòd æstivum tempus instantis belli, non
10 quæstionis, esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eòdem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientelâ; eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar,
15 equitesque imperat civitatibus.

V. Hâc parte Galliæ pacatâ, totus et mente et animo in bellum Trevirorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet, ne quis aut ex hujus iracundiâ,
20 aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis, motus exsistat. His rebus constitutis, quòd pro explorato habebat, Ambiorigem prælio non esse concertaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, per
25 petuis paludibus sylvisque muniti, qui uni ex Galliâ de pace ad Cæsarem legatos nunquam miserant. Cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc priùs illi detrahenda auxilia ex
30 istimabat, quàm ipsum bello lacesseret; ne, desperatâ salute, aut se in Menapios abderet, aut

cum Transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitûs impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet : ipse cum legionibus expeditis v in Menapios proficiscitur. Illi, nullâ coactâ 5 manu, loci præsidio freti, in sylvas paludesque confugiunt, suaque eòdem conferunt.

VI. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato et M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adit tripartitò, ædificia vicosque incendit ; 10 magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti, Menapii legatos ad eum, pacis petendæ causâ, mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem aut ejus legatos finibus suis 15 recepissent. His confirmatis rebus, Commium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit ; ipse in Treviros proficiscitur.

VII. Dum hæc a Cæsare geruntur, Treviri, magnis coactis peditatûs equitatûsque copiis, 20 Labienum cum unâ legione, quæ in eorum finibus hyemabat, adoriri parabant : jamque ab eo non longiùs bidui viâ aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris a millibus passuum xv, auxilia Germanorum 25 expectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, præsidio cohortium v impedimentis relicto, cum xxv cohortibus, magnoque equitatu, contra hostem proficiscitur ; et, mille 30 passuum intermisso spatio, castra communit.

Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen, ripisque præruptis. Hoc neque ipse transire in animo habebat, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie
5 spes. Loquitur in consilio palàm; ‘Quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitûsque fortunas in dubium non devoçaturum, et postero die primâ luce castra moturum.’ Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallo-
10 rum equitatûs numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis militum primisque ordinibus coactis, quid sui sit consilii, proponit; et, quò faciliùs hostibus timoris det suspicionem, majore strepitu et tumultu,
15 quàm Populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem, in tantâ propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

20 VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat; quum Galli, cohortati inter se, ‘Ne speratam prædam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium expectare; neque suam pati dignitatem, ut
25 tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant;’ flumen transire, et iniquo loco prælium committere non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eâdem usus
30 simulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum præmissis paullum impedimentis, atque in tumulto

quodam collocatis, 'Habetis,' inquit, 'milites, quam petistis, facultatem; hostem impedito atque iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero imperatori præstitistis; adesse eum, et hæc coràm cernere, 5 existimate.' Simul, signa ad hostem converti, aciemque dirigi, jubet; et, paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes immittunt. Illi, ubi præter spem, 10 quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt, impetum modò ferre non potuerunt; ac, primo concursu in fugam coniecti, proximas sylvas petiverunt; quos Labienus equitatu consecutus, magno numero interfecto, compluribus captis, 15 paucis post diebus civitatem recepit: nam Germani, qui auxilio veniebant, perceptâ Trevirorum fugâ, sese domum contulerunt. Cum iis propinqui Induciomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex civitate excessêre. Cingetorigi, 20 quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

IX. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit; quarum erat altera, quòd [Germani] auxilia 25 contra se Treviris miserant; altera, ne Ambiorix ad eos receptum haberet. His constitutis rebus, paullùm supra eum locum, quo ante exercitum transduxerat, facere pontem instituit. Notâ atque institutâ ratione, magno militum studio, paucis 30 diebus opus efficitur. Firmo in Treviris præsidio

ad pontem relicto, ne quis ab iis subitò motus
oriretur; reliquas copias equitatumque transducit.
Ubii, qui antè obsides dederant, atque in dedi-
tionem venerant, purgandi sui causâ, ad eum lega-
5 tos mittunt, qui doceant, 'Neque ex suâ civitate
auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem læ-
sam:' petunt atque orant, 'Ut sibi parcat, ne,
communi odio Germanorum, innocentes pro no-
centibus pœnas pendant: si amplius obsidum
10 velit, dare' pollicentur. Cognitâ, Cæsar, causâ,
reperit, ab Suevis auxilia missa esse; Ubiorum
satisfactionem accepit; aditus viasque in Suevos
perquiri.

X. Interim, paucis pòst diebus fit ab Ubiis
15 certior, Suevos omnes unum in locum copias co-
gere; atque iis nationibus, quæ sub eorum sint
imperio, denunciare, uti auxilia peditatûs equita-
tûsque mittant. His cognitis rebus, rem frumen-
tariam providet, castris idoneum locum deligit;
20 Ubiis imperat, ut pecora deducant, suaque omnia
ex agris in oppida conferant; sperans, barbaros
atque imperitos homines, inopiâ cibariorum ad-
ductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse
deduci: mandat, ut crebros exploratores in Sue-
25 vos mittant, quæque apud eos gerantur, cognos-
cant. Illi imperata faciunt; et, paucis diebus
intermissis, referunt, 'Suevos omnes, posteaquam
certiores nuncii de exercitu Romanorum venerint,
cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coë-
30 gissent, penitus ad extremos fines sese recepis-
sylvam esse ibi infinitâ magnitudine, quæ appel-

latur Bacenis : hanc longè introrsus pertinere, et, pro nativo muro objectam, Cheruscos ab Suevis, Suevosque ab Cheruscis injuriis incursionibusque prohibere : ad ejus initium sylvæ Suevos adventum Romanorum expectare constituisse.’ 5

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Galliæ Germaniæque moribus, et, quo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Galliâ, non solùm in omnibus civitatibus, atque in omnibus pagis partibusque, 10 sed penè etiam in singulis domibus, factiones sunt; earumque factionum principes sunt, qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur; quorum ad arbitrium judiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat : id- 15 que ejus rei causâ antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiores auxilii egeret; suos enim quisque opprimi et circumveniri non patitur : neque, aliter si faciant, ullam inter suos habent auctoritatem. Hæc eadem ratio est in 20 summâ totius Galliæ; namque omnes civitates in partes divisæ sunt duas.

XII. Quum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. Hi quum per se minùs valerent, quòd summa 25 auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos atque Ariovistum sibi adjunxerant, eosque ad se magnis jacturis pollicitationibusque perduxerant. Præliis verò compluribus factis secundis, atque omni nobi- 30 litate Æduorum interfectâ, tantùm potentiâ ante-

- cesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent, obsidesque ab iis principum filios acciperent; et publicè jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent: quâ necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi causâ Romam ad Senatum profectus, infectâ re, redierat. Adventu Cæsaris factâ commutatione rerum, obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis; quòd hi, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque æquiore imperio se uti videbant, reliquis rebus eorum, gratiâ, dignitate amplificatâ, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Remi successerant, quos quòd adæquare apud Cæsarem gratiâ intelligebatur; ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et novam et repentè collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat; ut longè principes haberentur Ædui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.
- 25 XIII. In omni Galliâ eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo: nam plebes penè servorum habetur loco, quæ per se nihil audet, et nullo adhibetur consilio. Ple-rique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuriâ potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus. In hos eadem

omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus, alterum est Druidum, alterum Equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentium 5 numerus, disciplinæ causâ, concurrit; magnoque ii sunt apud eos honore; nam ferè de omnibus controversiis, publicis privatisque, constituunt; et, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, si de finibus controversia est, iidem 10 decernunt; præmia pœnasque constituunt: si quis aut privatus aut publicus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; 15 iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam 20 inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit: at, si sunt plures pares, suffragio Druidum allegitur; nonnunquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnu- 25 tum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt; eorumque decretis judiciisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse, 30 existimatur: et nunc, qui diligentius eam rem

cognoscere volunt, plerumque illò discendi causâ proficiscuntur.

XIV. Druides a bello abesse consuêrunt, neque tributa unâ cum reliquis pendunt; militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis, et suâ sponte multi in disciplinam conveniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque annos nonnulli 10 vicanos in disciplinâ permanent; neque fas esse existimant ea litteris mandare; quum in reliquis ferè rebus publicis, privatisque rationibus, Græcis utantur litteris. Id mihi duabus de causis instituisse videntur; quòd neque in vulgum discipli- 15 nam efferri velint, neque eos, qui discant, litteris confisos, minùs memoriæ studere: quòd ferè plerisque accidit, ut, præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. In primis hoc volunt persuadere, non interire animas, 20 sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hoc maximè ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa præterea de sideribus, atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum naturâ, de Deorum immortalium 25 vi ac potestate disputant, et juventuti tradunt.

XV. Alterum genus est Equitum. Hi, quum est usus, atque aliquod bellum incidit (quod ante Cæsaris adventum ferè quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsa- 30 rent) omnes in bello versantur; atque, eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita

plurimos circum se ambactos clientesque habent. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

XVI. Natio est omnis Gallorum admodum de-
dita religionibus ; atque ob eam causam, qui sunt
affecti gravioribus morbis, quique in præliis peri- 5
culisque versantur, aut pro victimis homines im-
molant, aut se immolatu-ros vovent ; administris-
que ad ea sacrificia Druidibus utuntur ; quòd, pro
vitâ hominis nisi vita hominis reddatur, non posse
aliter Deorum immortalium numen placari arbi- 10
trantur ; publicèque ejusdem generis habent insti-
tuta sacrificia. Alii immani magnitudine simula-
cra habent ; quorum contexta viminibus membra
vivi- hominibus complent ; quibus succensis, cir-
cumventi flammâ exanimantur homines. Supplicia 15
eorum, qui in furto, aut in latrocinio, aut aliquâ
noxâ sint comprehensi, gratiora Diis immortalibus
esse arbitrantur : sed, quum ejus generis copia de-
ficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

XVII. Deum maximè Mercurium colunt : hujus 20
sunt plurima simulacra ; hunc omnium invento-
rem artium ferunt ; hunc viarum atque itinerum
ducem, hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque
habere vim maximam, arbitrantur. Post hunc,
Apollinem, et Martem, et Jovem, et Minervam. 25
De his eandem ferè, quam reliquæ gentes, habent
opinionem ; Apollinem morbos depellere ; Miner-
vam operum atque artificiorum initia tradere ;
Jovem imperium cœlestium tenere ; Martem
bella regere. Huic, quum prælio dimicare con- 30
stituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerùmque de-

vovent. Quæ superaverint, animalia capta immolant; reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspiciari licet; neque
5 sæpè accidit, ut, neglectâ quispian religionē, aut capta apud se occultare, aut posita tollere, aude-
ret; gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

XVIII. Galli se omnes ab Dite patre prognatos
10 prædicant; idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt; dies natales, et mensium et annorum initia, sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitæ institutis,
15 hoc ferè ab reliquis differunt, quòd suos liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiæ sustinere possint, palàm ad se adire non patiuntur; filiumque puerili ætate, in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt.

20 XIX. Viri, quantas pecunias ab uxoribus, dotis nomine, acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione factâ, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur. Uter eorum vitâ superârît, ad
25 eum pars utriusque, cum fructibus superiorum temporum, pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necisque habent potestatem; et quum paterfamiliæ illustriore loco natus decessit, ejus propinqui conveniunt; et, de morte, si res in
30 suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent; et, si compertum est, igni

atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt, pro cultu Gallorum, magnifica et sumptuosa; omniaque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia: ac paullò supra hanc memoriam servi et clientes, 5 quos ab iis dilectos esse constabat, justis funeribus confectis, unà cremabantur.

XX. Quæ civitates commodiùs suam Rempub-
licam administrare existimantur, habent legibus
sanctum, si quis quid de Republicâ a finitimis 10
rumore ac famâ acceperit, uti ad magistratum
deferat, neve cum quo alio communicet: quòd
sæpè homines temerarios atque imperitos falsis
rumoribus terreri, et ad facinus impelli, et de
summis rebus consilium capere, cognitum est. 15
Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque
esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. De
Republicâ, nisi per concilium, loqui non concedi-
tur.

XXI. Germani multùm ab hâc consuetudine 20
differunt: nam neque Druides habent, qui rebus
divinis præsent; neque sacrificiis student. Deo-
rum numero eos solos ducunt, quos cernunt, et
quorum apertè opibus juvantur, Solem, et Vulca-
num, et Lunam: reliquos ne famâ quidem acce- 25
perunt. Vita omnis in venationibus, atque in
studiis rei militaris consistit: ab parvulis labori
ac duritiæ student. Qui diutissime impuberes
permanserunt, maximam inter suos ferunt lau-
dem: hoc ali staturam, ali hoc vires, nervosque 30
confirmari putant. Intra annum verò xx feminæ

notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus :
cujus rei nulla est occultatio ; quòd et promiscuè
in fluminibus perluuntur, et pellibus aut parvis
rhenonum tegumentis utuntur, magnâ corporis
5 parte nudâ.

XXII. Agriculturæ non student ; majorque pars
victûs eorum in lacte, caseo, carne consistit : ne-
que quisquam agri modum certum, aut fines ha-
bet proprios ; sed magistratus ac principes, in
10 annos singulos gentibus, cognationibusque homi-
num, qui unâ cõierint, quantum, et quo loco visum
est, agri attribuunt, atque anno pòst aliò transire
cogunt. Ejus rei multas afferunt causas, ne assi-
duâ consuetudine capti studium belli gerendi
15 agriculturâ commutent ; ne latos fines parare stu-
deant, potentioresque humiliores possessionibus
expellant ; ne accuratiùs, ad frigora atque æstus
vitandos, ædificent ; ne qua oriatur pecuniæ cupi-
ditas ; quâ ex re factiones dissensionesque nascun-
20 tur : ut animi æquitate plebem contineant, quum
suas quisque opes cum potentissimis æquari
videat.

XXIII. Civitatibus maxima laus est, quàm latis-
simas circum se vastatis finibus solitudines ha-
25 bere. Hoc proprium virtutis existimant, expul-
sos agris finitimos cedere, neque quèncquam prope
audere consistere ; simul hoc se fore tutiores
arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato.
Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut in-
30 fert ; magistratus, qui ei bello præsint, ut vitæ
necisque habeant potestatem, deliguntur. In

pace, nullus est communis magistratus ; sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt ; atque ea juventutis exercendæ ac 5 desidiæ minuendæ causâ fieri prædicant : atque, ubi quis ex principibus in concilio dixit ‘ Se ducem fore ; ut qui sequi velint profiteantur ; ’ consurgunt ii, qui et causam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur, atque ab multitu- 10 dine collaudantur : qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur ; omniumque iis rerum postea fides derogatur. Hospites violare, fas non putant : qui, quâque de causâ, ad eos venerunt, ab injuriâ prohibent, sanc- 15 tosque habent ; iis omnium domus patent, victusque communicatur.

XXIV. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem, agrique inopiam, 20 trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Hercyniam sylvam (quam Eratostheni et quibusdam Græcis famâ notam esse video, quam illi Orcyniam appellant) Volcæ Tectosages occupârunt, atque 25 ibi consederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus sese continet, summamque habet justitiæ et bellicæ laudis opinionem : nunc quoque in eâdem inopiâ, egestate, patientiâ, quâ Germani, permanent ; eodem victu et cultu corporis utuntur. 30 Gallis autem Provinciæ propinquitas, et transma-

rinarum rerum nōtia, multa ad copiam atque usus largitur. Paullatim assuefacti superari, multisque victi prœliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

- 5 XXV. Hujus Hercyniæ sylvæ, quæ suprâ demonstrata est, latitudo ix dierum iter expedito patet; non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, et Nemetum, et Rauracorum finibus; rectâque
10 fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Dacorum et Anartium: hinc se flectit sinistrorsus, diversis ab flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit: neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se aut adisse
15 ad initium ejus sylvæ dicat, quum dierum iter lx processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in eâ genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus, quæ maximè differant ab cæteris, et memoriæ prodenda
20 videantur, hæc sunt.

XXVI. Est bos cervi figurâ; cujus a mediâ fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus. Ab ejus summo, sicut palmæ, rami
25 quàm latè diffunduntur. Eadem est feminae marisque natura, eadem forma, magnitudoque cornuum.

XXVII. Sunt item, quæ appellantur Alces. Harum est consimilis capris figura, et varietas pellium; sed magnitudine paullò antecedunt;
30 mutilæque sunt cornibus, et crura sine nodis articulisque habent; neque quietis causâ procum-

bunt; neque, si quo afflictæ casu conciderint, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus; ad eas se applicant, atque ita paullum modò reclinatæ quietem capiunt: quarum ex vestigiis quum est animadversum a venatoribus, quò se recipere consueverint, omnes eo loco aut ab radicibus subruunt aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc quum se consuetudine reclinaverint, infirmas arbores pondere affligunt, atque 10 unà ipsæ concidunt.

XXVIII. Tertium est genus eorum, qui Uri appellantur. Hi sunt magnitudine paullò infra elephantos; specie, et colore, et figurâ tauri. Magna vis eorum, et magna velocitas; neque 15 homini, neque feræ, quam conspexerint, parcut. Hos studiosè foveis captos interficiunt. Hoc se labore durant homines adolescentes, atque hoc genere venationis exercent; et, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, 20 quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem: sed assuescere ad homines, et mansuefieri, ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cornuum, et figura, et species multum a nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiosè conquisita ab labris 25 argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXIX. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit, Suevos sese in sylvas recepisse; inopiam frumenti veritus, quòd, ut suprâ demon- 30 stravimus, minimè omnes Germani agriculturæ

student, constituit non progredi longiùs ; sed, ne omnino metum reditûs sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum cc, rescindit ; atque in extremo ponte turrim tabulatorum iv constituit, præsidiumque cohortium xii, pontis tuendi causâ, ponit ; magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit : ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam sylvam (quæ est totiùs Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusque ampliùs d
15 in longitudinem patet) L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere possit ; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat ; ne quæ ejus adventûs procul significatio fiat ; sese con-
20 festim subsequi dicit.

XXX. Basilus, ut imperatum est, facit ; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit ; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit,
25 quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multùm, cùm in omnibus rebus, tum in re militari, potest fortuna. Nam, sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque etiam imparatum incidere, priùsque ejus adventus ab hominibus videretur,
30 quàm famâ ac nunciis afferretur ; sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum

se habebat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugere mortem : sed hoc eò factum est, quòd, ædificio circumdato sylvâ (ut sunt ferè domicilia Gallorum, qui, vitandi æstûs causâ, plerùmque sylvarum ac fluminum petunt propin- 5 quitates) comites familiaresque ejus angusto in loco paullisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. His pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit; fugientem sylvæ texerunt. Sic et ad subeundum periculum, et ad vitandum, multum 10 fortuna valuit.

XXXI. Ambiorix copias suas judicione non conduxerit, quòd prælio dimicandum non existimârit, an tempore exclusus, et repentino equitum adventu prohibitus, quum reliquum exercitum 15 subsequi crederet, dubium est : sed certè, clàm dimissis per agros nunciis, sibi quemque consulere jussit; quorum pars in Arduennam sylvam, pars in continentes paludes profugit : qui proximi Oceanum fuerunt, his insulis sese occultaverunt, 20 quas æstus efficere consuêrunt : multi, ex suis finibus egressi, se suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativolcus, rex dimidiæ partis Eburo- num, qui unâ cum Ambiorige consilium inierat, ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut 25 fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Amborigem, qui ejus consilii auctor fuisset, taxo, cujus magna in Galliâ Germaniâque copia est, se exanimavit.

XXXII. Segni, Condrusique, ex gente et nu- 30 mero Germanorum, qui sunt inter Eburones, Tre-

virosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum,
 ‘ Ne se in hostium numero duceret; neve omnium
 Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse
 causam judicaret: nihil se de bello cogitavisse;
 5 nulla Ambiorigi auxilia misisse.’ Cæsar, explora-
 tâ re quæstione captivorum, si qui ad eos Eburo-
 nes ex fugâ convenissent, ad se ut reducerentur,
 imperavit: si ita fecissent, fines eorum se violatu-
 rum negavit. Tum copiis in tres partes distribu-
 10 tis, impedimenta omnium legionum Aduatucam
 contulit. Id castelli nomen est. Hoc ferè est in
 mediis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Au-
 runculeius, hyemandi causâ, consederant. Hunc
 cùm reliquis rebus locum probabat, tum, quòd
 15 superioris anni munitiones integræ manebant, ut
 militum laborem sublevaret; præsidio impedi-
 mentis legionem decimam quartam reliquit, unam
 ex iis III, quas proximè conscriptas ex Italiâ trans-
 duxerat. Ei legioni castrisque Q. Tullium Cice-
 20 ronem præficit, ducentosque equites attribuit.

XXXIII. Partito exercitu, T. Labienum cum
 legionibus III ad Oceanum versùs, in eas partes,
 quæ Menapios attingunt, proficisci jubet: C.
 Trebonium cum pari legionum numero ad eam
 25 regionem, quæ Aduatucis adjacet, depopulandam
 mittit: ipse cum reliquis tribus ad flumen Scal-
 dem, quod influit in Mosam, extremasque Arduen-
 næ partes, ire constituit, quò cum paucis equitibus
 profectum Ambiorigem audiebat. Discedens,
 30 ‘ Pòst diem VII sese reversurum,’ confirmat; quam
 ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur,

frumentum deberi sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si Reipublicæ commodo facere possint, ad eam diem revertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud belli initium capere possent. 5

XXXIV. Erat, ut suprâ demonstravimus, manus certa nulla, non oppidum, non præsidium, quod se armis defenderet, sed omnes in partes dispersa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus sylvestris, aut palus impedita spem præsidii 10 aut salutis aliquam offerebat, consederat. Hæc loca vicinitatibus erant nota; magnamque res diligentiam requirebat, non in summâ exercitûs tuendâ (nullum enim poterat universis, ab perterritis ac dispersis, periculum accidere) sed in sin- 15 gulis militibus conservandis; quæ tamen ex parte res ad salutem exercitûs pertinebat: nam et prædæ cupiditas multos longiùs evocabat, et sylvæ incertis occultisque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici, stirpemque 20 hominum sceleratorum interfici, vellet, dimittendæ plures manus, diducendique erant milites: si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitûs Romani postulabat, locus ipse erat præsidio barbaris; neque ex occulto in- 25 sidiandi, et dispersos circumveniendi, singulis deerat audacia. At, in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentiam provideri poterat, providebatur; ut potiùs in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quàm 30 cum aliquo militum detrimento noceretur. Cæsar

ad finitimas civitates nuncios dimittit : omnes ad se evocat spe prædæ ad diripiendos Eburones ; ut potiùs in sylvis Gallorum vita, quàm legionarius miles, periclitetur : simul ut, magnâ multitudine 5 circumfusâ, pro tali facinore, stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celementer convenit.

XXXV. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur ; diesque appetebat vii, quem in diem 10 Cæsar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. Hic quantùm in bello fortuna possit, et quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quæ parvam modò causam timoris afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit 15 fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum ii millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fugâ Tenchtheros atque Usipetes suprâ docuimus. 20 Transeunt Rhenum navibus ratibusque, xxx millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum : primos Eburonum fines adeunt ; multos ex fugâ dispersos excipiunt ; magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati prædâ longiùs procedunt. Non hos palus, in bello latrociniisque natos, non sylvæ morantur : quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt ; profectum longiùs reperiunt, omnemque exercitum 30 discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis : ‘ Quid vos,’ inquit, ‘ hanc miseram ac tenuem

sectamini prædam, quibus licet jam esse fortunatissimis? III horis Aduatucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit. Præsidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat.' Oblatâ spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: ipsi Aduatucam contendunt, usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXVI. Cicero, qui per omnes superiores dies, 10 præceptis Cæsaris, summâ diligentîâ milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens de numero dierum Cæsarem fidem servaturum, quòd longiùs eum progressum 15 audiebat, neque ulla de reditu ejus fama afferebatur; simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret; nullum ejusmodi casum expectans, quo, IX oppositis legioni- 20 bus, maximoque equitatu, dispersis ac penè deletis hostibus, in millibus passuum III offendi posset; V cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter èt castra unus omnino collis intererat. Complures erant in castris ex legionibus ægri re- 25 licti, ex quibus, qui hoc spatio dierum convalescant, circiter CCC sub vexillo unâ mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, factâ potestate, sequitur.

XXXVII. Hoc ipso tempore et casu Germani equites interveniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab decumanâ portâ in castra irrumpere conantur : nec prius sunt visi, objectis
5 ab eâ parte sylvis, quàm castris appropinquarent, usque eò, ut, qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui facultatem non haberent. Inopinantes nostri re novâ perturbantur ; ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Cir-
10 cumfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent. Ægre portas nostri tuentur ; reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultûs quærit ; neque quò
15 signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius capta jam castra pronunciat : alius, deleto exercitu atque imperatore, victores barbaros venisse contendit : plerique novas sibi ex loco religiones fingunt ; Cottæ-
20 que et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. Perrumpere nituntur, seque ipsi adhortan-
25 tur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII. Erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cujus mentionem superioribus præliis fecimus, ac diem jam v cibo caruerat. Hic,
30 diffusus suæ atque omnium salutis, inermis ex tabernaculo prodit ; videt imminere hostes, atque in

summo rem esse discrimine ; capit arma a proximis, atque in portâ consistit. Consequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat : paullisper unâ prælium sustinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus : 5 ægre, per manus tractus, servatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum præbeant.

XXXIX. Interim, confectâ frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt ; præcurrunt equites ; quanto sit res in periculo, cognoscunt. Hic verò nulla munitio est, quæ perterritos recipiat : modò conscripti, atque usûs militaris imperiti, ad tribunum militum centurionesque ora convertunt : 15 quid ab his præcipiatur, exspectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione desistunt ; redisse primò legiones credunt, quas longiùs discessisse ex captivis cognoverant. Postea, 20 despectâ paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

XL. Calones in proximum tumultum procurunt : hinc celeriter dejecti se in signa manipulosque conjiciunt : eò magis timidos perterrent 25 milites. Alii, ‘cuneo facto, ut celeriter percurrant,’ censent ; ‘quoniam tam propinqua sint castra ; et, si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse,’ confidunt ; alii, ‘ut in jugo consistent, atque eundem omnes ferant casum.’ 30 Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo

unà profectos decuimus : itaque inter se cohortatí, duce C. Trebonio, equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. 5 Hos subsecuti calones equitesque eodem impetu, militum virtute servantur. At ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neque in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque 10 eam, quam profuisse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt ; sed, se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserant. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, virtutis causâ, in superiores erant ordines hujus legionis transducti, ne 15 antè partam rei militaris laudem amitterent, fortissimè pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute submotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit : pars, a barbaris 20 circumventa, periit.

XLI. Germani, desperatâ expugnatione castrorum, quòd nostros jam constitisse in munitionibus videbant, cum eâ prædâ quam in sylvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. Ac tantus 25 fuit, etiam post discessum hostium, terror, ut eâ nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, penè alienatâ 30 mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fugâ recepisse dicerent ; neque, incolumi

exercitu, Germanos castra oppugnaturus fuisse contenderent: quem timorem Cæsaris adventus sustulit.

XLII. Reversus ille, eventus belli non ignorans, unum, quòd cohortes ex statione et præsidio essent emissæ, questus, 'ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse,' indicavit; 'multo etiam amplius, quòd penè ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertisset.' Quarum omnium rerum maximè admirandum videbatur, quòd Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerint. 15

XLIII. Cæsar, rursus ad vexandos hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici, atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur; præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum a tantâ multitudine jumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant: ut, si qui etiam in præsentia se occultâssent, tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia perundum videretur. 25 Ac sæpè in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diviso equitatu, ut modò visum ab se Ambiorigem in fugâ captivi, nec planè etiam abîsse ex conspectu contenderent, ut, spe consequendi illatâ, atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Cæsare gra-

tiam inituros putarent, penè naturam studio vincerent; semperque paullùm ad summam felicitatem defuisse videretur; atque ille latebris, ac sylvis, aut saltibus se eriperet; et noctu occulta-
5 tus alias regiones partesque peteret, non majore equitum præsidio, quàm iv, quibus solis vitam suam committere audebat.

XLIV. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar, duarum cohortium damno, Durocorto-
10 rum Remorum reducit: concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum et Carnutum quæstionem habere instituit: et de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententiâ pronunciatâ, more majorum supplicium
15 sumpsit. Nonnulli, judicium veriti, profugerunt; quibus quum aquâ atque igni interdixisset, ii legiones ad fines Trevirorum, ii in Lingonibus, vi reliquas in Senonum finibus Agendici in hybernis collocavit; frumentoque exercitu proviso, ut in-
20 stituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

DE BELLO GALLICO

LIBER VII.

I. QUIETÂ Galliâ, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodii cæde : de Senatûsque consulto certior factus, ut omnes juniores Italiæ conjurent, delectum totâ Provinciâ habere instituit. 5
Eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur ; ‘ Retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse.’ Hâc impulsî occasione, 10
qui jam antè se Populi Romani imperio subjectos dolerent, liberiùs atque audaciùs de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliæ conciliis, sylvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis mortè : hunc casum ad ipsos recidere 15
posse demonstrant : miserantur communem Galliæ fortunam : omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, et sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam dicunt, 20
priùs quàm eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur : id esse fa-

cile, quòd neque legiones, absente imperatore, audeant ex hybernis egredi; neque imperator sine præsidio ad legiones pervenire possit: postremò in acie præstare interfici, quàm non veterem belli gloriam, libertatemque, quam a majoribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, ‘Se nullum periculum, communis salutis causâ, recusare; principesque ex omnibus bellum facturos
10 pollicentur; et, quoniam in præsentia obsidibus inter se cavere non possint, ne res efferatur, ut jurejurando ac fide sanciat, petunt, (collatis militaribus signis, quo more eorum gravissimæ ceremoniæ continentur) ne, facto initio belli, ab
15 reliquis deserantur.’ Tum, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus, qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur.

III. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato et Conetoduno ducibus, desperatis hominibus, Genabum dato signo concurrunt; civesque Romanos, qui negotiandi causâ ibi constiterant, (in his C. Fusium Citam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ, jussu Cæsaris, præerat) interficiunt; bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes
25 Galliæ civitates fama perfertur: (nam, ubi major atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant: hunc alii deinceps excipiunt, et proximis tradunt: ut tum accidit) nam, quæ Genabi oriente sole gesta essent, ante pri-
30 mam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt: quod spatium est millium circiter
CLX.

IV. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summæ potentiæ adolescens, (cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, et, ob eam causam, quòd regnum appetebat, ab civitate erat interfectus) convocatis suis clientibus, 5 facile incendit. Cognito ejus consilio, ad arma concurritur; ab Gobanitione patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant, expellitur ex oppido Gergoviâ. Non destitit tamen: atque in agris 10 habet delectum egentium ac perditorum. Hâc coactâ manu, quoscunque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit: hortatur, ut, communis libertatis causâ, arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paullò 15 antè erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur; dimittit quoquoversus legationes: obtestatur, ut in fide maneant: celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquosque omnes, 20 qui Oceanum attingunt, adjungit: omnium consensu ad eum defertur imperium: quâ oblatâ potestate, omnibus his civitatibus obsides imperat; certum numerum militum ad se celeriter adduci jubet; armorum quantum quæque civitas 25 domi, quodque ante tempus efficiat, constituit. In primis equitatu studet: summæ diligentiae summam imperii severitatem addit: magnitudine supplicii dubitantes cogit; nam, majore commisso delicto, igni atque omnibus tormentis necat; levi- 30 ore de causâ, auribus desectis, aut singulis effos-

sis oculis, domum remittit, ut sint reliquis documento, et magnitudine pœnæ perterreant alios.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Luc-
terium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum
5 parte copiarum in Rutenos mittit : ipse in Bitu-
riges proficiscitur. Ejus adventu Bituriges ad
Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt,
subsidium rogatum, quo facilius hostium copias
sustinere possint. Ædui, de consilio legatorum,
10 quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equi-
tatûs peditatûsque subsidio Biturigibus mittunt ;
qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod
Bituriges ab Æduis dividit ; paucos dies ibi mora-
ti, neque flumen transire ausi, domum revertun-
15 tur : legatisque nostris renunciant, ‘ Se Biturigum
perfidiam veritos revertisse ; quibus id consilii
fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, unâ
ex parte ipsi, alterâ Arverni se circumstisterent.’
Id eâne de causâ, quam legatis pronuntiârunt, an
20 perfidiâ adducti fecerint, quòd nihil nobis constat,
non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges,
eorum discessu, statim se cum Arvernīs conjun-
gunt.

VI. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis,
25 quum jam ille urbanas res virtute Cn. Pompeii
commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in
Transalpinam Galliam profectus est. Eò quum
venisset, magnâ difficultate afficiebatur, quâ ra-
tione ad exercitum pervenire posset : nam, si
30 legiones in Provinciam arcesseret, se absente, in
itinere prælio dimicâturas intelligebat : si ipse ad

exercitum contenderet, ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem rectè committi videbat.

VII. Interim Lucterius Cadurcus, in Rutenos missus, eam civitatem Arvernīs conciliat. Pro-5 gressus in Nitiobriges et Gabalos, ab utrisque obsides accipit; et, magnā coactā manu, in Provinciam, Narbonem versus, eruptionem facere contendit. Quā re nunciatā, Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem 10 proficisceretur. Eò quum venisset, timentes confirmat; præsidia in Rutenis Provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem, quæ loca hostibus erant finitima, constituit; partem copiarum ex Provinciâ, supplementumque, 15 quod ex Italiâ adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

VIII. His rebus comparatis, represso jam Lucterio et remoto, quòd intrare intra præsidia periculosum putabat; in Helvios proficiscitur. Etsi 20 mons Cevenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissimâ nive iter impediebat; tamen discussâ nive vi in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit; quibus op-25 pressis inopinantibus, quòd se Cevennâ, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem unquam homini eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quàm latissimè possent, vagentur, et quàm maximum hostibus ter-30 rorem inferant. Celeriter hæc famâ ac nunciis ad

Vercingetorigem perferuntur; quem perterriti omnes Arverni circumsistunt, atque obsecrant, 'Ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim quum videat omne ad
5 se bellum translatum.' Quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus.

IX. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quòd hæc de Vercingetorige usu ventura, opinione
10 præceperat, per causam supplementi equitatûsque cogendi, ab exercitu discedit; Brutum adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quàm latissimè pervagentur; daturum se operam, ne longiùs triduo ab castris absit.
15 His constitutis rebus, suis inopinantibus, quàm maximis potest itineribus, Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò præmiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in
20 Lingones contendit, ubi 11 legiones hyemabant; ut, si quid etiam de suâ salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eò quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit; priùsque omnes in unum locum cogit, quàm de ejus adventu
25 Arvernīs nunciari posset. Hâc re cognitâ, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus Gergoviam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico prælio victos Cæsar collocaverat, Æduisque attribuerat, oppugnare
30 instituit.

X. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat; si reliquam partem hyemis uno in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quòd nullum amicis in eo præsidium 5 videret positum esse: sin maturiùs ex hybernis educeret, ne ab re frumentariâ duris subvectionibus laboraret. Præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quàm, tantâ contumeliâ acceptâ, omnium suorum voluntates alienare. Ita- 10 que cohortatus Æduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo adventu doceant, hortenturque, ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus Agendici legionibus atque impedimentis totius exer- 15 citûs relictis, ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quò expeditiore re frumentariâ uteretur, oppugnare instituit; idque biduo circumvallavit: tertio 20 diē missis ex oppido legatis de deditioe, arma proferri, jumenta produci, de obsides dari, jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur; qui tum primùm, allato 25 nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longiùs eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi causâ, quod eò mitterent, comparabant. Huc biduo pervenit; castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppug- 30 nationem differt; quæque ad eam rem usui sint,

militibus imperat: et, quòd oppidum Genabum
pons fluminis Ligeris continebat, veritus, ne noctu
ex oppido profugerent, ii legiones in armis excu-
bare jubet. Genabenses, paullò ante mediam
5 noctem silentio ex oppido egressi, flumen tran-
sire cœperunt. Quâ re per exploratores nunciâtâ,
Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, por-
tis incensis, intromittit; atque oppido potitur,
perpaucis ex hostium numero desideratis, quin
10 cuncti vivi caperentur; quòd pontis atque itine-
rum angustiae multitudinis fugam intercluserant.
Oppidum diripit, atque incendit; prædam militibus
donat: exercitum Ligerim transducit, atque in
Biturigum fines pervenit.

15 XII. Vercingetorix, ubi de Cæsaris adventu
cognovit, oppugnatione destitit, atque obviâm
Cæsari proficiscitur. Ille oppidum [Biturigum,
positum in viâ,] Noviodunum oppugnare institue-
rat. Quo ex oppido quum legati ad eum venis-
20 sent, oratum ut 'Sibi ignosceret, suæque vitæ
consuleret;', ut celeritate reliquas res conficeret,
quâ pleraque erat consecutus, arma proferri,
equos produci, obsides dari, jubet. Parte jam ob-
sidum traditâ, quum reliqua administrarentur,
25 centurionibus et paucis militibus intromissis, qui
arma jumentaue conquirerent, equitatus hostium
procul visus est, qui agmen Vercingetorigis ante-
cesserat: quem simul atque oppidani conspexe-
runt, atque in spem auxilii venerunt, clamore
30 sublato, arma capere, portas claudere, murum
complevere, cœperunt. Centuriones in oppido,

quum, ex significatione Gallorum, novi aliquid ab his iniri consilii intellexissent, gladiis districtis, portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperunt.

XIII. Cæsar ex castris equitatum educi jubet, 5
præliumque equestre committit: laborantibus jam suis Germanos equites circiter cō submittit, quos ab initio secum habere instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam conjecti, multis amissis, se ad agmen re- 10
ceperunt: quibus profligatis, rursus oppidani perterriti, comprehensos eos, quorum operâ plebem concitatum existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Avaricum, (quod erat 15
maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissimâ regione) profectus est; quòd, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIV. Vercingetorix, tot continuis incommodis 20
Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat. Docet, ‘ Longè aliâ ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur: 25
id esse facile, quòd equitatu ipsi abundant, et quòd anni tempore sublevantur; pabulum secari non posse; necessariò dispersos hostes ex ædificiis petere; hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse: præterea, salutis causâ, rei familiaris 30
commoda negligenda: vicos atque ædificia in-

cendi oportere, hoc spatio a Boiâ quoquoersus, quò, pabulandi causâ, adire posse videantur : harum ipsis rerum copiam suppetere, quòd, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus sub-
5 leventur : Romanos aut inopiam non laturus, aut magno cum periculo longiùs a castris progressuros : neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisne exuant, quibus amissis, bellum geri non possit : præterea, oppida incendi oportere, quæ
10 non munitione et loci naturâ ab omni sint periculo tuta ; neu suis sint ad detractandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatûs prædamque tollendam. Hæc si gravia, aut acerba videantur ; multò illa graviùs æs-
15 timari debere, liberos, conjuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici ; quæ sit necesse accidere victis.’

XV. Omnium consensu hâc sententiâ probatâ, uno die ampliùs xx urbes Biturigum incenduntur.
20 Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur : quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quòd se, prope exploratâ victoriâ, celeriter amissa recuperaturos confidebant. De-
25 liberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ‘ Ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ et præsidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere
30 cogerentur ; facilitè se loci naturâ defensuros ’ dicunt, ‘ quòd, prope ex omnibus partibus flumine

et palude circumdatâ, unum habeat et perangustum aditum.' Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, pòst concedente, et precibus ipsorum, et misericordiâ vulgi. Defensores oppido idonei deliguntur. 5

XVI. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, et locum castris deligit, paludibus sylvisque munitum, ab Avarico longè millia passuum xvi. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, 10 cognoscebat; et, quid fieri vellet, imperabat. Omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat, dispersosque, quum longiùs necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat; etsi, quantum ratione provideri 15 poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

XVII. Castris ad eam partem oppidi positis, Cæsar, quæ, intermissa a flumine et a palude, aditum, ut suprâ diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere, cœpit: nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentariâ Boios atque Æduos adhortari non destitit: quorum alteri, quòd nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri 25 non magnis facultatibus, quòd civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. Summâ difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentiâ Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eò, ut complures dies 30 milites frumento caruerint, et, pecore e longin-

quioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent : nulla tamen vox est ab iis audita, Populi Romani majestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæsar, quum in opere singulas
5 legiones appellaret, et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret ; universi ab eo, ‘ Ne id faceret,’ petebant : ‘ Sic se complures annos, illo imperante, meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infectâ re
10 discederent : hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent : præstare omnes perferre acerbitates, quàm non civibus Romanis, qui Genabi perfidiâ Gallorum interissent, parentarent.’ Hæc eadem centurionibus
15 tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur.

XVIII. Quum jam muro turres appropinquassent, ex captivis Cæsar cognovit, Vercingetorigem, consumpto pabulo, castra movisse propius Avaricum, atque ipsum, cum equitatu, expeditisque,
20 qui inter equites præliari consuissent, insidiarum causâ eò profectum, quò nostros postero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis, mediâ nocte silentio profectus, ad hostium
25 castra mane pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimenta que sua in arctiores sylvas abdiderunt ; copias omnes in loco edito atque aperto instruxerunt. Quâ re nunciatâ, Cæsar celeriter sarcinas
30 conferri, arma expediri, jussit.

XIX. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiduciâ loci continebant, generatimque distributi in civi- 5 tates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore : ut, qui propinquitatem loci videret, paratos prope æquo 10 Marte ad dimicandum existimaret; qui iniquitatem conditionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantibus milites Cæsar, quòd conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto, et signum prælii 15 exposcentes, edocet, ‘Quanto detrimento, et quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam : quos quum sic animo paratos videat, ut nullum pro suâ laude periculum recusent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum 20 vitam suâ salute habeat cariorem.’ Sic milites consolatus, eodem die reducit in castra; reliqua-que, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit.

XX. Vercingetorix, quum ad suos redisset, 25 prodicionis insimulatus, ‘quòd castra propius Romanos movisset, quòd cum omni equitatu discessisset, quòd sine imperio tantas copias reliquisset, quòd ejus discessu Romani tantâ opportunitate et celeritate venissent; non hæc omnia 30 fortuitò aut sine consilio accidere potuisse;

regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu
quàm ipsorum habere beneficio.' Tali modo ac-
cusatus, ad hæc respondit : ' Quòd castra movis-
set, factum inopiâ pabuli, etiam ipsis hortantibus :
5 quòd propiùs Romanos accessisset, persuasum loci
opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet :
equitum verò operam neque in loco palustri desi-
derari debuisse, et illîc fuisse utilem, quò sint
profecti : summam imperii se consultò nulli dis-
10 cedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad
dimicandum impelleretur : cui rei, propter animi
mollitiem, studere omnes videret, quò diutius
laborem ferre non possent : Romani si casu inter-
venerint, fortunæ ; si alicujus indicio vocati, huic
15 habendam gratiam, quòd et paucitatem eorum ex
loco superiore cognoscere, et virtutem despiciere,
potuerint ; qui dimicare non ausi, turpiter se in
castra receperint. Imperium se ab Cæsare per
proditionem nullum desiderare, quod habere vic-
20 toriâ posset, quæ jam esset sibi ac omnibus Gallis
explorata : quin etiam ipsis remittere, si sibi
magis honorem tribuere, quàm ab se salutem
accipere videantur. Hæc ut intelligatis,' inquit,
' a me sincerè pronunciari ; audite Romanos
25 milites.' Producit servos, quos in pabulatione
paucis antè diebus exceperat, et fame vinculisque
excruciaverat. Hi, jam antè edocti, quæ interro-
gati pronunciarent, ' Milites se esse legionarios,'
dicunt ; ' fame et inopiâ adductos, clàm ex castris
30 exîsse, si quid frumenti aut pecoris in agris repe-
rire possent ; simili omnem exercitum inopiâ

premi; nec jam vires sufficere cuiquam, nec ferre operis laborem posse; itaque statuisset imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere. Hæc a me,' inquit Vercingetorix, 'beneficia habetis, quem 5 proditionis insimulatis; cujus operâ, sine vestro sanguine, tantum exercitum victorem fame penè consumptum videtis; quem turpiter se ex hâc fugâ recipientem ne qua civitas suis finibus recipiat, a me provisum est.' 10

XXI. Conclamat omnis multitudo, et suo more armis concrepat; quod facere in eo consuêrunt, cujus orationem approbant: 'Summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum, nec majore ratione bellum administrari posse.' 15 Statuunt, ut decem millia hominum, delecta ex omnibus copiis, in oppidum submittantur; nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quòd penes eos, si id oppidum retinuissent, summam victoriæ constare intellige- 20 bant.

XXII. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cujusque modi Gallorum occurrebant, ut est summæ genus solertiæ, atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoque tradantur, aptis- 25 simum: nam et laqueis falces avertebant, quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, et aggerem cuniculis subtrahebant, eò scientiùs, quòd apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum 30 est. Totum autem murum ex omni parte turribus

contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adæquabant, et apertos cuniculos præustâ et præacutâ materiâ, et pice fervefactâ, et maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant.

XXIII. Muris autem omnibus Gallicis hæc ferè forma est. Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur: hæ revinciuntur introrsus, et multo aggere vestiuntur. Ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur; his collocatis et coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatiis, singulæ, singulis saxis interjectis, arte contineantur: sic deinceps omne opus contextitur, dum justa muri altitudo expleatur. Hoc quum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant; tum, ad utilitatem et defensionem urbium, summam habet opportunitatem, quòd et ab incendio lapis, et ab ariete materia, defendit, quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque perrumpi neque distrahi potest.

XXIV. Iis tot rebus impeditâ oppugnatione, milites, quum toto tempore, luto, frigore, et assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superaverunt, et diebus xxv aggerem latum pedes cccxxx, altum pedes lxxx, extruxerunt. Quum 5 is murum hostium penè contingeret, et Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur; paullò ante iii vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant; eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant; picem, reliquasque res quibus ignis excitari potest, 15 fundebant: ut, quò primùm occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quòd instituto Cæsar's duæ semper legiones pro castris excubabant, pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est, ut alii 20 eruptionibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interscinderent, omnis verò ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

XXV. Quum in omnibus locis, consumptâ jam reliquâ parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus 25 spes victoriæ redintegraretur, eò magis, quòd deustos pluteos turrium videbant, nec facillè adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam 30 arbitrarentur; accidit, inspectantibus nobis, quod,

dignum memoriâ visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transditas glebas in ignem e regione turris projiciebat, scorpione ab 5 latere dextro trajectus, exanimatusque, concidit: hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur; eâdem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, et tertio quartus: nec prius ille est a pro- 10 pugnatoribus vacuus relictus locus, quàm, restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus.

XXVI. Omnia experti Galli, quòd res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex 15 oppido profugere, hortante et jubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati, non magnâ jacturâ suorum sese effecturos sperabant; propterea quòd neque longè ab oppido castra Vercingetorigis aberant: et palus, quæ perpetua interce- 20 debat, Romanos ad insequendum tardabat: jamque hoc facere noctu apparabant, quum matresfamiliae repentè in publicum procurrerunt, flentesque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se et communes liberos hostibus 25 ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturæ et virium infirmitas impediret. Ubi eos in sententiâ perstare viderunt, quòd plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, et significare de fugâ Romanis, 30 cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt.

XXVII. Postero die Cæsar, promotâ turri, directisque operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus, quòd paullò incautiùs custodias in muro dispositas videbat, 5 suos quoque languidiùs in opere versari jussit, et, quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatur, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent : his, qui primî murum ascendissent, præmia proposuit, 10 militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter compleverunt.

XXVIII. Hostes re novâ perterriti, muro turribusque dejecti, in foro ac locis patentioribus cunctatim constitierunt, hoc animo, ut, si quâ ex parte obviâ contrâ veniretur, acie instructâ depugnarent. Ubi neminem in æquum locum sese demittere sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugæ tolleretur, 20 abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt ; parsque ibi, quum angusto portarum exitu se ipsi premerent, a militibus, pars jam egressa portis ab equitibus, est interfecta : nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. Sic, 25 et Genabensi cæde et labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium, vix DCCC, qui, primo clamore audito, se ex oppido ejecerant, incolumes ad 30 Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multâ

jam nocte, silentio ex fugâ excepit (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu et misericordiâ vulgi seditio oriretur) ut, procul in viâ dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, dispar-
5 randos, deducendosque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

XXIX. Postero die concilio convocato, consolatus cohortatusque est, ' Ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo ; non
10 virtute neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam, et scientiâ oppugnationis, cujus rei fuerint ipsi imperiti : errare, si qui in bello omnes secundos rerum proventus expectent : sibi nunquam placuisse, Avaricum defendi, cujus rei
15 testes ipsos haberet ; sed factum imprudentiâ Biturigum, et nimiâ obsequentiâ reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur : id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum : nam quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has suâ
20 diligentîâ adjuncturum ; atque unum consilium totius Galliæ effecturum ; cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere ; idque se prope jam effectum habere. Interea æquum esse, ab iis, communis salutis causâ, impetrari, ut castra
25 munire instituerent, quò faciliùs hostium impetus repentinos sustinere possent.'

XXX. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis ; maximè, quòd ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, et conspectum multitudinis fugerat ; plusque
30 animo providere et præsentire existimabatur,

quòd, re integrâ, primò incendendum Avaricum, pòst deserendum, censuerat. Itaque, ut reliquorum imperatorum res adversæ auctoritatem minuunt, sic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. Simul in spem veniebant, ejus affirmatione, de reliquis adjungendis civitatibus; primùmque eo tempore Galli castra munire instituerunt; et sic sunt animo consternati homines insueti laboris, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda et perferenda existimarent. 10

XXXI. Nec minùs, quàm est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret; atque earum principes donis pollicitationibusque alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat; quorum quisque aut oratione subdolâ, 15 aut amicitîâ, facillimè capi posset. Qui, Avarico expugnato, refugerant, armandos vestiendosque curat: simul, ut diminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus: quem, et quam ante diem, in castra adduci velit; 20 sagittariosque omnes, quorum erat permagnus in Galliâ numerus, conquiri, et ad se mitti, jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cujus pater ab Senatu nostro 25 amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, et quos ex Aquitaniâ conduxerat, ad eum pervenit.

XXXII. Cæsar Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti et reliqui 30 commeatûs nactus, exercitum ex labore atque in-

opiâ refecit. Jam prope hyeme confectâ, quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, et ad hostem proficisci constituisset; sive eum ex paludibus sylvisque elicere, sive obsidione pre-
5 mere, posset; legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, ' Ut maximè necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem; quòd, quum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere, consu-
10 èssent, duo magistratum gerant; et se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitanem, florentem et illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissimâ familiâ natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ
15 et magnæ cognitionis, cujus frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit: civitatem omnem esse in armis, divisum Senatum, divisum populum in suas cujusque eorum clientelas: quòd si diutius alatur controversia, fore, uti
20 pars cum parte civitatis confligat: id ne accidat, positum in ejus diligentia atque auctoritate.'

XXXIII. Cæsar, etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommo-
25 da oriri consuèssent; ne tanta et tam conjuncta Populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornâset, ad vim atque ad arma descenderet; atque ea pars, quæ minùs sibi confideret, auxilia a Vercingetorige arcesseret;
30 huic rei prævertendum existimavit: et, quòd, legibus Æduorum, his, qui summum magistratum

obtinerent, excedere ex finibus non liceret, ne quid de jure aut de legibus eorum diminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit, Senatumque omnem, et quos inter controversia esset, ad se Decetiam evocavit. Quum prope omnis civitas 5 eò convenisset, docereturque, paucis clàm vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renunciatum; quum leges, duo ex unâ familiâ, vivo utroque, non solùm magistratus creari vetarent, sed etiam in Senatu esse prohiberent; 10 Cotum imperium deponere coëgit: Convictolitaneum, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit.

XXXIV. Hoc decreto interposito, cohortatus 15 Æduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur, atque, omnibus omissis his rebus, huic bello servirent; eaque, quæ meruissent, præmia ab se, devictâ Galliâ, exspectarent, equitatumque omnem, et peditum millia x sibi celeriter mitte- 20 rent, quæ in præsidiis rei frumentariæ causâ disponeret: exercitum in duas partes divisit: iv legiones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit: vi ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver, duxit. Equita- 25 tûs partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Quâ re cognitâ, Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab alterâ Elaveris parte iter facere cœpit.

XXXV. Quum uterque utrique esset exercitus 30 in conspectu, ferèque e regione castris castra

poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent; erat in magnis Cæsari difficultatibus res, ne majorem æstatis partem flumine impediretur; quòd non ferè ante
5 autumnum Elaver vado transiri solet. Itaque, ne id accideret, sylvestri loco castris positus, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum II legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum
10 omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, captis [quartis] quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. His, quàm longissimè possent, progredi jussis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perven-
15 tum; iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere, legionibusque transductis, et loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognitâ, ne contra suam volun-
20 tatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

XXXVI. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit; equestrique prælio eo die levī facta, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo
25 monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit; de obsessione non priùs agendum constituit, quàm rem frumentariam expediisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum in monte positus, mediocribus circum se
30 intervallis, separatim singularum civitatum copias collocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus

occupatis, quâ despici poterat, horribilem speciem præbebat: principesque earum civitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, primâ luce quotidie ad se jubebat convenire; seu quid communicandum, seu quid administrandum vide-⁵ retur; neque ullum ferè diem intermittebat, quin, equestri prælio, interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suorum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregiè munitus, atque ex omni parte cir-¹⁰ cumciscus; (quem si tenerent nostri, et aquæ magnâ parte, et pabulatione liberâ, prohibitori hostes videbantur) sed is locus præsidio ab iis non nimis firmo tenebatur. Tamen silentio noctis Cæsar ex castris egressus, priùs quàm subsidio ex¹⁵ oppido veniri posset, dejecto præsidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit, fossamque duplicem duodenûm pedum a majoribus castris ad minora perduxit; ut tutò ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent. ²⁰

XXXVII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Æduus, cui magistratum adjudicatum a Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernibus pecuniâ, cum quibusdam adolescentibus colloquitur; quorum erat princeps Litavicus, atque²⁵ ejus fratres, amplissimâ familiâ nati adolescentes. Cum iis præmium communicat, hortaturque, 'Ut se liberos, et imperio natos, meminerint: unam esse Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriâ distineat: ejus auctoritate reli-³⁰ quas contineri; quâ transductâ, locum consistendi

Romanis in Galliâ non fore : esse nonnullo se
Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum causam obtinuerit ; sed plus
communi libertati tribuere. Cur enim potiùs
5 Ædui de suo jure et de legibus ad Cæsarem dis-
ceptatorem, quàm Romani ad Æduos, veniant ?
Celeriter adolescentibus et oratione magistratûs
et præmio deductis, quum se vel principes ejus
consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quære-
10 batur ; quòd civitatem temere ad suscipiendum
bellum adduci posse non confidebant. Placuit,
utì Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad
bellum mitterentur, præficeretur ; atque ea du-
cenda curaret ; fratresque ejus ad Cæsarem præ-
15 currerent : reliqua, quâ ratione agi placeat, consti-
tuunt.

XXXVIII. Litavicus, accepto exercitu, quum
millia passuum circiter xxx ab Gergoviâ abesset,
convocatis subitò militibus, lacrymans ; ‘ Quò
20 proficiscimur,’ inquit, ‘ milites ? Omnis noster
equitatus, omnis nobilitas interiit ; principes civi-
tatis Epor edorix et Viridomarus, insimulati prodi-
tionis ab Romanis, indictâ causâ, interfecti sunt.
Hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsâ cæde fuge-
25 runt ; nam ego, fratribus atque omnibus meis
propinquis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta
sunt, pronunciare.’ Producentur ii, quos ille edocu-
erat, quæ dici vellet ; atque eadem, quæ Litavicus
pronunciaverat, multitudini exponunt ; ‘ Omnes
30 equites Æduorum interfectos, quòd collocuti cum
Arvernīs dicerentur ; ipsos se inter multitudinem

militum occultâsse, atque ex mediâ cæde profugisse.' Conclamant Ædui, et Litavicum, ut sibi consulat, obsecrant. 'Quasi verò,' inquit ille, 'consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere, et cum Arvernīs nosmet conjungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admissō, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, si quid est in nobis animi, persequamur eorum mortem, qui indignissimè interierunt; atque hos latrones interficiamus.' 10 Ostendit cives Romanos, qui ejus præsidiī fiduciā unā erant. Continuò magnum numerum frumenti commeatūsque diripit; ipsos crudeliter excruciatōs interficit: nuncios totā civitate Æduorum dimittit: eodem mendacio, de cæde equitum et 15 principum, permovet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur.

XXXIX. Eporedorix Æduus, summo loco natus adolescens, et summæ domi potentiæ, et unā Viri-
domarus, pari ætate et gratiā, sed genere dispari, 20
quem Cæsar sibi ab Divitiaco traditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio; et, in illā magistratuum controversiā, alter pro 25
Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverant. Ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, mediâ ferè nocte rem ad Cæsarem defert; orat, 'Ne patiatur civitatem, pravis adolescentium consiliis, ab amicitia Populi Romani deficere: 30
quod futurum provideat, si se tot hominum millia

cum hostibus conjunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento aestimare posset.'

XL. Magnâ affectus sollicitudine hoc nuncio
5 Cæsar, quòd semper Æduorum civitati præcipuè
indulserat, nullâ interpositâ dubitatione, legiones
expeditas iv, equitatumque omnem, ex castris
educit: nec fuit spâtium tali tempore ad con-
trahenda castra; quòd res posita in celeritate
10 videbatur. C. Fabium legatum, cum legionibus
ii, castris præsidio relinquit. Fratres Litavici,
quum comprehendi jussisset, paullò antè reperi-
rit ad hostes profugisse. Adhortatus milites, 'Ne,
necessario tempore, itineris labore permoveantur,'
15 cupidissimis omnibus, progressus millia passuum
xxv, agmen Æduorum conspicatus, immisso equi-
tatu, iter eorum moratur atque impedit; interdic-
que omnibus, ne quenquam interficiant. Epore-
dorigem et Viridomarum, quos illi interfectos
20 existimabant, inter equites versari suosque appel-
lare jubet. Iis cognitis, et Litavici fraude per-
spectâ, Ædui manus tendere, deditionem signifi-
care, et, projectis armis, mortem deprecari, inci-
piunt. Litavicus cum suis clientibus, quibus
25 more Gallorum nefas est, etiam in extremâ fortu-
nâ, deserere patronos, Gergoviam profugit.

XLI. Cæsar nunciis ad civitatem Æduorum
missis, qui suo beneficio conservatos docerent,
quos jure belli interficere potuisset, tribusque
30 horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad
Gergoviam movit. Medio ferè itinere, equites ab

Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt; summis copiis castra oppugnata demonstrant: quum crebrò integri defessis succederent, nostrosque assiduo labore defatigarent; quibus, propter magnitudinem castrorum, perpetuò esset 5 eisdem in vallo permanendum; multitudine sagittarum, atque omni genere telorum, multos vulneratos: ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta: Fabium, discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cæteras, pluteosque vallo addere, 10 et se in posterum diem similem ad casum parare.' His rebus cognitis, Cæsar, summo studio militum, ante ortum solis in castra pervenit.

XLII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nunciis a Litavico acceptis, nullum sibi ad 15 cognoscendum spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeat pro re compertâ. Bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in servitu- 20 tem abstrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit, ut, facinore admissio, ad sanitatem pudeat reverti. M. Aristium, tribunum militum, iter ad legionem facientem, datâ fide, ex oppido Cabillono edu- 25 cunt. Idem facere cogunt eos, qui negotiandi causâ ibi constiterant: hos continuò in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident; multis utrinque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. 30

XLIII. Interim nuncio allato, 'omnes eorum

milites in potestate Cæsaris teneri,' concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant; quæstionem de bonis direptis decernunt: Litavici fratrumque bona publicant: legatos ad
5 Cæsarem, sui purgandi gratiâ, mittunt. Hæc faciunt, recuperandorum suorum causâ: sed, contaminati facinore, et capti compendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat, et timore pœnæ exterriti, consilia clàm de bello inire incipiunt,
10 civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen, quàm mitissimè potest, legatos appellat: 'Nihil se, propter inscientiam levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare, neque de suâ in Æduos
15 benevolentiam diminueret.' Ipse majorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumstisteretur, consilia inibat, quemadmodum a Gergoviâ discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata ab timore defectio-
20 nis, similis fugæ videretur.

XLIV. Hæc cogitanti accidere visa est facultas rei bene gerendæ. Nam, quum minora in castra, operis perspiciendi causâ, venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum homi-
25 nibus, qui, superioribus diebus, vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus, quærit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes, quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat, dorsum esse
30 ejus jugi prope æquum; sed hinc sylvestre et angustum, quâ esset aditus ad alteram oppidi partem

huic loco vehementer illos timere, nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin penè circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur; ad hunc muniendum locum omnes a Vercingeto-5 rige evocatos.

XLV. Hâc re cognitâ, Cæsar mittit complures equitum turmas eò de mediâ nocte; iis imperat, ut paullò tumultuosiùs omnibus in locis pervagarentur. Primâ luce magnum numerum impedi-10 mentorum ex castris mulorumque produci, eque iis stramenta detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi, jubet. His paucos addit equites, qui latius, ostentationis causâ, vagarentur. Longo circuitu 15 easdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur; ut erat a Gergoviâ despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, et paullò progressam inferiore loco 20 constituit, sylvisque occultat. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illò ad munitionem copiæ transducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido 25 animadverterentur, ex majoribus castris in minora transducit; legatisque, quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri velit, ostendit: in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe prædæ, longiùs progrediantur; quid ini-30 quitas loci habeat incommodi, proponit: hoc unâ

celeritate posse vitari : occasionis esse rem, non prælii. His rebus expositis, signum dat, et ab dexterâ parte alio ascensu eodem tempore Æduos mittit.

5 XLVI. Oppidi murus ab planitie atque initio ascensus, rectâ regione, si nullus anfractus intercederet, MCC passus aberat : quidquid huic circuitûs ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. At medio ferè colle in longitudi-
10 nem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, præduxerant Galli ; atque, inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis, usque ad murum oppidi, densissimis castris com-
15 plexerant. Milites, dato signo, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi, trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teutomatus, rex Nitiobrigum, subito in tabernaculo oppressus, ut meridie con-
20 quieverat, superiore corporis parte nudatâ, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet.

XLVII. Consecutus id, quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani jussit ; legionisque deci-
25 mæ, quâcum erat concionatus, signa constitère ; at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ sono, quòd satis magna vallis intercedebat, tamen ab tribunis militum, legatisque, ut erat a Cæsare præceptum, retinebantur : sed elati spe
30 celeris victoriæ, et hostium fugâ, superiorumque temporum secundis præliis, nihil adeò arduum

sibi existimabant, quod non virtute consequi possent; neque prius finem sequendi fecerunt, quàm muro oppidi portisque appropinquarent. Tum verò, ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, 5 quum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido ejecerunt. Matresfamiliæ de muro vestem argentumque jactabant; et, pectoris fine prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Avarici fecis- 10 sent, ne mulieribus quidem atque infantibus abstinere. Nonnullæ, de muris per manus demissæ, sese militibus tradebant. L. Fabius, centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat, 'Excitari se Avaricensibus præmiis, neque 15 commissurum, ut prius quisquam murum ascenderet;' tres suos nactus manipulares, atque ab iis sublevatus, murum ascendit. Eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit.

XLVIII. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut suprâ demonstravimus, munitionis causâ, convenerant, primò, exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, oppidum ab Romanis teneri, præmissis equitibus, magno concursu eò contenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, 25 sub muro consistebat, suorumque pugnantium numerum augebat; quorum quum magna multitudo convenisset, matresfamiliæ, quæ paullò antè Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, et, more Gallico, passum capillum ostentare, 30 liberosque in conspectum præferre, cœperunt. Erat

Romanis nec loco nec numero æqua contentio: simul, et cursu et spatio pugnae defatigati, non facile recentes atque integros sustinebant.

XLIX. Cæsar, quum iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret, præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret: ut, si nostros loco depulsos vidisset, quò minùs liberè hostes insequerentur, terreret. Ipse paullùm ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnae expectabat.

L. Quum acerrimè cominus pugnaretur; hostes loco et numero, nostri virtute, confiderent; subito sunt Ædui visi, ab latere nostris aperto, quos Cæsar ab dextrâ parte alio ascensu, manûs distinendæ causâ, miserat. Hi, similitudine armorum, vehementer nostros perterruerunt; ac, tametsi dextris humeris exsertis animadvertiebantur, quod insigne pacatis esse consuêrat, tamen id ipsum sui fallendi causâ milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, qui que unâ murum ascenderant, circumventi atque interfecti, de muro præcipitantur. M. Petreius, ejusdem legionis centurio, quum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, 'Quoniam,' inquit, 'me unâ vobiscum servare non possum, vestrae quidem certè vitæ prospiciam, quos, cupi-

ditate gloriæ adductus, in periculum deduxi. Vos, datâ facultate, vobis consulite.' Simul in medios hostes irrupit; duobusque interfectis, reliquos a portâ paullum submovit. Conantibus auxiliari suis, 'Frustrâ, inquit, 'meæ vitæ subvenire cona- 5 mini, quem jam sanguis viresque deficiunt: proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite.' Ita pugnans, post paullulum concidit, ac suis saluti fuit.

LI. Nostri, quum undique premerentur, XLVI 10 centurionibus amissis, dejecti sunt loco; sed intolerantiùs Gallos insequentes legio x tardavit, quæ pro subsidio paullò æquiore loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt; quæ, ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio 15 legato locum ceperant superiorem. Legiones, ubi primùm planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paullò minùs dcc desiderati. 20

LII. Postero die Cæsar, concione advocatâ, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, 'quòd sibi ipsi judicavissent, quò procedendum, aut quid agendum videretur, neque, signo recipiendi dato, constitissent, neque ab tribunis mili- 25 tum legatisque retineri potuissent:' exposito, 'quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, quum, sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modò detrimentum in contentione 30 propter iniquitatem loci accideret; quantopere

eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset; tantopere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plùs se, 5 quàm imperatorem, de victoriâ atque exitu rerum sentire existimarent: nec minùs se in milite modestiam et continentiam, quàm virtutem atque animi magnitudinem, desiderare.'

LIII. Hâc habitâ concione, et ad extremum 10 confirmatis militibus, 'Ne ob hanc causam animo permoverentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent; ' eadem de profec-tione cogitans, quæ antè senserat, legiones ex castris eduxit; aciemque idoneo loco constituit. 15 Quum Vercingetorix nihilo magis in æquum locum descenderet, levi facto equestri prælio, atque eo secundo, in castra exercitum reduxit. Quum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumque animos 20 confirmandos, factum existimans, in Æduos castra movit. Ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum transduxit.

LIV. Ibi a Viridomaro atque Eporedorige 25 Æduis appellatus, discit, 'cum omni equitatu Litavicum ad sollicitandos Æduos profectum; opus esse et ipsos præcedere ad confirmandam civitatem.' Etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum Cæsar perspectam habebat, atque ho- 30 rum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat; tamen eos retinendos non censuit;

ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his, breviter sua in Æduos merita exponit: 'Quos et quàm humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, 5 obsidibus summâ cum contumeliâ extortis, et quam in fortunam, quamque in amplitudinem deduxisset; ut non solùm in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur.' His datis manda- 10 tis, eos ab se dimisit.

LV. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum. Huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitûs impedimento- 15 rum magnam partem contulerat; huc magnum numerum equorum, hujus belli causâ, in Italiâ atque Hispaniâ coëmptum, miserat. Eò quum Eporedorix Viridomarusque venissent, et de statu civitatis cognovissent, 'Litavicum Bibracte ab 20 Æduis receptum, quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis, Convictolitanem magistratum, magnamque partem Senatûs, ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitîâ conciliandâ publicè missos: ' non præter- 25 mittendum tantum commodum existimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni custodibus, quique eò negotiandi aut itineris causâ convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducen- 30 dos curaverunt; oppidum, quod ab se teneri non

posse judicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti quod subito potuerunt, navibus avexerunt; reliquum flumine atque incendio corruperunt: ipsi ex finitimis regionibus copias
5 cogere, præsidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere, equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris causâ, ostentare cœperunt; si ab re frumentariâ Romanos excludere, aut adductos inopiâ ex Provinciâ expellere possent: quam ad spem
10 multum eos adjuvabat, quòd Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non posse transiri videretur.

LVI. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus
15 periclitandum; ut prius, quàm essent majores eò coactæ copiæ, dimicaret: nam, ut commutato consilio, iter in Provinciam converteret, id ne tum quidem necessariò faciendum existimabat; quum infamia atque indignitas rei, et oppositus
20 mons Cevenna, viarumque difficultas impediabat; tum maximè, quòd Agendico, Labieno, atque iis legionibus, quas unâ miserat, vehementer timebat. Itaque, admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad
25 Ligerim pervenit; vadoque per equites invento, pro rei necessitate, opportuno; ut brachia modò atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aquâ esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu pertur-
30 batis, incolumem exercitum transduxit: frumentumque in agris, et pecoris copiam nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senonas facere instituit.

LVII. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italiâ venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiscitur: (id est oppidum Parisiorum, positum in 5 insulâ fluminis Sequanæ.) Cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperii traditur Camulogeno Aulerco, qui, prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris 10 ad eum est honorem evocatus. Is, quum animadvertisset, perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit, nostrosque transitu prohibere instituit. 15

LVIII. Labienus primò vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire, conabatur. Postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio e castris tertiâ vigiliâ egressus, eodem, quo venerat, itinere Melodunum pervenit: 20 id est oppidum Senonum in insulâ Sequanæ positum, ut paullò antè Lutetiam diximus. Deprehensis navibus circiter L, celeriterque conjunctis, atque eò militibus impositis, et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars ad bellum 25 erat evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit, et secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hostes, re cognitâ ab iis, qui a Meloduno profugerant, 30 Lutetiam incendi, pontesque ejus oppidi re-

scindi, jubent: ipsi, profecti a palude, in ripis Sequanæ, e regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt.

LIX. Jam Cæsar a Gergoviâ discessisse audiebatur; jam de Æduorum defectione, et secundo Galliæ motu, rumores afferebantur: Gallique in colloquiis, 'interclusum itinere et Ligere Cæsarem, inopiâ frumenti coactum, in Provinciam contendisse,' confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognitâ, qui antè erant per se infideles, manus cogere atque apertè bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tantâ rerum commutatione, longè aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat: neque
15 jam, ut aliquid acquireret, prælioque hostes laceret, sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat: namque alterâ ex parte, Bellovaci (quæ civitas in Galliâ maximam habet opinionem virtutis) instabant; alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat;
20 tum legiones a præsidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LX. Itaque sub vesperum consilio convocato, cohortatus, ut ea, quæ imperâset, diligenter industrièque administrarent, naves, quas a Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; et, primâ confectâ vigiliâ, iv millia passuum
30 secundo flumine silentio progredi, ibique se expectare, jubet: v cohortes, quas minimè firmas

ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit: v ejusdem legionis reliquas, de mediâ nocte, cum omnibus impedimentis, adverso flumine, magno tumultu proficisci imperat: conquirit etiam lintres; has, magno sonitu remorum 5 incitatas, in eandem partem mittit: ipse post paullò, silentio egressus cum III legionibus, eum locum petit, quò naves appelli jusserat.

LXI. Eò quum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quòd magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur; exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Uno ferè tempore sub lucem hostibus nunciatur, 'in 15 castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari, et magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eâdem parte exaudiri, et paullò infrâ milites navibus transportari.' Quibus rebus auditis, quòd existimabant, tribus locis 20 transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam, et præsidio e regione castrorum relicto, et parvâ manu Metiose- dum versus missâ, quæ tantum progredetur, 25 quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

LXII. Primâ luce et nostri omnes erant transportati, et hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, 'Ut suæ pristinæ virtutis et tot 30 secundissimorum præliorum memoriam retinerent;

atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero
hostes superâssent, præsentem adesse existima-
rent,' dat signum prælii. Primo concursu, ab
dextero cornu, ubi vii legio constiterat, hostes
5 pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab sinis-
tro, quem locum xii legio tenebat, quum primi
ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen
acerrimè reliqui resistebant, nec dabat suspicio-
nem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulo-
10 genus suis aderat, atque eos cohortabatur. At,
incerto etiam nunc exitu victoriæ, quum vii legio-
nis tribunis esset nunciatum, quæ in sinistro cornu
gererentur, post tergum hostium legionem ostende-
runt, signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore
15 quisquam loco cessit; sed circumventi omnes,
interfectique sunt: eandem fortunam tulit Camu-
logenus. At ii, qui præsidio contra castra Labi-
eni erant relictī, quum prælium commissum
audissent, subsidio suis ierunt, collemque cepe-
20 runt, neque nostrorum militum victorum impetum
sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus
permixti, quos non sylvæ montesque texerunt, ab
equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto,
Labienus revertitur Agendicum; ubi impedimenta
25 totius exercitûs relictā erant: inde, cum omnibus
copiis, ad Cæsarem pervenit.

LXIII. Defectione Æduorum cognitâ, bellum
augetur: legationes in omnes partes circummit-
tuntur: quantûm gratiâ, auctoritate, pecuniâ va-
30 lent, ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti
obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum

supplicio dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Ædui, ut ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. Re impetratâ, contendunt, ut ipsis summa imperii tradatur; et, re in controversiam deductâ, totius Galliæ concilium Bibracte 5 indicitur. Eodè conveniunt undique frequentes: multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio, Remi, Lingones, Treviri abfuerunt: illi, quòd amicitiam Romanorum se- 10 quebantur; Treviri, quòd aberant longiùs, et ab Germanis premebantur, quæ fuit causa, quare toto abessent bello, et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt, se dejectos principatu; queruntur fortunæ commutationem, et Cæsaris 15 in se indulgentiam requirunt; neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti summæ spei adolescentes, Eporedorix et Viridomarus, Vercingetorigi parent.

LXIV. Ille imperat reliquis civitatibus obsides. 20 Denique ei rei constituit diem: huc omnes equites, xv millia numero, celeriter convenire jubet: 'Peditatu, quem antè habuerit, se fore contentum' dicit: 'neque fortunam tentaturum, aut in acie dimicaturum; sed quoniam abundet equitatu, per- 25 facile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modò animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaque incendant, quâ rei familiaris jacturâ, perpetuum imperium libertatemque se consequi videant.' His 30 constitutis rebus, Æduis, Segusianisque, qui sunt

finitimi Provinciæ, x millia peditum imperat : huc addit equites dccc : his præfecit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus jubet. Alterâ ex parte Gabalos, proximosque pagos Arvernorum, in Helvios ; item Rutenos Cadurcosque, ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos, mittit. Nihilominus clandestinis nunciis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum a superiore bello resedissee sperabat. Horum principibus, pecunias, civitati autem imperium totius Provinciæ pollicetur.

LXV. Ad hos omnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum et viginti, quæ ex ipsâ coactæ Provinciâ ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii, suâ sponte cum finitimis prælio congressi, pelluntur, et, C. Valerio Donatauro Caburni filio, principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magnâ cum curâ et diligentia suos tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, et, interclusis omnibus itineribus, nullâ re ex Provinciâ atque Italiâ sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his arcessit, et levis armatura pedites, qui inter eos præliari consueverant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum, reliquisque, sed et equibus Romanis, atque evocatis, equos sumit, Germanisque distribuit.

LXVI. Interea, dum hæc geruntur, hostium copiae ex Arvernīs, equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quò facilius subsidium 5 Provinciæ ferri posset, circiter millia passuum x ab Romanis, trinis castris Vercingetorix consedit, convocatisque ad concilium præfectis equitum, 'Venisse tempus victoriæ' demonstrat: 'fugere in Provinciam Romanos, Galliâque excedere: id sibi 10 ad præsentem obtinendam libertatem satis esse; ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici: majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem belli facturos. Proinde, agmine impeditos adorianur. Si pedites suis auxilium 15 ferant, atque in eo morentur, iter confici non posse: si, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, suæ salutis consulant, et usu rerum necessariarum, et dignitate spoliatum iri. Nam, de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi 20 modò extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. Id quò majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, et terrori hostibus futurum.' Conclamant equites 'Sanctissimo jurejurando confirmari oportere, ne tecto 25 recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitârît.'

LXVII. Probatâ re, atque omnibus jurejurando adactis, postero die in tres partes distributo 30 equitatu, duæ se acies ab duobus lateribus osten-

dunt : una a primo agmine iter impedire cœpit. Quâ re nunciatâ, Cæsar suum quoque equitatum, tripartitò divisum, ire contra hostem jubet. Pugnatur unâ tunc omnibus in partibus : consistit agmen : 5 impedimenta inter legiones recipiuntur. Si quâ in parte nostri laborare aut graviùs premi videbantur, eò signa inferri Cæsar, aciemque converti, jubebat ; quæ res et hostes ad insequendum tardabat, et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, summum jugum 10 nacti, hostes loco depellunt ; fugientes, usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur, compluresque interficiunt. Quâ re animadversâ, reliqui, ne circumvenirentur veriti, se fugæ mandant. Omnibus 15 locis fit cædes : tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducuntur : Cotus, præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat ; et Cavarillus, qui, post defec- 20 tionem Litavici, pedestribus copiis præfuerat ; et Eporedorix, quo duce, ante adventum Cæsaris, Ædui cum Sequanis bello contenderant.

LXVIII. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit ; 25 protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit, celeriterque impedimenta ex castris educi, et se subsequi, jussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus præsidio relictis sequutus, quantum diei tempus est passum, circiter 30 millibus hostium ex novissimo agmine interfectis,

altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisque hostibus, quòd equitatus, quâ maximè parte exercitûs confidebant, erant pulsi: adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit. 5

LXIX. Ipsum erat oppidum in colle summo, admodum edito loco, ut, nisi obsidione, expugnari posse non videretur: cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina subbluebant. Ante id oppidum planities circiter millia passuum III in 10 longitudinem patebat; reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis ad orientem Solem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant, fos- 15 samque, et maceriam sex in altitudinem pedum, præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI millium passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita; ibique castella XXIII facta, quibus in castellis interdiu sta- 20 tiones disponebantur, ne qua subitò irruptio fieret; hæc eadem, noctu, excubitoribus ac firmis præsidiis tenebantur.

LXX. Opere instituto, fit equestre prælium in eâ planitie, quam, intermissam collibus, III mil- 25 lia passuum in longitudinem patere suprâ demonstravimus. Summâ vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Cæsar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subitò irruptio ab hostium peditatu fiat. Præsidio 30 legionum addito, nostris animus augetur: hostes,

in fugam coniecti, se ipsi multitudine impediunt, atque angustioribus portis relictis coarctantur. Tum Germani acriùs usque ad munitiones sequuntur. Fit magna cædes : nonnulli, relictis equis, 5 fossam transire et maceriam transcendere conantur. Paullùm legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. Non minùs, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur ; veniri ad se confestim existimantès, ad arma conclamant ; nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. 10 Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab 15 Romanis perficiantur, consilium capit, omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut ‘ suam quisque eorum civitatem adeat, omnesque, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant : sua in illos merita ’ proponit ; 20 obtestaturque, ‘ ut suæ salutis rationem habeant ; neu se, de communi libertate optimè meritum, hostibus in cruciatum dedant : quòd si indiligentiores fuerint, millia hominum delecta LXXX unà secum interitura ’ demonstrat ; ‘ ratione initâ, 25 frumentum se exiguè dierum xxx habere, sed paullò etiam longiùs tolerare posse parcendo.’ His datis mandatis, quâ erat nostrum opus intermissum, secundâ vigiliâ silentio equitatum dimittit ; frumentum omne ad se referri jubet ; capitis 30 pœnam iis, qui non paruerint, constituit : pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsa copia,

viritim distribuit; frumentum parcè et paullatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ expectare et bellum administrare parat.

LXXII. Quibus rebus ex perfugis et captivis 5 cognitis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. Fossam pedum xx directis lateribus duxit, ut ejus fossæ solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant. Reliquas omnes munitiones ab eâ fossâ passus cd reduxit: id hoc consilio, (quo- 10 niam tantum esset necessariò spatium complexus; nec facilè totum corpus coronâ militum cingere- tur,) ne de improvise aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros, operi destinatos, conjicere possent. Hoc 15 intermisso spatio, duas fossas, xv pedes latas, eâdem altitudine, perduxit; quarum interiorem, campestribus ac demissis locis, aquâ ex flumine derivatâ complevit. Post eas aggerem ac vallum xii pedum extruxit: huic loricam pinnasque adjecit, 20 grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent, et turres toto opere circumdedit, quæ pedes lxxx inter se distarent.

LXXIII. Erat eodem tempore et materiari, et 25 frumentari, et tantas munitiones fieri, necesse; diminutis nostris copiis, quæ longiùs ab castris progrediebantur: ac nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis summâ vi facere, conabantur. Quare 30 ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit,

quò minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abscissis, atque horum dolabratis atque præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, 5 quinos pedes altæ, ducebantur. Huc illi stipites demissi, et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines conjuncti inter se, atque implicati; quò qui intrave- rant, se ipsi acutissimis vallis induebant. Hos 10 Cippos appellabant. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo præacuti et præusti de- 15 mittebantur ita, ut non ampliùs digitis iv ex terrâ eminerent: simul, confirmandi et stabiliendi causâ, singuli ab infimo solo pedes terrâ exculcabantur; reliqua pars scrobis, ad occultandas insidias, viminibus ac virgultis integebatur. Hujus generis 20 octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. Id, ex similitudine floris, lilium appellabant. Ante hæc taleæ, pedem longæ, ferreis hamis infixis, totæ in terram infodiebantur, mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis 25 disserebantur, quos stimulo nominabant.

LXXIV. His rebus perfectis, regiones secutus quàm potuit æquissimas, pro loci naturâ, xiv millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorem 30 hostem perfecit, ut ne magnâ quidem multitudine, si ita accadat, ejus discessu, munitionum præsidia

circumfundi possent : neu cum periculo ex castris egredi cogerentur, dierum xxx pabulum frumentumque habere omnes convectum jubet.

LXXV. Dum hæc ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma 5 ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum ; ne, tantâ multitudine confusâ, nec moderari nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere, possent. Imperant 10 Æduis, atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, [Brannoviis,] millia xxxv ; parem numerum Arvernīs, adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consuērunt ; Senonibus, 15 Sequanis, Biturigibus, Santonibus, Rutenis, Carnutibus xii millia ; Bellovacis x ; totidem Lemovicibus ; octona Pictonibus, et Turonis, et Parisiis, et Helviis. Suessionibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, ~~Arvernis~~, Morinis, Nitio- 20 brigibus quina millia ; Aulercis Cenomanis totidem ; Atrebatibus iv millia ; Bellocassis, Lexoviis, Aulercis Eburonibus terna ; Rauracis et Boiis xxx ; universis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ appellan- 25 tur, (quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Caletes, Osismii, Lemovices, Veneti, Unelli) sex. Ex his Bellovacī suum numerum non contulerunt, quòd se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque 30 cujusquam imperio obtemperaturos ; rogati tamen ab Commio, pro ejus hospitio, bina millia miserunt.

- LXXVI. Hujus operâ Commii, ita ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannîâ Cæsar: quibus ille pro meritis civitatem ejus immunem esse jusserat, 5 jura legesque reddiderat, atque ipsi Morinos attribuerat. Tanta tamen universæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, et pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis, neque amicitiae memoriâ, moverentur; omnesque et animo et opibus 10 in id bellum incumberent, coactis equitum viii millibus, et peditum circiter ccxl. Hæc in Æduorum finibus recensebantur, numerusque inibat: præfecti constituebantur: Commio Atrebat, Viridomaro et Eporedorigi Æduis, Vergasil- 15 launo Arverno, consobрино Vercingetorigis, summa imperii traditur. His delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres, et fiduciæ pleni, ad Alesiam proficiscuntur: neque erat omnium quisquam, 20 qui aspectum modò tantæ multitudinis sustinere posse arbitraretur; præsertim ancipiti prælio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantæ copię equitatûs peditatûsque cerne-
rentur.
- 25 LXXVII. At ii, qui Alesię obsidebantur, præteritâ die, quâ suorum auxilia exspectaverant, consumpto omni frumento, inscii quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. Apud quos variis dictis senten- 30 tiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires sup-
peterent, eruptionem censebant; non prætereunda

videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. Hic, summo in Arvernis ortus loco, et magnæ habitus auctoritatis, ‘Nihil,’ inquit, ‘de eorum sententiâ dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine ap- 5 pellant; neque hos habendos civium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. Cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant; quorum in consilio, omnium vestrûm consensu, pristinæ residere virtutis memoria videtur. Animi est ista mollities, 10 non virtus, inopiam paullisper ferre non posse. Qui se ultro morti offerant, faciliùs reperiuntur, quàm qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc sententiam probarem, (nam apud me tantùm dignitas potest) si nullam, præterquam vitæ 15 nostræ, jacturam fieri viderem; sed, in consilio capiendo, omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris animi fore existimatis, si penè 20 in ipsis cadaveribus prælio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestræ salutis causâ suum periculum neglexerint; nec stultitiâ ac temeritate vestrâ, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prosternere, et perpetuæ 25 servituti addicere. An, quòd ad diem non venerint, de eorum fide constantiâque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitiombus animine causâ quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu 30 præsepto, iis utimini testibus, appropinquare eo-

rum adventum, cujus rei timore exterriti, diem noctemque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere, quod nostri majores, nequam pari bello Cimbriorum Teutonumque, fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopiâ subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt, neque se hostibus tradiderunt: cujus rei si exemplum non haberemus, tamen libertatis causâ institui, et posteris prodi, pulcherrimum judicarem. Nam quid illi simile bello fuit? Depopulatâ Galliâ, Cimbri, magnâque illatâ calamitate, finibus quidem nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt; jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt.

15 Romani verò quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi, invidiâ adducti, quos famâ nobiles potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considerare, atque his æternam injungere servitutem? neque enim unquam aliâ conditione bella

20 gesserunt. Quòd si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; respicite finitimam Galliam, quæ in provinciam redacta, jure et legibus commutatis, securibus subjecta, perpetuâ premitur servitute.'

25 LXXVIII. Sententiis dictis, constituunt, ut, qui valetudine aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant, atque omnia priùs experiantur, quàm ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia

30 morentur, quàm aut deditiois aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido recepe-

ant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Hi, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in servitutum receptos cibo juvarent. At Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat. 5

LXXIX. Interea Commius, et reliqui duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt; et, colle exteriori occupato, non longiùs n passibus ab nostris munitionibus considunt. Postero die, equitatu ex 10 castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III millia passuum patere demonstravimus, complent; pedestresque copias, paulùm ab eo loco abditas, in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesiâ despectus in 15 campum. Concurritur, his auxiliis visis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiâ excitantur. Itaque, productis copiis, ante oppidum considunt, et proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent, seque ad eruptio- 20 nem atque omnes casus comparant.

LXXX. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit; equitatum ex castris educi et prælium committi jubet. Erat ex 25 omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnæ eventum exspectabant. Galli, inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturæ, interjecerant, qui suis cedentibus auxi- 30 lio succurrerent, et nostrorum equitum impetum

sustinerent. Ab his complures de improvise vulnerati prælio excedebant. Quum suos pugnâ superiores esse Galli confiderent, et nostros multitudine premi viderent; ex omnibus partibus, et
5 ii, qui munitionibus continebantur, et ii, qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. Quòd in conspectu omnium res gerebatur, neque rectè ac turpiter factum celari poterat; utrosque et laudis cupiditas, et
10 timor ignominiae, ad virtutem excitabant. Quum a meridie prope ad solis occasum dubiâ victoriâ pugnaretur, Germani unâ in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt: quibus in fugam coniectis, sagittarii circumventi
15 interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri, cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Alesiâ processerant, mœsti, prope victoriâ desperatâ, se in oppidum receperunt.

20 LXXXI. Uno die intermisso, Galli, atque, hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, mediâ nocte silentio ex castris egressi, ad campestris munitiones accedunt. Subito clamore sublato (quâ significatione, qui in
25 oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent) crates projicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tubâ signum
30 suis Vercingetorix, atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus suus cuique locus erat

definitus, ad munitiones accedunt; fundis, librilibus, sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus, Gallos perterrent. Prospectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, et C. Trebonius, legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant, quâ ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant.

LXXXII. Dum longiùs ab munitione aberant 10 Galli, plùs multitudine telorum proficiebant; posteaquam propiùs successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfodiebantur, aut ex vallo èt turribus trajecti pilis muralibus interibant. Multis undique 15 vulneribus acceptis, nullâ munitione perruptâ, quum lux appeteret, veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiôres, dum ea, quæ a Vercingetorige ad eruptionem preparata 20 erant, proferunt, priores fossas explent; diutius in iis rebus administrandis morati, priùs suos discessisse cognoverunt, quàm munitionibus appropinquarent. Ita, re infectâ, in oppidum reverterunt.

LXXXIII. Bis magno cum detrimento repulsi 25 Galli, quid agant, consulunt: locorum peritos adhibent; ab his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. Erat a Septentrionibus collis, quem, propter magnitudinem circuitûs, opere circumplecti non potuerant nostri, necessa- 30 riòque penè, iniquo loco et leniter declivi, castra

fecerunt. Hæc C. Antistius Reginus, et C. Caninius Rebilus, legati, cum II legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LX millia ex omni numero deligunt earum
5 civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quoque pacto, agi placeat, occultè inter se constituunt; adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. Iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus, propin-
10 quum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris primâ vigiliâ egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit, militesque ex nocturno labore sese reficere jussit. Quum jam meridies appropinquare videretur, ad ea castra,
15 quæ suprâ demonstravimus, contendit: eodemque tempore equitatus ad campestris munitiones accedere, et reliquæ copię pro castris sese ostendere cœperunt.

LXXXIV. Vercingetorix, ex arce Alesię suos
20 conspicatus, ex oppido egreditur; a castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis causâ paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis acriter atque omnia tentantur. Quâ minimè visa pars firma est, huc concurritur.
25 Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facilè pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in alienâ vident virtute consistere: omnia enim
30 plerumque, quæ absunt, vehementiùs hominum mentes perturbant.

LXXXV. Cæsar idoneum locum nactus, quid quâque in parte geratur, cognoscit; laborantibus auxilium submittit. Utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maximè contendere conveniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, 5 de omni salute desperant: Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. Maximè ad superiores munitiones laboratur, quò Vergasillaunum missum demonstravimus. Exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnum habet 10 momentum. Alii tela conjiciunt; alii, testudine factâ, subeunt; defatigatis in vicem integrî succedunt. Agger ab universis in munitionem conjectus, et ascensum dat Gallis, et ea, quæ in terram occultaverant Romani, contegit: nec jam 15 arma nostris, nec vires suppetunt.

LXXXVI. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus vi subsidio laborantibus mittit: imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus, eruptione pugnet: id, nisi necessariò, ne 20 faciat. Ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque horâ docet consistere. Interiores, desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex ascensu 25 tentant: huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant; aggere et cratibus fossas explent, aditus expediunt; falcibus vallum ac loricam rescindunt.

LXXXVII. Cæsar mittit primò Brutum adolescentem cum cohortibus VI, pòst, cum aliis VII, C. Fabium legatum: postremò ipse, quum vehementiùs pugnaretur, integros subsidio adducit.
5 Restituto prælio, ac repulsis hostibus, eò, quò Labienum miserat, contendit; cohortes IV ex proximo castello educit; equitum se partem sequi, partem circumire exteriores mûnitiones, et ab tergo hostes adoriri, jubet. Labienus, postquam
10 neque aggeres neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis unâ de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas fors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiozem, quid faciendum existimet. Accelerat Cæsar, ut prælio in-
15 tersit.

LXXXVIII. Ejus adventu ex colore vestitûs cognito, quo insigni in præliis uti consueverat, turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi jusserat, ut de locis superioribus hæc declivia et devexa cernebantur, hostes prælium
20 committunt. Utrunque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. Repentè post tergum equitatus cernitur, cohortes
25 aliæ appropinquant; hostes terga vertunt; fugientibus equites occurrunt; fit magna cædes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fugâ comprehenditur: signa militaria LXXIV ad Cæsarem re-
30 feruntur: pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem

et fugam suorum, desperatâ salute, copias a munitionibus reducunt. Fit protinus, hâc re auditâ, ex castris Gallorum fuga. Quòd nisi crebris subsidiis, ac totius diei labôre, milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. De 5 mediâ nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur; magnus numerus capitur, atque interficitur; reliqui ex fugâ in civitates discedunt.

LXXXIX. Postero die Vercingetorix, concilio convocato, ‘Id se bellum suscepisse, non suarum 10 necessitatum, sed communis libertatis causâ,’ demonstrat: ‘et, quoniam sit fortunæ cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte suâ Romanis satisfacere, seu vivum tradere, velint.’ Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. Jubet 15 arma tradi, principes produci. Ipse in munitione pro castris consedit; eò duces producuntur: Vercingetorix deditur; arma projiciuntur. Reservatis Æduis atque Arvernīs, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitū capi- 20 ta singula, prædæ nomine, distribuit.

XC. His rebus confectis, in Æduos proficiscitur, civitatem recipit. Eò legati ab Arvernīs missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur; imperat magnum numerum obsidum. Legiones in 25 hyberna mittit, captivorum circiter xx millia Æduis Arvernisque reddit. T. Labienum, ii cum legionibus et equitatu, in Sequanos proficisci jubet; huic M. Sempronium Rutilum attribuit: C. Fabium et L. Minucium Basilum, cum ii legioni- 30 bus, in Remis collocat, ne quam a finitimis Bello-

vacis calamitatem accipiant. C. Antistium Regi-
num in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges,
C. Caninium Rebilum in Rutenos, cum singulis
legionibus, mittit. Q. Tullium Ciceronem, et
5 P. Sulpicium, Cabilloni et Matiscone in Æduis ad
Ararim, rei frumentariæ causâ, collocat. Ipse
Bibracte hyemare constituit. His rebus litteris
Cæsaris cognitis, Romæ dierum xx supplicatio
indicitur.

DE BELLO GALLICO

LIBER VIII.

SCRIPTORE A. HIRTIO.

A. HIRTIUS [PANSÀ] BALBO S.

COACTUS assiduīs tuis vocibus, Balbe, quā
quotidiana mea recusatio non difficultatis excusa-
tionem, sed inertiae videretur deprecationem ha-
bere, difficillimam rem suscepi. Cæsaris nostri
Commentarios rerum gestarum Galliae, non com- 5
parandos superioribus atque insequentibus ejus
scriptis, contexui, novissimumque imperfectum ab
rebus gestis Alexandriae confeci, usque ad exitum
non quidem civilis dissentionis, cujus finem nul-
lum videmus, sed vitae Cæsaris. Quos utinam qui 10
legent, scire possent, quā invitus susceperim
scribendos, quò facilius caream stultitiae atque
arrogantiae crimine, qui me mediis interposuerim
Cæsaris scriptis: constat enim inter omnes, nihil
tam operosè ab aliis esse perfectum, quod non 15
horum elegantia Commentariorum superetur; qui
sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus

deesset : adeoque probantur omnium iudicio, ut
prærepta, non præbita, facultas scriptoribus vide-
atur. Cujus tamen rei major nostra quàm reli-
quorum est admiratio : cæteri enim, quàm bene
5 atque emendatè, nos etiam, quàm facilè atque
celeriter eos confecerit, scimus. Erat autem in
Cæsare, cùm facultas atque elegantia summa scri-
bendi, tum verissima scientia suorum consiliorum
explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut
10 Alexandrino atque Africano bello interessem ;
quæ bella quanquam ex parte nobis Cæsaris ser-
mone sint nota ; tamen aliter audimus ea, quæ
rerum novitate aut admiratione nos capiunt ; aliter,
quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego
15 nimirum, dum omnes excusationis causas colligo,
ne cum Cæsare conferar, hoc ipso crimen arro-
gantiæ subeo, quòd me iudicio cujusquam existi-
mem posse cum Cæsare comparari. Vale.

I. OMNI Galliâ devictâ, Cæsar quum a superiore
20 æstate nullum bellandi tempus intermisisset, mili-
tesque hybernorum quiete reficere a tantis labori-
bus vellet ; complures eodem tempore civitates
renovare belli consilia nunciabantur, conjuratio-
nesque facere. Cujus rei verisimilis causa affere-
25 batur, quòd Gallis omnibus cognitum esset, neque
ullâ multitudine in unum locum coactâ resisti
posse Romanis ; nec, si diversa bella complures
eodem tempore inissent civitates, satis auxilii aut
spatii aut copiarum habiturum exercitum Populi
30 Romani ad omnia persequenda ; non esse autem

alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali morâ reliquæ possent se vindicare in libertatem.

II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præficit 5 hybernis: ipse, cum equitatûs præsidio, pridie Kal. Januarias ab oppido Bibracte profisciscitur ad legionem XIII, quam non longè a finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. Binis cohorti- 10 bus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit; qui, quum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hybernis non potuerint contineri, quin bellum pararent, conjurationesque 15 facerent.

III. Repentino adventu Cæsaris accidit, quod imparatis disjectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppido possent: 20 namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris id erat interdicto sublatum; ne aut copiâ pabuli frumentique, si longiùs progredi vellet, deficeretur; aut hostes incendiis terreren- 25 tur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitiiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant: frustrà: nam Cæsar magnis itineri- 30 bus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati

spatium de alienâ potiùs, quàm de domesticâ salute, cogitandi. Quâ celeritate, et fideles amicos retinebat, et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposi-
5 tâ Bituriges, quum sibi viderent clementiâ Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam, finitimasque civitates sine ullâ pœnâ dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

IV. Cæsar militibus, pro tanto labore ac patien-
10 tiâ, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissimè permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus ii millia nummûm, prædæ nomine, condonanda pollicetur : legionibusque in hyberna remissis, ipse
15 se recipit die XL Bibracte. Ibi quum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium peti- tum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Quâ re cognitâ, quum non ampliùs x et viii dies in hybernis esset commoratus, legio-
20 nibus xiv et vi ex hybernis ab Arare educit ; quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ causâ, superiore Commentario demonstratum est. Ita cum ii legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

25 V. Quum fama exercitûs ad hostes esset perla- ta, calamitate cæterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quæ, tolerandæ hyemis causâ, constitutis repentè exiguis ad necessitatem ædifi- ciis, incolebant (nuper enim devicti complura
30 oppida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maximè tempore acerrimas tempes-

tates quum subire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo castra ponit, atque in tecta partim Gallorum, partim quæ conjectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratiâ, erant inædificata, milites contegit. Equites tamen et 5 auxilios pedites in omnes partes mittit, quas-cunque petisse dicebantur hostes: nec frustra; nam plerumque magnâ prædâ potiti nostri revertuntur. Oppressi Carnutes hyemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco 10 diutius consistere auderent, nec sylvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent; dispersi, magnâ parte amissâ suorum, dissipantur in finitimas civitates.

VI. Cæsar, tempore anni difficillimo, quum satis 15 haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse conflare; C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in 20 hybernis Genabi collocavit: ipse, quum crebris legationibus Remorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloriâ Gallos omnes Belgasque præstabant, finitimasque his civitates, duce Correo Bellovaco et Commio Atrebate, exercitus comparare, 25 atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem sed etiam ad salutem suam judicaret, nullam calamitatem socios optimè de 30 Republicâ meritos accipere; legionem ex hybernis

evocat rursus xi; literas autem ad C. Fabium mittit, uti in fines Suessionum legiones ii, quas habebat, adduceret; alteramque ex duabus a T. Labieno arcessit. Ita, quantum hybernorum
5 opportunitas, bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, in vicem legionibus expeditionum onus injungebat.

VII. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur; castrisque in eorum finibus positis, equitum
10 turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites, officio functi, renunciant paucos in ædificiis esse inventos; atque hos, non qui agrorum colendorum causâ remansissent, (namque esse
15 undique diligenter demigratum) sed qui, speculandi gratiâ, essent remissi. A quibus quum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodve esset consilium eorum, inveniebat, ' Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in
20 unum locum convenisse: itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Velliocasses, Atrebatas, locum castris, excelsum in sylvâ, impeditâ circumdatum palude, delegisse; omnia impedimenta in ultiores sylvas contulisse; complures esse principes belli aucto-
25 res, sed multitudinem maximè Correo obtemperare, quòd ei summo esse odio nomen Populi Romani intellexissent: paucis antè diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas pro-
30 pinqua, et multitudo esset infinita: constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu,

summâ plebis cupiditate, si (ut dicebatur) Cæsar cum III legionibus veniret, offerre se ad dimicandum; ne miseriore ac duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur: si majores copias adduceret, in eo loco permanere, quem 5 delegissent; pabulatione autem (quæ propter anni tempus cum exigua, tum disjecta esset) et frumentatione, et reliquo commeatu, ex insidiis prohibere Romanos.

VIII. Quæ Cæsar, consentientibus pluribus, 10 quum cognovisset; atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ, longèque a temeritate barbarorum remota esse judicaret; omnibus rebus inserviendum statuit, quò celerius hostis, contemptâ suorum paucitate, prodiret in aciem: singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII, 15 et IX habebat, summæ spei, delectæque juventutis XI, quæ octavo jam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque concilio advocato, 20 rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. Si fortè hostes III legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legio VII, VIII, IX ante omnia irent impedimenta; 25 deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret XI, ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi deposcissent. Hâc ratione penè quadrato agmine 30 instructo, in conspectum hostium, celerius opinione eorum, exercitum adducit.

IX. Quum repentè instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, sive certaminis periculo, sive subito ad-
5 ventu, seu expectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium, valle intermissâ, magis in altitudinem depressâ, quàm latè patente,
10 castra castris hostium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri, coronisque lorikulam pro ratione ejus altitudinis inædificari; fossâm duplicem, pedum quinûm denûm, lateribus directis, deprimi, turres crebras excitari, in altitudinem III
15 tabulatorum, pontibus trajectis constratisque conjungi; quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur, ut hostis a duplici fossâ, duplici propugnatorum ordine, defenderetur; quorum alter ex pontibus, quò tutior altitudine esset, hoc audaciùs longiùsque
20 tela permetteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores, altioresque turres imposuit.

X. Hujus munitionis duplex erat consilium; 25 namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; et, quum pabulatum frumentatumque longiùs esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsâ videbat posse defendi. Interim, crebro paucis
30 utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjectâ, contendebatur; quam tamen

paludem nonnunquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriùsque hostes insequiebantur, aut vicissim hostes, eandem transgressi, nostros longiùs submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quum raris disjectisque ex ædificiis pabulum conquireretur) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum; atque eò magis, quòd Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat; qui, tametsi numero non ampliùs erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur. 15

XI. Cæsar, quum animadverteret, hostem complures dies castris, palude et loci naturâ munitis, se tenere; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosâ, nec locum munitionibus claudi, nisi a majore exercitu, posse; literas ad Trebonium mittit, ut, quàm celerrimè posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hyemabat, arcesseret; atque ita cum III legionibus, magnis itineribus, ad se veniret: ipse equites in vicem Remorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent. 20 25

XII. Quod quum quotidie fieret, ac jam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerùmque accidit diuturnitate) Bellovacii delectâ manu pedi-

tum, cognitīs stationibus quotidianis equitum nostrorum, sylvestribus locis insidias disponunt; eodēque equites postero die mittunt, qui primū elicerent nostros, insidiis deinde circumventos
5 aggrederentur. Cujus mali sors incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat: namque ii, quum repentē hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti, a peditibus undi-
10 que sunt circumdati Quo facto perturbati, celerius, quā consuetudo fert equestris prœlii, se receperunt, amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum; qui quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum,
15 neque ætatis excusatione in suscipiendâ præfecturâ usus erat, neque dimicari sine se voluerat. Inflantur atque incitantur hostium animi secundo prœlio, principe et præfecto Remorum interfecto; nostrique detrimento admonentur, diligentius exploratis locis, stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem.

XIII. Non intermittuntur interim quotidiana prœlia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada transitusque fiebant paludis. Quâ con-
25 tentione Germani (quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi prœliarentur) quum constantius universi paludem transissent, paucisque resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti,
30 perterriti non solū ii, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam, qui

longiùs subsidiari consueverant, turpiter refugerunt; nec priùs finem fugæ fecerunt, sæpè amissis superioribus locis, quàm se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pavore coacti longiùs profugerent. Quorum periculo sic omnes copiæ 5 sunt perturbatæ, ut vix judicari posset, utrùm secùdis parvulis rebus insolentiores, an adversis mediocribus timidiores essent.

XIV. Compluribus diebus iisdem in castris consumptis, quum propiùs accessisse legiones, et 10 C. Trebonium legatum, cognovissent; duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesia, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unàque reliqua impedimenta; quorum perturbatum et confusum 15 dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris; ne priùs Romani persequi se inciperent, quàm longiùs agmen impedimentorum suorum 20 processisset. At Cæsar neque resistentes aggrediendos, neque cedentes tanto collis ascensu lacessendos, judicabat; neque non usque eò legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, militibus instantibus, non possent: 25 ita quum paludem impeditam a castris castra dividere, (quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset) atque id jugum, quod trans paludem penè ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum, animadver- 30 teret: pontibus palude constratâ, legiones trans-

ducit, celeriterque in summam planitiem jugi pervenit, quæ declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis, ad ultimum jugum pervenit; aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent.

XV. Barbari, confisi loci naturâ, quum dimicare non recusarent, si fortè Romani subire collem conarentur, paullatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt: quorum pertinaciâ cognitâ, Cæsar, xx cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra. Absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat; equites frænatis equis in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare aut diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. Fasces, uti consederant, (namque, in acie sedere Gallos consuêsse, superioribus Commentariis declaratum est) stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt; extremoque tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repentè a conspectu textit Romanorum: quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu refugerunt.

XVI. Cæsar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat, incendiis oppositis; tamen id consilium quum fugæ causâ initum suspicaretur,

legiones promovet, turmas mittit ad insequendum : ipse veritus insidias, ne fortè in eodem loco subsisteret hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardiùs procedit. Equites, quum intrare fumum et flammam densissimam 5 timerent ; ac, si qui cupidiùs intraverant, vix suorum ipsi priores partes adverterent equorum, insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita, fugâ timoris simul caliditatisque plenâ, sine ullo detrimento, millia non 10 ampliùs x progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. Indè, quum sæpè in insidiis equites peditesque disponderent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

XVII. Quod quum crebriùs accideret, ex captivo 15 quodam comperit Cæsar, Correum, Bellovacorum ducem, fortissimorum millia vi peditum delegisse, equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco collocârat, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum mis- 20 suros suspicaretur. Quo cognito consilio, Cæsar legiones plures, quàm solebat, educit ; equitatumque, quem præsidio pabulatoribus mittere semper consueverat, præmittit. Huic interponit auxilia levis armaturæ : ipse cum legionibus, quàm potest 25 maximè, appropinquat.

XVIII. Hostes in insidiis dispositi, quum sibi delegissent campum ad rem gerendam non ampliùs patentem in omnes partes passibus m, sylvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine munitum, 30 velut indagine hunc insidiis circumdederunt.

Nostri, explorato hostium consilio, ad præliandum animo atque armis parati, quum, subsequen-
tibus legionibus, nullam dimicationem recusarent, tur-
matim in eum locum devenerunt. Quorum ad-
5 ventu quum sibi Correus oblatam occasionem rei
gerendæ existimaret, primùm cum paucis se os-
tendit; atque in proximas turmas impetum fecit.
Nostri constanter incursum sustinent insidiato-
rum; neque plures in unum locum conveniunt;
10 quod plerùmque equestribus præliis cùm propter
aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum
detrimentum accipitur.

XIX. Quum, dispositis turmis, in vicem rari
præliarentur; neque ab lateribus circumveniri
15 suos paterentur; erumpunt cæteri, Correo præli-
ante, ex sylvis. Fit magnâ contentione diversum
prælium; quod quum diutius pari Marte iniretur,
paullatim ex sylvis instructa multitudo procedit
peditum, quæ nostros coëgit cedere equites; qui-
20 bus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites,
quos ante legiones missos docui; turmisque nos-
trorum interpositi, constanter præliantur. Pug-
natur aliquandiu pari contentione: deinde, ut
ratio postulabat prælii, qui sustinuerant primos
25 impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores,
quòd nullum ab insidiantibus imprudentes accepe-
rant detrimentum. Accedunt propiùs interim
legiones; crebrique eodem tempore et nostris et
hostibus nuncii afferuntur, imperatorem instructis
30 copiis adesse. Quâ re cognitâ, præsidio cohör-
tium confisi nostri acerrimè præliantur; ne, si

tardiùs rem gessissent, victoriæ gloriâ communi-
câsse cum legionibus viderentur. Hostes conci-
dunt animis, atque itineribus diversis fugam quæ-
runt: nequidquam: nam quibus difficultatibus
locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi 5
tenebantur. Victi tamen, propulsique, majore
parte amissâ, quò fors tulerat, consternati profu-
giunt, partim sylvis petitis, partim flumine; qui
tamen in fugâ a nostris acriter insequentibus con-
ficiuntur; quum interim nullâ calamitate victus 10
Correus, excedere prælio, sylvasque petere, aut
invitantibus nostris ad deditionem potuit adduci,
quin fortissimè præliando, compluresque vulne-
rando, cogeret elatos iracundiâ victores in se tela
conjicere. 15

XX. Tali modo re gestâ, recentibus prælii ves-
tigiis ingressus Cæsar, quum victos tantâ calami-
tate existimaret hostes, nuncio accepto, locum
castrorum relicturos, quæ non longiùs ab eâ
cæde abesse plùs minùs VII millibus dicebantur: 20
tametsi flumine impeditum transitum videbat,
tamen, exercitu transducto, progreditur. At Bel-
lovaci, reliquæque civitates, repentè ex fugâ pau-
cis, atque his vulneratis, receptis, qui sylvarum
beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, 25
cognitâ calamitate, interfecto Correo, amisso
equitatu et fortissimis peditibus, quum adventare
Romanos existimarent, consilio repentè cantu tu-
barum convocato, conclamant, 'legati obsidesque
ad Cæsarem mittantur.' 30

XXI. Hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri e vestigio mittunt ad Cæsarem legatos; petuntque, ‘Ut eâ
5 pœnâ sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro suâ clementiâ atque humanitate nunquam profectò esset illaturus: afflictas opes equestri prælio Bellovacorum esse; delectorum peditum multa millia interisse:
10 vix refugisse nuncios cædis: tamen magnum, ut in tantâ calamitate, Bellovacos eo prælio commodum esse, consecutos; quòd Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. Nunquam enim Senatum tantum in civitate, illo vivo,
15 quantum imperitam plebem, potuisse.’

XXII. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, ‘Eodem tempore superiore anno Bellovacos cæterasque Galliæ civitates suscepisse bellum: pertinacissimè hos ex omnibus in sententiâ per
20 mansisse, neque ad sanitatem reliquorum dedicatione esse perductos: scire atque intelligere se causam peccati facillimè mortuis delegari: neminem verò tantum pollere, ut, invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus,
25 infirmâ manu plebis bellum concitare et gerere posset; sed tamen se contentum fore eâ pœnâ, quam sibi ipsi contraxissent.’

XXIII. Nocte insequenti, legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrent
30 reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum: obsides dant; imperata

faciunt, excepto Commio, quem timor cohibebat
cujusquam fidei suam committere salutem : nam
superiore anno T. Labienus, Cæsare in Galliâ ci-
teriore jus dicente, quum Commium comperisset
sollicitare civitates, et conjurationem contra Cæ- 5
sarem facere, infidelitatem ejus sine ullâ perfidiâ
judicavit comprimi posse ; quem quia non arbitra-
batur vocatum in castra venturum, ne tentando
cautiolem faceret, C. Volusenum Quadratum
misit, qui eum, per simulationem colloquii, cura- 10
ret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos
ei tradit centuriones. Quum in colloquium ven-
tum esset, et, ut convenerat, manum Commii Vo-
lusenus arripuisset ; et centurio, velut insuetâ re
permotus, vellet Commium interficere, celeriter a 15
familiaribus prohibitus [Commii] conficere homi-
nem non potuit ; graviter tamen primo ictu gladio
caput percussit. Quum utrinque gladii districti es-
sent, non tam pugnandi quàm diffugiendi fuit utro-
rumque consilium ; nostrorum, quòd mortifero vul- 20
nere Commium credebant affectum ; Gallorum,
quòd, insidiis cognitis, plura, quàm viderant, extim-
escebant. Quo facto, statuisset Commius dicebatur,
nunquam in conspectum cujusquam Romani venire.

XXIV. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar, 25
quum videret nullam jam esse civitatem, quæ bel-
lum pararet, quo sibi resisteret ; sed nonnullos ex
oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad præsens
imperium evitandum, plures in partes exercitum
dimittere constituit. M. Antonium, quæstorem, 30
cum legione xi sibi conjungit : C. Fabium, lega-

tum, cum cohortibus xxv, mittit in diversissimam
Galliæ partem; quòd ibi quasdam civitates in
armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum,
legatum, qui in illis regionibus præerat, satis fir-
5 mas ii legiones habere existimabat. T. Labienum
ad se evocat; legionemque xii, quæ cum eo fue-
rat in hybernis, in Togatam Galliam mittit, ad
colonias civium Romanorum tuendas; ne quod
simile incommodum accideret decursione barba-
10 rorum, ac superiore æstate Tergestinis accidisset;
qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant
oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque
fines Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum
ac fugientem quum redigi posse in suam potes-
15 tatem desperâset, proximum suæ dignitatis esse
ducebat, adeò fines ejus vastare civibus, ædificiis,
pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna
fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas
calamitates haberet in civitatem.

20 XXV. Quum in omnes partes finium Ambiori-
gis aut legiones aut auxilia dimisisset, atque
omnia cædibus, incendiis, rapinis vastâset, mag-
no numero hominum interfecto aut capto; Labie-
num cum ii legionibus in Treviros mittit; quorum
25 civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis
exercitata bellis, cultu et feritate non multum a
Germanis differebat; neque imperata unquam, nisi
exercitu coacta, faciebat.

XXVI. Interim C. Caninius legatus, quum mag-
30 nam multitudinem convenisse hostium in fines
Pictonum, literis nunciisque Duratii cognosceret,

qui perpetuò in amicitia Romanorum permanserat, quum pars quædam civitatis ejus defecisset, ad oppidum Lemonum contendit. Quò quum adventaret, atque ex captivis certiùs cognosceret, multis hominum millibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset, copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. Quum complures dies in oppugnatione consumpsisset; et, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit.

XXVII. Eodem tempore C. Fabius, legatus, complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, literisque C. Caninii Rebili fit certior, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperatâ salute, si eodem tempore coactus esset et Romanum externum sustinere hostem, et respicere ac timere oppidanos, repentè eo ex loco cum copiis recedit; nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi non dum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat; tamen, doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Itaque cum copiis ad eun-

dem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites
5 nostri, ut erat praeceptum, invaduntque Dumnaci agmen; et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magnâ praeda, multis interfec-
tis, potiuntur. Ita, re bene gestâ, se recipiunt in castra.

10 XXVIII. Insequenti nocte Fabius equites praemittit, sic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cujus praeceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, praefectus equitum, singularis et animi et pruden-
15 tiae vir, suos hortatur; agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum praelium committit. Consistit audaciùs equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis
20 contra nostros ferunt auxilium. Fit praelium acri certamine. Namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi, et cupiditate per se conficiendi praelii, fortissimè contra pedites prae-
25 liantur: hostesque, nihil amplius copiarum accedendum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

XXIX. Quum aliquandiu summâ contentione dimicaretur; Dumnacus instruit aciem, quæ suis
30 esset equitibus invicem praesidio. Tum repente confertæ legiones in conspectum hostium veniunt,

Quibus visis, perculsæ barbarorum turmæ, perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque, passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paullò antè cum resistentibus fortissimè conflixerant, lætitiâ 5 victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantùm equorum vires ad persequendum, dextræque ad cædendum valent, tantùm eo prælio interficiunt. Itaque ampliùs millibus XII aut armatorum, aut eorum, qui timore arma 10 projecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum.

XXX. Quâ ex fugâ, quum constaret, Drappeten Senonem (qui, ut primùm defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad 15 libertatem vocatis, exsulibus omnium civitatum adscitis, receptis latronibus, impedimenta et commeatus Romanorum interceperat) non ampliùs hominum II millibus ex fugâ collectis, Provinciam petere, unàque consilium cum eo Lucterium 20 Cadurcum cepisse, quem, superiore Commentario, primâ defectione Galliæ, facere in Provinciam impetum voluisse, cognitum est: Caninius, legatus, cum legionibus II, ad eos persequendos contendit, ne de detrimento aut timore Provinciæ 25 magnâ infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

XXXI. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes cæterasque proficiscitur civitates, quarum eo prælio, quod cum Dumnaco fecerat, copias 30 esse accisas sciebat. Non enim dubitabat, quin

recenti calamitate submissiores essent futuræ ;
dato verò spatio ac tempore, eodem instante
Dumnaco, possent concitari. Quâ in re, summa
felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus
5 Fabium consequitur : nam Carnutes, qui, sæpè
vexati, nunquam pacis fecerant mentionem, datis
obsidibus, veniunt in deditionem ; cæteræque civi-
tates, positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano
conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctori-
10 tate adductæ Carnutum, adventu Fabii legio-
numque, imperata sine morâ faciunt. Dumnacus,
suis finibus expulsus, errans, latitansque, solus
extremas Galliæ regiones petere coactus est.

XXXII. At Drappes, unâque Lucterius, quum
15 legiones Caniniumque adesse cognoscerent, nec
se sine certâ perniciæ, persequente exercitu, puta-
rent Provinciæ fines intrare posse ; nec jam libe-
ram vagandi latrociniorumque faciendorum facul-
tatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum.
20 Ibi quum Lucterius apud suos cives quondam,
integris rebus, multum potuisset, semperque auc-
tor novorum consiliorum, magnam apud barbaros
auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod
in clientelâ fuerat ejus, naturâ loci egregiè muni-
25 tum, occupat suis et Drappetis copiis, oppida-
nosque sibi conjungit.

XXXIII. Quò quum confestim C. Caninius
venisset, animadverteretque, omnes oppidi partes
præruptissimis saxis esse munitas, quò, defendente
30 nullo, tamen armatis ascendere esset difficile ;
magna autem impedimenta oppidanorum videret :

quæ, si clandestinâ fugâ subtrahere conarentur, effugere non modò equitatum, sed ne legiones quidem possent; tripartitò cohortibus divisis, trina excelsissimo loco castra fecit, a quibus paulatim, quantùm copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

XXXIV. Quod quum animadverterent oppidani, miserrimâque Alesia memoriâ solliciti, similem casum obsessionis vererentur, maximèque ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret, rationem frumenti esse habendam; constituunt omnium consensu, parte ibi relictâ copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proximâ nocte, ii millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt: ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum (qui partim re frumentariâ sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quò minùs sumerent, non poterant) magnum numerum frumenti comparant: nonnuncquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis locis infirma disponat præsidia. 25

XXXV. Magnâ copiâ frumenti comparatâ, considunt Drappes et Lucterius non longiùs ab oppido x millibus, unde paullatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur; Drappes castris præsidio cum parte copiarum restitit; Lucterius agmen jumentorum ad oppi-

dum adducit. Dispositis ibi præsiidiis, horâ noctis circiter x, sylvestribus angustisque itineribus frumentum importare in oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent, ex-
5 ploratoresque missi, quæ agerentur, renunciâs-
sent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia; quæ nostri ut
10 viderunt, acriùs contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Lucterius, nec se recipit in castra.

XXXVI. Re bene gestâ, Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drappete esse in
15 castris a millibus non ampliùs xii. Quâ re ex compluribus cognitâ, quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facilè opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de
20 acceptâ calamitate nuncium Drappeti perferret. Sed, in experiendo quum periculum nullum videret, equitatum hominem, Germanosque pedites, summæ velocitatis homines, ad castra hostium præmittit: ipse legionem unam in trina cas-
25 tra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Quum propiùs hostes accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa; at Ger-
30 manos equitesque, imprudentibus omnibus, de improvviso advolâsse, et prælium commisisse. Quâ

re cognitâ, legionem armatam instructamque adducit. Ita repentè omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque, signis legionis visis, vehementissimè præliantur. Confestim cohortes 5 undique impetum faciunt; omnibusque aut interfectis aut captis, magnâ prædâ potiuntur. Capi- tur ipse eo prælio Drappes.

XXXVII. Caninius, felicissimè re gestâ sine ullo penè militis vulnere, ad obsidendos oppidanos 10 revertitur: externoque hoste deleto, cujus timore antea augere præsidia, et munitione oppidanos circumdare, prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eòdem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque oppidi sumit ad obsi- 15 dendum.

XXXVIII. Cæsar interim M. Antonium, quæ- torem, cum cohortibus xv, in Bellovacis reliquit; ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipse reliquas civitates 20 adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. Quum in Carnutes venisset, quorum consilio in civitate, superiore Com- mentario, Cæsar exposuit, initium belli esse ortum, quod præcipuè eos, propter conscientiam facti, 25 timere animadvertibat, quò celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris illius, et concitatore belli, Gutruatum ad supplicium deposcit: qui, etsi ne civibus quidem suis se committebat, ta- men celeriter, omnium curâ quæsitus, in castra per- 30 ducitur. Cogitur in ejus supplicium Cæsar con-

tra naturam suam, maximo militum concursu ; qui ei, omnia pericula et detrimenta belli a Gutruato accepta, referebant ; adeò ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

- 5 XXXIX. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quæ de Drappete et Lucterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani ; quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magnâ pœnâ esse afficiendam judicabat ; ne universa
10 Gallia non defuisse vires sibi ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret : neve hoc exemplo cæteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem ; quum, omnibus Gallis notum sciret, reliquam esse unam
15 æstatem suæ Provinciæ ; quam si sustinere potuissent, nullum ultrâ periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II relinquit, qui justis itineribus se subsequeretur ; ipse cum omni equitatu, quàm potest celerrimè, ad Cani-
20 nium contendit.

- XL. Quum, contra expectationem omnium, Cæsar Uxellodunum venisset, oppidumque operibus clausum animadverteret ; neque ab oppugnatione recedi videret ullâ conditione posse ; magnâ
25 autem copiâ frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognôset ; aquâ prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ totum penè montem cingebat, in quo positum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc
30 averti loci natura prohibebat ; sic enim in imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem,

depressis fossis, derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis et præruptus eò descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen neque arduo se recipere possent ascensu. Quâ difficultate eorum cognitâ, 5 Cæsar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aquâ fluminis prohibebat oppidanos; quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum conveniebat. 10

XLI. Sub ipsum enim oppidi murum magnus fons aquæ prorumpebat ab eâ parte, quæ, ferè pedum ccc intervallo, fluminis circuitu vacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos quum optarent reliqui, Cæsar unus videret; [non sine magno 15 periculo] e regione ejus vineas agere adversus montem, et aggeres instruere cœpit, magno cum labore, et continuâ dimicatione. Oppidani enim, loco superiore decurrentes, eminus sine periculo præliabantur, multosque pertinaciter succedentes 20 vulnerabant; ut tamen non deterrerentur milites nostri vineas proferre, [et labore] atque operibus vincere locorum difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos ab vineis agunt ad caput fontis; quod genus operis sine ullo periculo, et sine sus- 25 picione hostium, facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum ix: collocatur in eoturis x tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaret, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quæ superaret fontis fastigium. Ex eâ quum 30 tela tormentis jacerentur ad fontis aditus: nec

sine periculo possent adaquari oppidani; non tantum pecora atque jumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur.

- XLII. Quo malo perterriti oppidani, cupas
5 sevo, pice, scindulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrimè præliantur, ut ab incendio restinguendo dimicatione et periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma exstitit: quæcunque enim
10 per locum præcipitem missa erant, ea, vineis et aggere suppressa, comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quanquam periculoso genere prælii locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo.
15 mo. Res enim gerebatur et excelso loco, et in conspectu exercitûs nostri; magnusque utrinque clamor oriebatur: ita quàm quisque poterat maximè insignis, quò notior testatiorque virtus ejus esset, telis hostium flammæque se offerebant.
- 20 XLIII. Cæsar, quum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere, et, simulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, quum, quid ageretur in
25 locis reliquis, essent ignari, suspensi revocant ab impugnandis operibus armatos, murisque disponunt. Ita nostri, sine prælio facto, celeriter opera flammâ comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Quum pertinaciter resisterent oppidani, et, jam magnâ parte suorum siti
30 amissâ, in sententiâ permanerent; ad postremum

cuniculis venæ fontis intercisæ sunt, atque aversæ. Quo facto exhaustus repente perennis exaruit fons, tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio sed Deorum voluntate factum putarent. Itaque, necessitate 5 coacti, se tradiderunt.

XLIV. Cæsar, quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret; neque vereretur, ne quid crudelitæ naturæ videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverteret, si tali 10 ratione diversis in locis plures rebellare consilia inissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit; vitam concessit; quò testatior esset pœna improborum. Drappes, quem captum 15 esse a Caninio docui, sive indignatione et dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus se cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex prælio scripsi, quum in potestatem venisset Epas- 20 nacti Arverni (crebrò enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quòd nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, quum sibi conscius esset, quàm inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus 25 Populi Romani, sine dubitatione ullâ vinctum ad Cæsarem deduxit.

XLV. Labienus interim in Treviris equestre prælium secundum facit; compluribusque Treviris interfectis, et Germanis, qui nulli adversus Roma- 30 nos auxilia denegabant, principes eorum vivos in

suam redegit potestatem, atque in iis Surum Æduum, qui et virtutis et generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Æduis ad id tempus permanserat in armis.

- 5 XLVI. Eâ re cognitâ, Cæsar, quum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas videret, judicaretque, superioribus æstivis Galliam devictam et subactam esse, Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quâdam ex parte devicisset,
10 cum ii legionibus in eam partem est profectus; ut ibi extremum tempus consumeret æstivorum: quam rem, sicut cætera, celeriter feliciterque confecit; namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt.
15 Quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est; exercitum per legatos in hyberna deduxit: iv legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio, et C. Trebonio, et P. Vatinio, et Q. Tullio, legatis; duas in Æduos
20 misit, quorum in omni Galliâ summam esse auctoritatem sciebat: ii in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: ii reliquas in Lemovicum fines non longè ab Arvernīs, ne qua pars Galliæ vacua ab
25 exercitu esset. Paucos dies ipse in Provinciâ moratus, quum celeriter omnes conventus percurrisset; publicas controversias cognovisset; bene meritis præmia tribuisset; (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque
30 animo in rempublicam fuisset, totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis

Provinciae illius) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit, hybernatque Nemetocennæ.

XLVII. Ibi cognoscit, Commium Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. Nam, quum Antonius in hyberna venisset, civitasque 5 Atrebatum in officio maneret, Commius, qui post illam vulnerationem, quam suprâ commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuêset, ne consilia belli quærentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis 10 civitate, cum suis equitibus se suosque latrociniis alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hyberna Romanorum, intercipiebat.

XLVIII. Erat attributus Antonio præfectus 15 equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hyemaret. Hunc Antonius ad persequendum hostium equitatum mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Commii adjungebat, quò libentiùs id face- 20 ret, quod imperabatur. Itaque, dispositis insidiis, sæpius ejus equites aggressus, secunda prælia faciebat. Novissimè, quum vehementiùs contenderetur, ac Volusenus, ipsius intercipiendi Commii cupiditate, pertinaciùs eum cum paucis inse- 25 cutus esset; ille autem fugâ vehementi Volusenum longiùs produxisset, repentè omnium suorum invocatur fidem atque auxilium, ne sua vulnera, perfidiâ interpositâ, paterentur inulta; conversoque equo, se a cæteris incautiùs permittit in præ- 30 fectum. Faciunt idem omnes ejus equites, pau-

- cosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceâque infestâ medium femur ejus magnis viribus trajicit. Præfecto vulnerato, non
5 dubitant nostri resistere, et conversi hostem pel-
lere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu perculsi, vulnerantur; et partim in fugâ proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux, equi velocitate, evitavit;
10 graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem, sive expiato suo dolore, sive magnâ parte amissâ suorum, legatos ad Antonium mittit, seque et ibi futurum ubi præscripserit, et ea facturum
15 quæ imperârit, obsidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum veniat cujusquam Romani. Quam postulationem Antonius, quum judicaret ab justo nasci timore, veniam petenti dedit; obsides accepit.
- 20 Scio Cæsarem singulorum annorum singulos Commentarios confecisse: quod ego non existi-
mavi mihi esse faciendum; propterea quòd inse-
quens annus, L. Paulo, C. Marcello, Consulibus, nullas res Galliæ habet magno opere gestas.
- 25 Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar exercitusque eo tempore fuissent, pauca scriben-
da, conjungendaque huic Commentario statui.
- XLIX. Cæsar, in Belgio quum hyemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitîâ
30 civitates, nulli spem aut causam dare armorum: nihil enim minùs volebat, quàm sub decessu

suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsentî periculo susciperet. Itaque, honorificè civitates appellando, principes maximis 5 præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis præliis Galliam, conditione parendi meliore, facilè in pace continuit.

L. Ipse, hybernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quàm maximis itineribus est pro- 10 fectus, ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii, quæstoris sui, commendaret sacerdotii petitionem. Contendebat enim gratiâ cùm libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paullò antè præmiserat ad petitionem; tum acriter con- 15 tra factionem et potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsâ, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etsi augurem priùs factum, quàm Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minùs justam sibi causam munici- 20 pia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quòd frequentiam atque officium suum Antonio præstitissent; simulque se et honorem suum insequentis anni commendaret petitione; propterea quòd insolenter adversarii sui gloria- 25 rentur, L. Lentulum et C. Marcellum Consules creatos, qui omnem honorem et dignitatem Cæsaris exspoliarent; ereptum Sergio Galbæ consulatum, quum is multò plùs gratiâ suffragiisque valuisset, quòd sibi conjunctus et familiaritate et 30 necessitudine legationis esset.

LI. Exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore : (tum primùm enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello.) Nihil relinquebatur, quod
5 ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, quâ Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviâ procedebat ; hostiæ omnibus locis immolabantur ; tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel ex-
10 spectatissimi triumphi lætitia præcipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

LII. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summâ celeritate ad exerci-
15 citum Nemetocennam rediit ; legionibusque ex omnibus hybernis ad fines Trevirorum evocatis, eò profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò majore commendatione conciliaretur ad consulatûs petiti-
20 nem. Ipse tantùm itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quanquam crebrò audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari ; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interpositâ
25 senatûs auctoritate, aliquâ parte exercitûs spoliaretur ; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatûs auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis sententiis Patrum Conscriptorum, causam suam fa-
30 cilè obtineri. Nam C. Curio, tribunus plebis, quum Cæsaris causam dignitatemque defendendam sus-

cepisset, sæpè erat senatui pollicitus, ‘ si quem timor armorum Cæsaris læderet, et quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent; discederet uterque ab armis, exercitusque dimitteret: fore eo pacto liberam et sui juris civitatem.’ Neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se discessionem facere cœpit: quod ne fieret, consules amicique Pompeii jusserunt, atque, ita rem moderando, discesserunt.

LIII. Magnum hoc testimonium senatûs erat 10 universi, . conveniensque superiori facto: nam Marcellus, proximo anno, quum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeii et Crassi, retulerat ante tempus ad senatum de Cæsaris provinciis; sententiisque dictis, discessionem faciente 15 Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidiâ quærebat, senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris; sed admonebantur, quò majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare quod ipsi constituissent. 20

LIV. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una a Cn. Pompeio, altera a C. Cæsare mitterentur: neque obscure hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legio-25 nem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu provinciæ Cæsaris, eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, quum de voluntate adversariorum suorum se exspoliari nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem 30 emisit, et suo nomine decimam quintam, quam in

Galliâ citeriore habuerat, ex senatûs-consulto jubet tradi. In ejus locum xiii legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueatur, ex quibus præsidiiis decima quinta deducebatur : ipse exercitui 5 distribuit hyberna ; C. Trebonium, cum legionibus iv, in Belgio collocat ; C. Fabium cum totidem in Æduos deducit. Sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus, et Ædui, quorum auctoritas summa 10 esset, exercitibus continerentur.

LV. Ipse in Italiam profectus est : quò quum venisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones ii, ab se remissas, quæ ex senatûs-consulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. 15 Pompeio traditas atque in Italiâ retentas esse. Hòc facto, quanquam nulli erat dubium, quidnam contra Cæsarem pararetur ; tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur jure potius disceptandi, quàm belli 20 gerendi. Contendit.....

NOTES.

BOOK FIRST.

ARGUMENT.

I. PROÆMIUM. Cap. 1. Gaul described.

II. THE WAR WITH THE SWISS. Cap. 2, 3. An insurrection of the Swiss at the instigation of Orgetorix. 4. His premature death. 5—9. The Swiss, wishing to march through the Province, but, being prevented by Cæsar, endeavour to pass through the country of the Sequani. 10, 11. The plans of Cæsar to prevent their passage: the complaints of the Gauls respecting the injuries they were suffering from the Swiss. 12. A defeat of the Tigurini near the river Arar (*Saone*). 13. Ambassadors are sent by the Swiss to Cæsar. 14. Cæsar's answer. 15. The Gallic cavalry repulsed by the Swiss: the march of both armies. 16—20. The complaint of Cæsar against the chiefs of the Ædui: the excuse of Liscus, in which he discloses the treachery of Dumnorix, who, however, at the earnest solicitation of his brother Divitiacus, is pardoned by Cæsar. 21, 22. An opportunity of attacking the Swiss to great advantage is lost by the fears of P. Considius. 23—26. The Swiss are entirely routed. 27, 28. Their surrender and return to their own territories. 29. The number of the Swiss before and after the war.

III. THE WAR WITH ARIOVISTUS. Cap. 30—32. A general assembly of the deputies of the princes and states of Gaul: their complaint to Cæsar about Ariovistus, the king of the Germans. 33, 34. An interview requested by Cæsar but refused by the king. 35, 36. A second embassy is sent with the demands of Cæsar: the answer of Ariovistus. 37, 38. Cæsar marches against Ariovistus.

and enters Vesontio (Besançon). 39. The trepidation of the Romans at the report of the great stature and courage of the Germans: Cæsar's speech to his soldiers: his march. 42—46. An interview, between Cæsar and Ariovistus, broken off by an attack of the Germans. 47. The Gallic ambassadors imprisoned by Ariovistus. 48. Ariovistus declines coming to a general engagement: skirmishes of the cavalry: the German way of fighting described. 49, 50. Cæsar's two camps: Ariovistus attacks the smaller camp: the reason why the Germans declined coming to a general engagement. 51—54. The two armies engage: the Germans are defeated: the Gallic ambassadors are retaken: Cæsar, having established his army in winter quarters under the command of Labienus, goes into Hither Gaul (Lombardy) to preside at the general Diet.

1 1. *Gallia est omnis*: we are to understand by this only that part of Gaul, which had not yet been vanquished by the Romans.

2. *Belgæ*: in the time of Cæsar, the Belgæ were divided into 16 tribes (*populi*).—*Aquitani*: twelve tribes of this people are mentioned in the 3d book, but they were afterwards reduced to nine.

3. *Qui....appellantur*: the construction is; *li, qui appellantur Celtæ ipsorum linguâ, Galli nostrâ linguâ, incolunt tertiam partem,*

5. *Inter se*: 'among themselves'; *i. e.* 'from each other.'—*Gallos....dividit*: the construction is; *flumen Garumna* (Garonne) *dividit Gallos ab Aquitanis, Matrona, (Marne) et Sequana* (Seine) *dividunt Gallos a Belgis.*

8. *A cultu atque humanitate*: *cultus* relates to the ornaments of the body; *humanitas* to the refinement of the mind.—*Provincia*: the Province of *Gallia Narbonensis* is here meant; a part of which even now is called *Provence*. From the inhabitants of Marseilles the Gauls derived many customs, which tended to their refinement and civilization.

9. *Minimè sæpe*: least often, *i. e.* 'very seldom.'

13. *Helvetii*: 'The Swiss.'

16. *Eos*: *i. e.* the Germans.—*Ipsi*: *i. e.* the Helvetii.

17. *Eorum una pars*: 'one part of these territories;' 'of that country.'

2 2. *Attingit....Rhenum*: 'it also extends to the river Rhine on the side of the Sequani and the Swiss.'

4. *Ab extremis Gallia finibus*; 'from the most distant confines of Gaul.' Cæsar speaks in relation to Rome, consequently he means, by the most distant, the northern boundary of *Gallia, i. e.* of *Gallia*

Propria; the middle district or division of the country, which, at that time, was in the possession of the Celts or Gauls.

8. *Oceani....pertinet*: the part of the *Atlantic Ocean*, here referred to, is the southern shore of the *Oceanus Cantabricus*, *Mare Aquitanicum*, the *Bay of Biscay*, which washes the northern coast of Spain.—*Ad Hispaniam*: ‘next to Spain.’

12. *Messalâ....Pisone*: M. Messala and M. Piso were consuls in the 693d year of the building of Rome.

14. *Civitati*: ‘the people.’

16. *Imperio potiri*: ‘to obtain the government.’

17. *Id....persuasit*: the construction is; *persuasit id eis facilius hoc*; ‘he persuaded them to that measure more easily on this account.’

18. *Undique....continentur*: ‘the Swiss are confined on all sides by their natural situation,’—‘by the situation of their country.’

21. *Jurâ*: now called *Mount St. Claude*, situated in the north-western extremity of Switzerland.

22. *Lacu Lemâno*: now the *Lake of Geneva*.

27. *Pro multitudine hominum*: ‘in proportion to their population.’

2. *Quæ....pertinerent*: ‘which might be necessary for the expedition.’ 3

8. *In tertium....confirmant*: ‘they fix by law their departure in the third year.’

12. *Cujus pater....obtinuerat*: it appears from this passage and many others, that the sovereign power was not hereditary among the Gauls: it was conferred, as is most probable, by the people on that man, who was most esteemed for his justice and bravery.

13. *S. P. Q. R. amicus*: as the Romans were very powerful, it was esteemed a great honour and protection to be called ‘the friend of the Senate and Roman people.’

19. *Perfacile....perficere*: the construction is; *Orgetorix probat illis perficere conata esse perfacile factu*; ‘Orgetorix assures them that the accomplishment of their designs would be very easily effected.’

25. *Inter se*: ‘mutually.’

26. *Tres....populos*: the Sequani, Helvetii and Ædui.

29. *Ea res*: i. e. the designs and intrigues of Orgetorix.

31. *Damnatum....cremaretur*: the [construction is; *oportebat pœnam sequi Orgetorigem damnatum, ut cremaretur igni*: ‘the

punishment consequent upon the condemnation of Orgetorix would have been burning.'—The usual punishment for treason among the Gauls and other barbarous nations was *burning alive*.

4 3. *Ad*: 'about.'

4. *Obæratos*: 'vassals'; a debtor, bound to serve his creditor, until his debt has been discharged.

20. *Trium mensium*: 'for three months.'—*Molita cibaria*: 'ground provisions,' i. e. 'meal or flour.'

5 23. *Eodem usi consilio*: 'adopting the same resolution.'

2. *Provinciam nostram*: the Roman province in Gaul.

5. *Is vado transitur*: 'it is fordable.'

14. *a. d. v. Kal. Apr.*: i. e. *ante diem quintum Kalendas Aprilis*: 'the 28th day of March;' the 5th day before the Kalends of April.

18. *Urbe*: Rome.

21. *Omnino*: 'only.'

22. *Legio*: each legion was divided into *ten cohorts*; each cohort into *three maniples*, and each maniple into *two centuries*. So that there were *thirty maniples and sixty centuries*, in a legion; and if there had always been *one hundred* men in each century, as its name imports, the legion would have consisted of 6000 men. But this was not the case, the number of men in a legion being different at different times. During the reign of Romulus, the legion consisted of 3000 infantry and 300 cavalry: the number was afterwards increased even to upwards of 6000; in the time of Cæsar it contained about 4500 men.

24. *Facti sunt certiores*: 'were informed.'

27. *Sibi esse in animo*: 'that it was their intention.'

29. *Ejus voluntate*: 'with his concurrence.'

31. *L. Cassium*: the defeat here mentioned took place in the 647th year of the city, 49 years previous to the Gallic eruption.

6 1. *Sub jugum missum*: if a state or people or an army had been obliged to surrender to the Roman power, they were made to *pass under a yoke* (*sub jugum mitti*), in token of subjection; for this purpose they erected two spears, and, laying a third across them at the top, ordered those who had surrendered to go under them without arms or belts.

8. *a. d. Idus Apr.*: the day before the Ides of April—the 18th of April.

12. *Ad montem Juram*: 'in the direction of mount Jura.'

17. *Se invito*: 'against his will.'

20. *More* : 'consistently with the custom.'

23. *Ratibus* : 'rafts;' a number of planks, joined together, having the appearance of a floating platform, was designated by the word *ratis*.

25. *Altitudo fluminis* : 'the depth of the river.'

26. *Operis munitione* : by this we are to understand *murum, fossam, castella*, mentioned before.

2. *Eo deprecatore* : 'he being mediator'—'by his intervention.' 7

11. *Dent* : sc. *Helvetii et Sequani*.

20. *Locis...frumentariis* : 'an open and very fertile country.'

26. *Proximum* : 'shortest.'

31. *Ocēlo* : now called *Exilles* or *Oux*.—*Citerioris Provinciæ.... ulterioris Provinciæ* : *citerior*, the province, which was situated on the side of the Alps, nearest Rome ; called also Cisalpine Gaul : *ulterior*, situated on the side of the Alps, farthest from Rome, and called Transalpine Gaul.

14. *Necessarii* : 'friends' or 'allies.' 8

19. *Præter agri solum* : 'except a desolate country.'

24. *Arar* : now called the *Saone*.

25. *Incredibili lenitate* : 'of surprising smoothness.'

27. *Lintribus* : *lintres* were boats formed of trees hollowed out.

31. *De tertiâ vigiliâ* : i. e. 'at midnight.' The Romans divided the night into four watches : the first began at sun-set ; the third at midnight ; the second, at a time, equally distant from sun-set and midnight ; the fourth equally distant from midnight and sunrise.

13. *Ea....persolvit* : 'it suffered punishment first.' 9

15. *Ejus soceri L. Pisonis....interfecerant* : Calpurnia, the wife of Cæsar, was the daughter of L. Piso.—The construction is ; *Tigurini interfecerant L. Pisonem legatum, avum L. Pisonis ejus (i. e. Cæsaris) soceri, eodem prælio, quo Tigurini interfecerant Cassium*.

25. *Bello Cassiano* : the war, mentioned before, in which Cassius was defeated. The Romans had a custom of calling a war by the name of the conquered.

16. *Sed eo....intelligeret* 'but were by this ensnared, because 10 they were not conscious of having committed anything.'

19. *Quòd si* : 'but even if.'—*Num....posset* : the construction is ; *num etiam posset deponere memorium recentium injuriarum, &c.*

25. *Eòdem pertinere* : 'were to the same effect ;' i. e. had a tendency to provoke his anger.

30. *Quum ea ita sint* : 'although this is the case.'

- 11 9. *Equitatum* : the cavalry in Cæsar's army was composed of Gauls.
12. *Qui videant* : 'to see.'
13. *Cupidiùs* : 'too eagerly.'—*Agmen novissimum* : 'the rear.'
23. *Nostrum primum* : *sc. agmen* ; 'our van.'
27. *Publicè* : 'in the name of their state.'—*Flagitare* : for *flagitabat*.—*Propter frigora* : 'on account of the coldness of the climate.'
28. *Sub Septentrionibus* : 'towards the north : ' this is to be understood in relation to Italy.
31. *Fumento* : 'corn : ' the Roman soldiers were supplied not with meal or bread, but corn or new grain, which they were required to prepare themselves.
- 12 3. *Diem....dicere* : 'the Ædui protracted the time of bringing the corn ; they said, that it was collected, brought together and just at hand.'
13. *Necessario* : 'critical.'
18. *Tacuerat* : 'he had concealed.'
- 13 3. *Pluribus....nolebat* : 'he was unwilling that these matters should be discussed in the presence of so many.'
5. *Solo* : *sc. Lisco*.
12. *Illo licente* ; 'he bidding.' *Licere* is to offer a price for a thing which a person wishes to purchase. The principal men among the Gauls performed the duties of farmers of the customs, on account of the profits, resulting from the employment ; and the people willingly consented, as these men, being wealthy, would be able to make good any loss or deficiency of the revenue.
17. *Largiter posse* : 'that his influence was great.'
22. *Favere et cupere Helvetiis* : 'that he was a favourer and well wisher to the Swiss.'
27. *Si quid accidat* : *sc. adversi* ; 'if any calamity should befall.'
- 14 7. *Certissimæ res accederent* : 'the most unquestionable proofs were added.'—*Per fines....tranduxisset* : *i. e.* he had obtained from the Sequani permission for the Swiss to pass through their country.
10. *Injussu suo* : 'without his (*Cæsar's*) order.'
11. *Ipsis* : *i. e.* the citizens.
- 15 2. *Ne quid....statueret* : 'that he would not pass too severe a judgment against his brother.'
5. *Ipsè* : 'he himself ; ' *i. e.* Divitiacus.
6. *Ille* : 'he ; ' *i. e.* Dumnorix.

7. *Per se crevisset* : 'Dumnorix had become great by his interest ;' *i. e.* by the interest of Divitiacus.

8. *Nervis* : 'power.'

18. *Reipublicæ injuriam* : *sc. factam* ; 'the injury committed against the commonwealth.'

19. *Suum dolorem* : 'the insult offered to himself.'

21. *Adhibet* : 'he brings in.'

23. *Omnes suspiciones* : 'every ground of suspicion.'

25. *Dumnorigi.....ponit* : 'he places spies over Dumnorix.'

9. *In M. Crassi* : *sc. exercitu*.

16

16. *Equo admisso* : 'at a full gallop.'

25. *Multo denique die* : 'at length when much of the day was spent.'

2. *Metiri* : 'to measure out ;'—'to serve out.'

17

5. *Rei frumentariæ prospiciendum* : 'to provide supplies of corn.'

8. *Decurionis* : the number of horse required to every legion was three hundred, divided into ten *turmæ* or troops, thirty to a troop, every *turmæ* making three *decuriæ* or bodies of *ten* men : each of these *decuriæ* had a commander called a *decurion* ; but he, that was first elected, commanded the *turmæ*, and the others were only his lieutenants. Every one of the Decurions had an *optio* or deputy under him.

13. *Posse confiderent* : *i. e.* *Helvetii confiderent Romanos posse*.

19. *In colle medio* : 'on the middle of the hill.'

21. *Galliâ citeriore* : 'hither Gaul ;'—the North of Italy.

24. *Eum* : *i. e.* the place in which the baggage was.

28. *Phalange* : the Macedonians were the most famous for this way of engaging in battle : their *phalanx* is described by Polybius to be a body of pikemen, consisting of sixteen in flank and five hundred in front ; the soldiers standing so close together, that the pikes of the fifth rank were extended three feet beyond the front of the band : the rest, whose pikes were not serviceable on account of their distance from the front, couched them upon the shoulders of those who stood before them, and, locking them together in file, pressed forward to support and push on the ranks before them.

29. *Sub primam.....successerunt* : 'advanced against our front ranks.'

1. *Suo* : *sc. equo*.

18

3. *Cohortatus suos* : previous to a battle, in ancient times, it was customary for the general to address and exhort his soldiers.

4. *Pilis* : the *pilum* or javelin was a missive weapon, which, in a

charge they darted at the enemy. It was commonly four square, but sometimes round, composed of a piece of wood about three cubits (or four feet and a half) long, and a slip of iron of the same length, hooked and jagged at the end.

8. *Scutis* : this was a shield of an oblong form.

10. *Satis commodè* : 'with sufficient readiness.'

12. *Nudo* : 'unprotected.' If their shields were thrown aside, their bodies would be exposed to the darts of the enemy.

25. *Ancipiti prælio* : 'with doubtful success;' or it may rather denote the *two* places, in which the armies were at the same time engaged.

30. *Horâ septimâ* : among the Romans the *natural day* was from the rising to the setting of the sun. It was divided into 12 hours, which were of a different length at different seasons of the year : the sixth hour corresponded with our noon or 12 o'clock.

31. *Aversum hostem* : 'the flying enemy;' the enemies who had *turned* their backs.—*Ad multam noctem pugnatum est* : 'the battle was continued a great part of the night.'

- 19 13. *Propter sepulturam* : the Romans paid the greatest attention to funeral rites, because they believed that the souls of the unburied were not admitted into the abodes of the dead; or rather that they were obliged to wander a hundred years on the banks of the river Styx, before they were allowed to cross it. The Romans at first usually interred the dead: but they early adopted the custom of burning from the Greeks.

16. *Se....habiturum* : the construction is; *se habiturum illos*, *i. e.* Lingones *eodem loco* ('in the same manner') *quo habeat Helvetios*.

23. *Atque eos....paruerunt* : 'and when *Cæsar* had ordered them, *i. e.* the Swiss, to wait his arrival in that place, in which they then were, they obeyed.'

31. *Dedititiorum* : *dedititi* are those who surrender on the condition, that they shall not be treated as slaves.

- 20 1. *Occultari....ignorari* : 'be concealed from *Cæsar*, or remain wholly unnoticed by him.'

7. *Primâ nocte* : 'at the beginning of the night.'

8. *In hostium numero habuit* : *i. e.* he either caused them to be put to death or to be sold as slaves.

17. *Vacare* : 'to be uninhabited.'

20. *Boios....concessit* : the construction is; *concessit Æduis pe-*

tentibus, ut Ædúi collocarent Boios in suis finibus, (quòd Boii cogniti erant egregiâ virtute :) quibus Boiis illi i. e. Ædúi dederant agros.

27. *Literis Græcis confectæ* : 'written in Greek characters.'

28. *Ratio* : 'an account.'

6. *Censu habito* : 'the number having been taken.' This was 21 simply a numbering of the army and consequently very different from the Roman *census*, properly so called, which was a general review of the people and an estimation of their estates, and a proportioning of their share of the public taxes: the *census* was made every five years.

8. *Totius ferè Galliæ* : namely Celtic Gaul.

13. *Non minùs ex usu* : 'as much to the advantage.'

20. *Stipendiarias* : 'tributary,' bound to pay a certain sum.

2. *Non minùs....enunciarentur* : 'that they were no less desirous 22 and solicitous, that what they had said *and should say* might not be disclosed.'

8. *Hi* : i. e. the Ædúi and Arverni.

11. *Horum* : i. e. the Germans.

13. *Copias* : 'riches,'—'abundance,' and not *forces*, which is the usual signification of this word in the plural number.

27. *Unum se* : i. e. Divitiacus.

13. *Neque hanc....comparandam* : the construction is; *neque* 23 *hanc i. e. Germanam consuetudinem victûs comparandam esse cum illâ i. e. Gallicâ*.—The Gauls were far superior to the Germans in the refinements of society.

4. *Habitâ* : 'having been delivered.' 24

21. *Omnes cruciatus* : 'all kind of torture.'

28. *Secundum ea multæ res eum hortabantur quare putaret* : 'besides these representations many things induced him to think.'

18. *Placuit ei* : 'he determined.' 25

20. *Medium utriusque* : 'intervening;' 'equally distant from both.'

21. *Summis utriusque rebus* : 'matters of the highest importance to both.'

28. *Emolumento* : 'labour.'

29. *Quid...negotii esset* : 'what business either Cæsar or the Roman people could possibly have in Gaul, which he had conquered in war.'

7. *Gravaretur* : 'he was reluctant.' 26

18. *Senatus censuisset* : 'the senate had decreed.'

20. *Quod....posset* : 'should do whatever he could for the advantage of the Republic.'
- 27 2. *Vectigalia sibi deteriora* : 'his revenues less valuable.'
7. *Longè....abfuturum* : 'the name of brothers, given them by the Roman people, would be far from protecting them.'
12. *Exercitatissimi* : the Germans paid more attention to arms and warfare than to the cultivation of the earth.
20. *Treviri autem : sc. veniebant questum.—Pagos* : 'districts ;' here used for the the inhabitants of the districts.
26. *Minùs....posset : sc. Ariovisto* ; 'Ariovistus might be less easily withstood.'
- 28 7. *Ad ducendum bellum* : 'to protract the war.'
13. *Hunc....conjungit* : the construction is, *murus circumdatus hunc montem efficit arcem, et conjungit montem cum oppido*.
24. *Aciem oculorum* : 'the fierceness of their looks.'
28. *Tribunis militum* : 'tribunes of the soldiers' were officers in the Roman army, who had the charge of the camp and work : at first the number did not exceed three for each legion, but afterwards it was increased to six.
29. *Urbe* : Rome.
- 29 4. *Hi neque vultum fingere poterant* : 'these could neither compose their countenance,' i. e. assume a cheerful look.
11. *Centuriones* : these were commanders of a hundred men. Each cohort had six centurions, and, consequently, each legion sixty. The humblest soldier could aspire to the rank of Centurion, as promotion in the Roman army depended entirely upon merit.
19. *Audientes* : 'obedient.'
22. *Omnium ordinum centurionibus* : to this council of war all the centurions were called : common councils of war consisted only of the Consul, the Legati, the Tribunes, and Centuriones Primpili or primorum ordinum, of the first centuries.
- 30 3. *De suâ* : i. e. of the soldiers.—*Ipsius* : i. e. of Cæsar himself.
4. *Factum periculum* : 'that trial had been made.'
8. *Servili tumultu* : i. e. in the insurrection, at the head of which was Spartacus, a gladiator. See Classical Dict. *Spartacus*.
15. *In suis* : i. e. of the Helvetii.—*Illorum* : i. e. of the Germans.
29. *De officio* : 'of the ability.'
- 31 11. *Repræsentaturum* : *repræsentare* is a law term and signifies to perform or pay before the time, which had been previously agreed upon. 'To perform immediately.'

15. *Decimā legione* : the legions were called *first, second, &c.* from the order in which they were raised.²

17. *Prætoriam cohortem* : the Prætorian cohort was the cohort, which guarded the general and his quarters.

31. *Satisfactione* : ‘excuse.’—*Itinere exposito* : ‘the route having been reconnoitered.’

2. *Ut millium....duceret* : ‘he found, that, by taking a circuit of 32 forty miles, he might lead his army through an open country.’

23. *Aliâ ratione* : ‘upon any other terms.’

24. *Neque....volebat* : ‘he neither wished the interview should be prevented for the cause assigned.’

26. *Commodissimum* : ‘most expedient.’

6. *Satis grandis* : ‘of considerable height.’ 33

11. *Ex equis* : ‘on horseback.’

13. *Ubi eò ventum est* : ‘when they arrived at the place ;’ *i. e.* Cæsar and Ariovistus.

31. *Quod verò....posset* : ‘but who could bear to have that taken from them, of which they were in possession, when they entered into an alliance with the Roman people?’

16. *Omnes....venisse* : all the states of Gaul had not opposed him, 34 but only the Ædui with their allies.

24. *Idque....petisse* : ‘and that he had sought it (*i. e.* the friendship of the Roman people) with these expectations.’

1. *Se priùs....Romanum* : this also is falsely asserted by Ariovistus, for Domitius had, long before him, conquered the Arverni. 35

5. *Hanc Galliam* : *i. e.* the country of the Ædui and Sequani.

6. *Illam* : *sc. Galliam* ; *i. e. Gallia Narbonensis.*

24. *Ejus* : *i. e. Cæsar’s.*

4. *Quibus ignovisset* : the Roman people were said to pardon (*ignoscere*) when they left the people they had conquered free, and permitted them to enjoy their own laws and to choose their own magistrates. 36

5. *In provinciam redegisset* : a state was said to be reduced to a Roman Province, when its laws were taken away and the people subjected to Roman magistrates and to the payment of tribute.

7. *Antiquissimum....oporteret* : ‘the most distant period ought to be regarded.’

11. *Volvisset* : ‘had decreed.’

22. *Vulgus militum* : ‘the common soldiers.’

9. *Cujus pater....donatus erat* : the freedom of the city was re- 37

garded by nations, subject to the Roman empire, as a very great privilege : individuals, who received this mark of distinction, were accustomed to assume the name of their patrons or of the persons by whose influence they had obtained this honour.

13. *Peccandi causa* : 'ground for exception.'

15. *Qui hospitio* : as the ancients had not proper inns for the accommodation of travellers, the Romans, when they were from home, used to lodge at the houses of certain persons, whom they in return entertained at their houses in Rome. This was esteemed a very intimate connexion and was called *hospitium*.

19. *An speculandi causâ* : 'was it to act as spies.'

31. *Potestas* : 'an opportunity.'

38 6. *Copiâ* : 'army.'

12. *Jubis adæquarent* : 'being supported by the manes of the horses, they could keep pace with them.'

18. *Acie triplici instructâ* : 'the army being drawn up in three columns.' The Roman army was usually drawn up in three lines. The *Hastati* were placed in the first line ; the *Principes* in the second ; and the *Triarii* or *Pilani* in the third ; at proper distances from one another. No mention is made by Cæsar, in describing his battles, of *Hastati*, &c. it is therefore uncertain whether in his time they were distinguished by these names.

22. *Expedita* : 'light-armed ;' *i. e.* those who carried nothing but their arms.

28. *Partem auxiliorum* : the troops sent by foreign kings and states, were called auxiliaries. They usually received pay and clothing from the republic, although they were sometimes supported by those who sent them. They were placed on the right and left wings.

30. *Instituto suo* : 'according to his determination.'

39 6. *Acriter utrimque* : Diodorus *lib. xxxviii*, says that Ariovistus had nearly taken the camp of the Romans, and that being elated by his success, he, the next day, without regard to the prophecies of the women, did not decline an engagement.

12. *Sortibus* : 'lots : ' Tacitus calls by the name of *sortes* the manner in which the Germans used to form conjectures about futurity. They cut the branch of a tree into small slips, and, distinguishing these slips by certain marks, scattered them at random on a white cloth. Then a priest, if the presage was made for the public ; if in private, the master of a family, having prayed to the gods and

looking to heaven, took up each of the slips three times and interpreted it according to the mark impressed upon it. The Germans paid particular attention to the divinations of their aged females. Their divinations were frequently taken from the motion of whirlpools, and from the noise of waters.

14. *Ex usu* : 'advantageous.'

15. *Fas* : *i. e.* permitted by the gods and by religious rights.

19. *Alarios* : 'the auxiliaries,' who were thus called from their being generally placed on the wings of the army, when in battle array.

2. *Quæstorem* : the business of the *quæstor*, that attended an army into a province, was to manage the public accounts, taking care of the supplies of money, corn and other necessities, and conveniences for the maintenance of the Roman army.—*Eos* : *i. e.* *legatum et quæstorem*.

18. *Expeditor* : 'more disengaged.'

23. *Millia passuum quinquaginta* : some texts have five (*quinque*) ; Plutarch has 36 ; Eutropius 50.

20. *Proximi Rhenum* : 'next the Rhine ;' 'on the banks of the Rhine.'

24. *Hyberna* : the winter quarters of the Romans were strongly fortified, and furnished, particularly under the emperors, with every accommodation, like a city.

26. *Ad conventus agendos* : 'to hold the diets.'

BOOK SECOND.

ARGUMENT.

I. WAR WITH THE CONFEDERATE BELGÆ. Cap. 1. A confederacy of the Belgæ. 2, 3. The surrender of Remi (*Rheims*) at the approach of Cæsar. 5. The march of Cæsar and encampment on the banks of the Axona (*Aisne*): 6, 7. The siege of Bibrax (*Brienne*) raised by the Romans. 8. Cæsar encamps in a place well adapted to oppose the Belgæ. 9—11. The departure of the Belgæ to protect their country against the Ædui, an attack by the Belgæ on Titurius having been repelled with great slaughter. 12—14. The

surrender of the Suessiones and Bellovaci. 15. The customs of the Nervii. 16—18. War with the Nervii: their overthrow and surrender. 29—33. War with the Aduatuci: the destruction of them in consequence of their perfidy.

II. THE EXPEDITION OF P. CRASSUS INTO ARMORICA. Cap. 34. Several maritime states are subdued by Crassus.

III. THE THINGS PERFORMED AFTER THE REDUCTION OF THE BELGÆ. Cap. 35. The opinions of the Germans respecting this war: ambassadors are sent to Cæsar by the Germans: Cæsar goes to Italy, after having disposed his army in winter quarters: in consequence of Cæsar's success in Gaul, a thanksgiving is decreed at Rome.

- 42 14. *Ab nonnullis*: *sc. sollicitarentur*.
 16. *Ad conducendos homines*: 'to hire troops.'
 17. *Eam....consequi*: 'to continue that practice under our government.'
- 43 3. *Ut cognoscant*: 'to obtain information.'
 5. *Constanter*: 'uniformly.'
 23. *Furorem*: 'the infatuation.'
- 45 1. *Liberè literque oratione prosecutus*: 'and having complimented them highly in a speech.'
 7. *Manus....distineri*: 'that the forces of the enemy should be prevented from uniting.'
 17. *Quæ res*: 'which position.'
 19. *Eum*: *i. e.* Cæsar.
 24. *Cohortibus*: ten cohorts or battalions of foot-soldiers made up a legion. Each cohort contained from about four hundred to six hundred men.
 25. *Duodeviginti pedum*: *sc. in latitudinem*; 'eighteen feet broad.'
- 46 3. *Testudine*: the *testudo* was a figure in which the soldiers placed themselves with their shields closed together above their heads to defend them from the missile weapons of the enemy. The foremost rank stood upright, and the rest stooped lower and lower by degrees, till the last rank kneeled down upon their knees; so that, every rank covering with their shields the heads of all in the rank before them, they bore some sort of resemblance to a tortoise. This was used as well in field battles as in sieges. The Romans also sometimes called their covered defensive engines *testudines*.
 13. *De mediâ nocte*: 'soon after midnight.'
 14. *Numidas*: the Numidians were excellent warriors and in

their expeditions they always endeavoured to engage with the enemy in the night time. They rode without saddles or bridles.

15. *Funditores Baleares*: the inhabitants of the Balerian islands (Majorca, Minorca, and Ivica) were very expert archers and slingers. The *archers* and *slingers* in the Roman armies were attached to that body of the troops, which were called *Velites* or light-armed.

22. *Et....posuerunt*: 'and encamped within less than two miles.'

4. *Adversus*: 'on the side opposite the enemy.'

47

6. *Ex utrâque....habebat*: 'had a steep descent on both sides.'

10. *Ad extremas fossas*: 'at both ends of the ditch.'

15. *Oppido*: Bibrax.

48

24. *Et domesticis....uterentur*: 'and might subsist on the abundance of provisions, which they had at home.'

23. *Destiterunt*: *sc. interficere*.

49

2. *Vineas agere*: the *vineæ* were composed of wicker hurdles laid for a roof on the top of posts, which the soldiers, who went under it for shelter, bore up with their hands. Some will have them to have been contrived with a double roof: the first and lower roof of planks, and the upper roof of hurdles, to break the force of any blow without disordering the machine.—Under these the besiegers either used the *aries* or the battering ram, or tried to undermine the walls.

50

6. *Aggere jacto*: the *agger* was a mound, composed of earth, wood, hurdles, and stone, which was gradually advanced towards the town, always increasing in height, till it equalled or overtopped the walls. The *agger* was secured by towers, consisting of different stories, from which stones and darts were discharged on the townsmen by means of engines.—*Turribus*: besides the towers, belonging to the *agger*, there were two sorts of moveable towers, the lesser and the greater: the lesser sort were about sixty cubits high and the square sides seventeen cubits broad; they had five or six and sometimes ten stories of divisions, every division being made open on all sides. The greater tower was 120 cubits high, 23 cubits square, containing sometimes 15, sometimes 20 divisions. They were of very great use in making approaches to the wall, the divisions being able to carry soldiers, engines, ladders, casting-bridges and other necessities. The wheels, on which they went, were contrived to be within the planks, to defend them from the enemy, and the men, who were to drive them forward, stood behind, where they were most secure: the soldiers in the inside were protected by raw

hides, which were thrown over the tower in those places, which were most exposed.

24. *Passis manibus* : 'with out-stretched hands.'

27. *Ad eum* : *i. e.* Cæsar.

- 51 2. *Qui...profugisse* : the construction is ; *eos, qui fuissent principes* ('authors') *hujus consilii, profugisse in Britanniam* ('England') *quod intelligerent, &c.*

15. *His* : *sc. obsidibus.*

27. *Confirmare* : 'they asserted.'

- 52 7. *Mulieres....conjecisse* : the construction is ; *conjecisse mulieres, homines-que qui per ætatem viderentur inutiles ad pugnam, in eum locum.*

22. *Sub sarcinis* : the load, which a Roman soldier carried, is almost incredible ; provisions for 15 days, sometimes for more, utensils, viz. a saw, a basket, a mattock, an axe, a hook, a leathern thong, a pot, &c. ; three or four stakes and frequently more, sometimes as many as twelve were added : the whole amounted to about sixty pounds weight, besides arms ; for a Roman soldier considered these not as a burden, but as a part of himself. Under this load, they commonly marched twenty miles a day, often a greater distance. There were beasts of burden, and wagons for carrying tents, baggage, &c. (*impedimenta*). On a march the baggage was generally placed either in the middle or in the rear of the army.

30. *Teneris arboribus* : this fortification is similar to that used by modern armies, particularly in woody countries, to impede the attack of an enemy. A number of trees is cut down and placed close together opposite the enemy, in the place where an attack is expected. The boughs are entangled in one another as much as possible.

- 53 10. *Collis* : 'another hill.'

12. *Infima* : quoad *infima* loca.

15. *Aperto* : *i. e.* the part, which was not covered with trees.—*Secundum flumen* : 'along the river.'—*Stationes* : guards, placed before the gates, were properly called *stationes* ; on the rampart *custodiæ* : but *statio* is also put for any post.

22. *Expeditas* : *i. e.* who had laid aside the burden, which they usually carried on a march, that they might be better prepared to attack the enemy.

24. *Totum agmen claudebant* : 'formed the rear guard.'

31. *Quem ad finem* : 'as far as.'—*Porrecta* : *i. e. plana.*

2. *Opere dimenso* : *i. e.* a space having been been marked out for pitching and fortifying the *camp* (*opus*).

13. *Adverso colle* : 'up the hill.'

17. *Proponendum* : 'to be displayed.'

18. *Tubā* : the Romans only used wind-music in their armies : these were the *tubæ*, the *cornua*, the *buccinæ*, and the *litui* ; all of which were made of brass. The *tuba* is supposed to have been like our trumpet, running on wider and wider in a direct line to the orifice. The *cornua* were bent almost round.—The *buccina* was similar to the *cornu*, though perhaps not quite so crooked, and was commonly used by the watches. The *lituus* or clarion was bent a little at the end like the augur's staff or *lituus*. When a general, after having consulted the auspices, had determined to lead forth his troops against the enemy, a red flag was displayed on a spear from the top of the *Prætorium*, which was a signal to prepare for battle. Then, having called an assembly by the sound of a trumpet, he addressed the soldiers ; after the harangue all the trumpets sounded, which was the signal for marching. At the same time the soldiers cried out 'To arms' ; the standards, which were fixed in the ground, were pulled up. The watch word was given either *vivā voce* or by means of a *tessera*, which was a square tablet of wood in the form of a die : on it was inscribed whatever the general pleased.

20. *Aggeris petendi* : *i. e.* in quest of materials for the construction of the mound.

23. *Successus* : 'the coming up.'—'the approach.'

1. *Per se* : 'of their own accord.'

55

22. *Dejectus* : 'declivity'—*Necessitas* : 'shortness.'

26. *Impediretur* : 'was obstructed.'

3. *Vulneribus confectos* : 'exhausted with wounds.'

56

4. *Nam his....obvenerat* : 'for that party had been accidentally opposed to them.'

22. *Levis armaturæ pedites* : these were the light armed troops, called *velites* from their swiftness. They did not form a part of the *legion*, but fought in scattered parties, where occasion required, usually before the lines. The *Velites* were equipped with bows, slings, seven javelins with slender points like arrows, so that, when thrown, they bent and could not be sent back by the enemy ; a round buckler (*parma*) about three feet in diameter made of wood and covered with leather ; and a helmet, generally made of the skin of some wild animal.

25. *Adversis hostibus occurrebant*: 'met the enemy in front.'
27. *Decumanâ portâ*: this was the gate to the rear of the camp or the furthest from the enemy.
30. *Præcípites....mandabant*: 'fled precipitately.'
- 57 19. *Signo amisso*: to lose the standards was considered very disgraceful, particularly to the standard bearer; and sometimes it was punished with death.
21. *Primopilo*: the *primopilus* was the centurion of the right hand order of the first *maniple* of the *triarii* or *pilani* in every legion. He presided over the other centurions, and generally gave the word of command in exercises and engagements, by order of the tribunes. He also had the care of the *eagle* or chief standard of the legion.
25. *Desertos*: *sc. ducibus*; *i. e.* those, who no longer had any leaders to order and urge them to fight.
26. *A fronte*: 'in front.'—*Subeuntes*: 'advancing.'
- 58 1. *Signa inferre*: 'to advance.'
11. *Conversa signa in hostes inferrent*: 'having faced about should attack the enemy.'
24. *Nihil....fecerunt*: 'made all the haste they could.'
- 60 8. *Ipsi*: *i. e.* the Aduatuci.
14. *Quum....defenderent*: 'when at one time they acted on the offensive, at another time, on the defensive.'
- 61 21. *Aries*: the chief engine in the attack of places was the *aries* or battering ram; this was of two sorts, the one rude and plain, the other artificial and compound. The former seems to have been nothing more than a great beam, which the soldiers bore on their arms and shoulders, and with one end of it, by main force, assailed the wall. The compound one was a long beam like the mast of a ship, armed at one end with iron in the form of a ram's head. It was suspended by the middle with ropes and chains, fastened to the beam, that lay across two posts; hanging thus equally balanced, it was thrust forward by a number of men, and drawn back: this was continued until the wall was battered down.
- 62 3. *Sub vesperum*: 'towards evening.'
7. *Deducturos*: 'would lead off'—'would march off.'
21. *Ad*: *sc. numerum*; or used adverbially; 'about.'
25. *Sectionem universam*: 'all the spoils.'
31. *Oceanum*: *sc. Atlanticum*; 'the Atlantic ocean'; *i. e.* the northern part of the Bay of Biscay.

15. *Supplicatio* : when a general had obtained a signal victory, a 63
 thanksgiving was decreed by the senate to be made in all the temples. The senate went in a solemn manner to the chief temples and assisted at the sacrifices proper to the occasion, holding a feast in the temples to the honour of the respective deities. In the meantime, the whole body of the commonalty kept holy-day and frequented the religious assemblies, giving thanks for the late success and imploring a long continuance of the divine favour and assistance.

BOOK THIRD.

ARGUMENT.

I. WAR WITH THE NATIONS, SITUATED BETWEEN THE RHONE AND THE ALPS. Cap. 1. The winter quarters of Servius Galba among the Veragri and Nantuates. 2. An insurrection of the Gauls. 3—6. The danger to which the Roman legion was exposed : their victory : their return into the Province.

II. WAR WITH THE VENETI. Cap. 7—11. A new war breaks out in Armorica, at the instigation of the Veneti : the preparations for the war. 12, 13. The situation of the Veneti and the equipment of a fleet. 14—16. A naval battle is fought, in which the Veneti are defeated.

III. WAR WITH THE UNELLI. Cap. 17. The march of Q. Titurius against the Unelli : the camp. 18, 19. The enemy attack the camp and are defeated : their surrender.

IV. THE EXPEDITION OF P. CRASSUS INTO AQUITANIA. Cap. 20—22. The Sotiates conquered by P. Crassus : the Soldurii. 23—27. The surrender of the greatest part of Aquitania.

V. THE EXPEDITION OF CÆSAR AGAINST THE MORINI AND MENAPII. Cap. 28. Cæsar marches against the Morini and Menapii : the enemy attack him but are repulsed. 29. Cæsar's plans are hindered by storms and he is obliged to place his troops in winter quarters.

7. *Portoriis* ; *portorium* was money, paid at the ports for goods 64

imported and exported, or for carrying goods over a bridge, where every carriage paid a certain sum to the exacter of the toll.

19. *Hic: sc. vicus.*

22. *Eum locum:* 'that part;' *i. e.* that part of the village, in which the cohorts were to pass the winter.

65 9. *Legionem....plenissimam:* a legion is called *plenissima*, when it contains the number of soldiers and officers, fixed by the laws.

21. *Sibi persuasum habebant:* 'they were fully convinced.'

23. *Opus hybernorum:* *i. e.* the buildings to accommodate the soldiers, while in winter quarters.

24. *Neque....provisum:* 'nor had a sufficient supply of grain and other provisions been procured.'

66 10. *Collocandis atque administrandis:* 'for arranging and executing.'

14. *Frustrà:* 'without effect.'

20. *Propter paucitatem:* 'on account of the smallness of their number.'

29. *Primipili centurio:* the centurion of the first manipule of the *Triarii* was called *centurio primi pili*: he presided over all the other centurions and had the charge of the *eagle*, the chief standard of the legion.

67 3. *Extremum auxilium:* 'a last effort.'

11. *Portis:* the camp had always four gates: *porta Prætoria*, next the enemy; *Decumana*, opposite the *Prætoria*; *porta principalis dextra*, on the right; *porta principalis sinistra*, on the left.

68 8. *Mare Oceanum:* when Cæsar uses two nouns, in some degree synonymous, the latter uniformly shows the sense, in which the former is to be understood. In this instance, *Oceanum* restricts the appellation *mare* to *mare Atlanticum*.

10. *Præfectos:* there were in the Roman army several kinds of prefects; viz. the prefects of the camp, of the workmen, of the cavalry, of the allies.

21. *Aperto:* *i. e. latè patenti.*

22. *Ipsi:* *i. e. Venëti.*

69 9. *Naves longas:* 'ships of war' were called *naves longæ*, because they were of a longer shape than those of burden (*naves onerariæ*) which were more round and deep: the ships of war were chiefly propelled by oars, the ships of burden by sails. The ships of war were variously named from their rows or banks of oars: those,

having two banks, were called *biremes*; three, *triremes*; four, *quadriremes*; five, *quinquiremes* or *penteres*. The Romans seldom had ships of more than five banks of oars, and therefore those of six or seven are called by a Greek name, *Hexeres*, *Hepteres*; and above that by a circumlocution, *naves octo, novem, &c. ordinum* or *versuum*. The rowers are generally supposed to have been placed above one another in different stages or benches, on the side of the ship, not in a perpendicular line, but in the form of a *quincunx*. The oars of the lowest bench were the shortest, and those of the other benches were longer in proportion to their height from the water. There were three different classes of rowers: the first sat in the highest part of the ship, near the stern; the second, in the middle; and the last, in the lowest part next the prow.—The opinions, with respect to the number of oars and rowers, and the manner in which they were disposed, are various.

11. *Remiges...nautas*: slaves and freedmen were employed as rowers or mariners. The citizens and allies, were obliged to furnish a certain number of these, according to their fortune, and sometimes to supply them with provisions and pay for a limited time. He, who had command over the rowers, was called *Hortator* or *Pausanius* or *Portisculus*, which was also the name of the staff or mallet, with which he excited or retarded them; he did this also with his voice in a musical tone, that the rowers might keep time in their motions.

12. *Gubernatores*: ‘the pilot,’ who steered the ship and directed its course: he sat at the helm, and gave orders about spreading the sails and plying the oars. It was his duty to know the signs of the weather, to be acquainted with ports and places, and particularly to observe the winds and stars: for, as the ancients knew not the use of the compass, they were directed in their voyages, chiefly by the stars in the night time, and, in the day time, by the coasts and islands, with which they were acquainted.

23. *Pedestria...concosa*: ‘the approaches by land were here and there interrupted.’—*Navigationem*: ‘access by sea.’

27. *Ac jam....acciderent*: ‘and indeed, though everything should happen contrary to their expectations.’

2. *In concluso mari*: ‘in a confined sea;’ i. e. the Mediterranean.

19. *His*: sc. *aggere atque molibus*.

31. *Planiores*: ‘flatter.’

- 72 9. *Lini*: 'of linen' or 'canvass.'
15. *Præstaret*: *sc. nostra classis*.
18. *Rostro*: ships of war, and those only, had their prows armed with a sharp beak (*rostrum* or *rostra*) which usually had three teeth or points.
- 73 3. *Bruto*: Decimus Junius Brutus, who was engaged in the conspiracy, in which Cæsar was killed.
6. *Aut quam....insisterent*: 'what mode of fighting they should adopt.'
8. *Turribus excitatis*: ships when about to engage, had frequently towers erected on them, whence stones and missive weapons were discharged from engines.
11. *Gravius*: 'with greater force.'
19. *Armamentis*: the rigging and tackling of a ship, its sails, sail-yards, oars, ropes, &c. were called by this name.
25. *Latere posset*: 'could pass unobserved.'
30. *Transcendere in hostium naves*: 'to board the enemies' ships.'
- 74 10. *Horâ quartâ*: 'ten o'clock in the forenoon.'
20. *In quos....statuit*: 'whom Cæsar therefore determined to punish with greater severity.'
23. *Sub coronâ vendidit*: 'he sold as slaves:' by *coronâ*, some understand a sort of chaplet, which was put about the captive's head for distinction: others understand the ring of Roman soldiers, who stood around the captives while they were exposed to sale.
- 78 4. *Cuniculis*: mines were either used by the besiegers, in ancient times, to overthrow the walls of a city, or by the besieged to frustrate or overturn the works of their enemies. They withdrew the earth from the mound, or destroyed the works by fires below, in the same manner as the besiegers overturned the walls.
30. *Naturâ loci et manu*: 'by natural situation and by art.'
- 79 3. *Citerioris Hispaniæ*: Spain, including Portugal, was by the Romans, after the conquest of the country, divided into two parts, *Citerior*, hither and *ulterior*, further: the former or northern, comprehending an extent of country, equal to about three fourths of modern Spain; the latter or southern, the rest of the country.
14. *Facile*: *i. e. tutò*; 'with safety.'
23. *Auxiliis*: the auxiliary troops, as has been before stated, were usually stationed on the wings; but here they are placed in the middle.

11. *Multâ nocte* : 'late at night.' 81
 28. *Continentes sylvas* : 'extensive woods.'
 5. *Suis* : *i. e.* the Romans. 82
 17. *Sub pellibus* : under the skins, *i. e.* 'in tents.' The tents of the Romans were covered with skins. It does not appear, that they ever used canvass for that purpose.

BOOK FOURTH.

ARGUMENT.

I. WAR WITH THE USIPETES AND TENCHTHERI. Cap. 1—3. The Usipetes and Tenchtheri pass over into Gaul: the manners of the Suevi. 4. The Menapii are expelled from their habitations by these people. 5, 6. War against the Germans undertaken by Cæsar. 7—9. An embassy from the Germans to Cæsar. 10. A description of the rivers Meuse and Rhine. 11—15. The perfidy of the Germans: their overthrow and flight.

II. THE PASSAGE OF CÆSAR INTO GERMANY. Cap. 16, 17. A bridge is built over the Rhine. 18, 19. The arrival of Cæsar among the Sigambri: his return into Gaul.

III. THE PASSAGE OF CÆSAR INTO BRITAIN. Cap. 20, 21. Cæsar's intention of going over to Britain. 22—27. His passage to the island: the flight of the Britons: their surrender. 28, 29. The Roman fleet suffers by a severe tempest. 30—36. The revolt of the Britons: the mode of fighting in chariots among the Britons: the Britons are at length subdued: Cæsar returns into Gaul.

IV. WAR AGAINST THE MORINI AND MENAPII. Cap. 37. The perfidy of the Morini. 38. The Morini and Menapii suffer severely from the Roman armies: Cæsar establishes his soldiers in winter quarters: in consequence of the great success of his arms, a thanksgiving for twenty days is decreed by the senate at Rome.

5. *Quò Rhenus influit* : 'where the Rhine flows into it;' *i. e.* 83 near the mouth of the Rhine.

15. *Ratio atque usus belli* : 'the art and practice of war.'—*Intermittitur* : 'is discontinued.'

18. *Maximam partem* : *sc. secundum* ; ' for the most part. '
- 84 20. *Ad quemvis numerum adire* : ' to advance against any number. '
25. *Publicè* : ' to the state at large. '
27. *Significari* : ' a proof is given. '
29. *Vacare* : ' to be uninhabited. '
31. *Ut est captus Germanorum* : ' considering the condition of the Germans. '
- 85 1. *Et paullò....humaniores* : the construction is; *et paullò humaniores quàm homines ejusdem generis sunt et paullò humaniores cæteris Germanis*.
- 86 15. *E. vestigio* : ' soon ; ' ' instantly. '
16. *Serviant* : ' believe. '
17. *Ad voluntatem eorum ficta respondeant* : ' give answers invented to please them. '
19. *Ne graviore bello occurreret* : ' that he might not be engaged in a war of more than ordinary danger. '
- 87 14. *Concedere* : ' yielded ; ' ' were inferior. '
21. *Verum* : *i. e. æquum* ; ' proper. '
- 88 19. *Capitibus* : ' mouths. '
- 89 18. *Rursus* : ' in turn. '
20. *Equis* : the horses of the Romans.
- 90 11. *Infirmirate* : ' fickleness ; ' desire of change.
12. *Eos* : *i. e.* the Gauls.—*Hostes* ; *sc. Cæsaris* ; *i. e.* the Germans.
21. *Sui purgandi* : ' of clearing themselves. '
- 91 6. *Pristini diei* : ' of the day before. '
- 92 3. *Suis....timere* : ' that they should also be alarmed for their own possessions. '
- 93 5. *Proponebatur* : ' was manifest. '
9. *Rationem....instituit* : ' he therefore fixed upon this plan of the bridge. '
10. *Tigna....jungebat* : ' he joined two beams (or piles,) each a foot and a half square (or thick), sharpened a little at the lower end, and proportioned to the depth of the river, at the distance of two feet from each other. '
14. *Non sublicæ modo directa ad perpendiculum* : ' not quite perpendicular, like a stake. '
15. *Ut....procumberent* : *sc. tigna* ; ' that the piles might slope according to the current of the river ; ' *i. e.* the slope or inclination of the piles was equal to the fall of the river.

18. *Inferiore parte* : *sc. fluminis* ; ' down the stream.'
20. *Hæc....distinebantur* : ' each of these double piles were more-over kept apart by beams two feet thick, which were let into them, (for this was the distance from one pile to another) and fastened on both sides by two braces.'
26. *Directâ* : *i. e.* according to the length of the bridge ; from one cross beam to another.—*Materie* : ' planks.'
12. *Inde* : from Britain. 95
24. *Quibus institutis uterentur* : ' what was their form of government.'
17. *Ut fidem sequantur* ; ' to embrace the alliance.' 96
2. *Tantularum rerum occupationes* : ' engagements in such trifling affairs.' 97
3. *Britanniæ* : to the invasion of Britain.
5. *Navibus onerariis* : ' vessels of burden were more round, deep and heavy, than vessels of war (*naves longæ*) and were urged on by sails, while the vessels of war were driven chiefly by oars.
21. *Solvit* ; *sc. naves* ; ' he sailed ' *ex portu Itio*.
24. *Horâ diei circiter quartâ* : ' about ten o'clock in the forenoon.'
27. *Angustis* : ' steep.'
29. *Egrediendum* : *sc. navibus* ; ' for disembarking.'
31. *Horam nonam* ; ' three o'clock in the afternoon.'
9. *Sublatis anchoris* : ' having weighed anchor.' 98
23. *Omnibus membris expediti* : ' having the free use of all their limbs.'
3. *Tormentis* : *tormenta* were engines used in discharging darts and stones. 99
9. *Aquilam* ; a silver eagle on the top of a spear, sometimes holding a thunderbolt in its claws, with the figure of a small chaplet before it, was the common standard of the legion.
31. *Speculatoria navigia* ; ' spy-boats ; ' boats which were used for reconnoitering the coasts.
5. *Equites* : *i. e.* those, who had been prevented from accompanying Cæsar, having been wind-bound, mentioned on page 97, line 10. 100
30. *Est ventum* : *sc. ab Romanis* ; ' the Romans had come.'
1. *Sustulerant* : ' had taken on board.' 101
7. *Rem producere* : ' to prolong the war.' 102
8. *Reditu interclusis* : ' being prevented from returning.'
14. *Ex eventu navium suarum* : ' from the disaster, which had befallen his ships.'

28. *Hominum* ; sc. *Brittannorum*.
 30. *In statione* : 'on guard.'
 104 9. *Qui erant in agris reliqui, discesserunt* : sc. *Brittanni* ; 'the Britons, who were left in the fields, went off.'
 105 10. *Eosdem....capere* : 'to reach the same harbour as the rest.'
 12. *Quibus ex navibus* : namely the two transports (*naves onerariæ duæ*).
 18. *Orbe facto* : when attacked by superior numbers, the Romans, frequently formed themselves into a round body, called *orbis* or *globus*.
 106 10. *Eò* : i. e. to Belgæ.

BOOK FIFTH.

ARGUMENT.

I. THE SECOND EXPEDITION OF CÆSAR INTO BRITAIN. Cap. 1. Cæsar, having given orders for the equipment of a fleet, goes himself into Illyricum and suppresses the Pirustæ. 2—7. Returning from thence into Gaul, he stops the insurrection of the Treviri : Dumnorix is slain. 8. Cæsar crosses over to Britain. 9. The enemy are put to flight. 10, 11. Cæsar refits his fleet, which had suffered severely in a storm. 12—14. A description of Britain and its inhabitants. 15—22. Cassivellaunus, the general of the Britons, after several engagements, is conquered : the surrender of the Trinobantes and several other states. 25. Cæsar returns to Gaul.

II. THE WAR WITH AMBIORIX. Cap. 24, 25. Cæsar, in consequence of the scarcity of provisions, distributes his army among several states : Tasgetius is slain. 26—37. The revolt of Ambiorix and Cativolcus : the camp of Q. Titurius Sabinus is attacked : the defeat of the Romans. 38—43. The quarters of Q. Cicero are besieged by the Eburones and Nervii : the bravery and firmness of Cicero. 44. The contest of T. Pulvio and L. Varenus for honour. 45—52. At the approach of Cæsar, the siege is raised by the Gauls, who march against him and are defeated. 53, 54. The retreat of Induciomarus to the country of the Treviri, the siege of Labienus having been rais-

ed : Cæsar determines to stay the whole winter in Gaul ; insurrections in various parts of Gaul, particularly among the Senones.

III. THE INSURRECTION OF THE TREVIRI REPRESSED. Cap. 55, 56. An insurrection among the Treviri. 57. The camp of Labienus is fortified against the attack of Induciomarus. 58. Labienus, sallying from his camp, slays Induciomarus : the Gauls after the death of their general disperse, and all Gaul becomes more quiet.

2. *Italiam* : i. e. the province of Hither Gaul. 107

7. *Subductiones* : 'drawing them on shore.'

8. *Nostro mari* : i. e. the Mediterranean sea.

14. *Actuarias* : *naves actuarie* were ships contrived for lightness and expedition, and had but one bank of oars on each side or at the most two.

15. *Multum adjuvat* : 'contributes greatly.'

8. *Litem* : 'the damages.' 108

16. *Neque...possent* : 'and that they were nearly ready to be launched.'

11. *Multò...exarsit* : 'he was much more violently exasperated by this affront.' 110

7. *Religionibus sese impediri* : 'that he was prevented by religious obligations ;' or by unfavourable auspices. 111

16. *Quod...intellegerent* : 'whatever they thought would promote the interests of Gaul.'

24. *Prospiciendum...posset* : the construction is ; *prospiciendum esse Cæsari, ne Dumnorix posset nocere quid sibi ac Reipublicæ* ; 'that Cæsar ought to take care, lest Dumnorix should do an injury to him and the republic.'

2. *Impeditis* : i. e. so much employed in the preparations for their departure, that they had no time for guarding against the plans of Dumnorix. 112

8. *Hunc* ; Dumnorix.—*Se* ; Cæsar.—*Pro sano* : 'rationally.'

30. *Vectoriis...navigiis* : 'in the transports and heavy laden vessels.'

15. *In littore molli atque aperto* : 'on a smooth and open shore.' 113
—*Molli*, i. e. *nullis scopulis periculoso* ; *aperto*, i. e. *nullis rupibus aut promontoriis impedito*.

28. *Milites* : i. e. 'the infantry.'

19. *Coràm perspicit* : 'he sees with his own eyes.' 114

27. *Subduci* : sc. *in solum* ; 'should be dragged upon land.'—*Unâ munitione* : i. e. that the vessels and tents should be surrounded by one and the same intrenchment and ditch.

- 115 7. *Tamesis* : the Thames.
 13. *Natos in insulâ* : *i. e.* Aborigines,—sprung from the earth.
 25. *Materia* : ‘trees.’
- 116 1. *Triquetra* : ‘triangular,’—in the form of a triangle.
 3. *Cantium* : now the county of Kent.
 5. *Circiter millia passuum D* : ‘about five hundred miles.’
 Measuring in a straight line from *Belerium Promontorium*, (Land’s End) to *Cantium Promontorium* (North Foreland) the distance does not exceed three hundred and fortyfour British or three hundred and fiftysix Roman miles : if Cæsar included the irregularities of the coast, the measurement would be greatly enlarged.
 6. *Ad Hispaniam* : this statement is very erroneous, as Spain lies to the *south*, not to the *west* of Britain.
 7. *Hibernia* : ‘Ireland.’
 11. *Mona* : now the Isle of Man.
 12. *Insulis* : *i. e.* the Orkney and Shetland islands.
 13. *Brumâ* : ‘the winter solstice.’
 15. *Certis ex aquâ mensuris* : ‘by accurate water measures :’
i. e. by the *clepsydra*, which was an instrument contrived to measure time by water. The water ran through a narrow passage from one vessel into another, and on the surface of the water in the lower vessel, to the side of which a scale of hours was affixed, floated a piece of cork, which showed the hour. It was preferred by the ancients to the dial.
 17. *Longitudo lateris DCC millium* : this calculation exceeds the truth 90 Roman miles : the length of the western coast is 590 British, nearly equal to 610 Roman miles.
 21. *Millia passuum DCCC in longitudinem* : the exact length is about 570 Roman miles.
 29. *Se vitro inficiunt* : ‘paint themselves with woad.’
 30. *Hoc horridiore sunt adspectu* : ‘hence they are of a more horrible aspect.’
- 117 23. *Pluribus submissis cohortibus* : ‘more cohorts having been sent to assist the Romans.’
 31. *Illi cederent* : ‘the Britons retreated.’
- 118 3. *Et....contenderent* : ‘and fought with great advantage on foot.’
 4. *Equestris prælii* : *i. e.* when cavalry alone contended with cavalry. It is opposed to *prælio dispari*, in the preceding line, when foot soldiers fought with cavalry.
 6. *Ut nunquam....præliarentur* : ‘that they never fought in close

bodies but in scattered parties, and at a great distance from each other.

9. *Exciperent* : 'relieved.'

13. *Lenius* : 'with less eagerness.'

23. *Magno cum periculo nostrorum equitum* : 'with great disadvantage to our cavalry.' 119

10. *Atque in civitatem mittat, qui præsit* : 'and they request Cæsar to send *Mandubratius* into the state to govern it.' 120

15. *Ab omni injuriâ prohibitis* : 'secured from all violence.'

22. *Sylvas impeditas* : 'a thick wood.'

2. *Ad mare* : 'on the sea-coast.' 121

6. *Castra navalia* : when the Romans were in a hostile country and there were no safe and proper harbours, they usually made a naval camp, and drew their ships on land : they did this, especially, when they were about to pass the winter there.

15. *In continenti* : *i. e.* in Gaul.

23. *Deductis* : *sc. in mare* ; 'having been launched.'

25. *Duobus commeatibus* : 'at two transportations.'

13. *Quòd ad plures pertinebat* : 'because so many were concerned in the affair.' 123

14. *Stipendio liberatus esset* : 'he had been freed from the payment of tribute.' 124

21. *Ut non....multitudo* : 'that the people had no less power over him.'

2. *Pietate* : 'duty to his country.' 125

7. *Ipsorum esse consilium* : 'that it was for them (the Romans) to consider.'

13. *Quod quum....referre* : 'in doing this, he both consulted the good of his state, by freeing it from the burden of winter quarters, and made a grateful return for the favours, he had received from Cæsar.'

13. *Ille* : Cæsar.

21. *Sine certâ re* : 'unless he knew the thing to be true.' 126

2. *Primis ordinibus* : *i. e.* *Centurionibus primorum ordinum*.

6. *Hi....deposcent* : 'the soldiers shall know it, and, if any misfortune occurs, they will demand satisfaction of you, *Cotta*.' 127

12. *Comprehendunt utrumque* : 'the officers embrace both,' *i. e.* *Cotta* and *Titurius*.

19. *Dat manus* : 'yields.'

20. *Pronunciatur....ituros* : 'orders are given to march at break of day.'

23. *Ex instrumento hybernorum* : 'of the winter provisions.'
29. *Longissimo....impedimentis* : 'with their troops extended out to a great length, and with much baggage.'
- 128 15 *Qui....coguntur* : 'who are obliged to deliberate, when they ought to act.'
- 130 3. *Ad horam octavam* : 'until about two o'clock in the afternoon.'
5. *Primum pilum duxerat* : 'had held the office of chief centurion.'
18. *Ipsi....iri* : 'that no violence should be offered him,' *i. e.* to Titurius.
24. *In eo constitit* : 'in this he persisted,' *i. e.* in refusing to go to an armed enemy.
- 131 9. *Illi : i. e. illi qui in castra receperant*.
20. *Re demonstratâ* : *i. e.* after he had informed them of his recent victory, and had explained his present intentions.
- 132 4. *Huic* : *i. e.* the defeat and slaughter of Titurius and his army.
17. *Magnis pertulissent* : 'great rewards being promised to the messengers who should convey them safely.'
30. *Turres contabulantur* : towers of different stories, from which darts and stones were discharged, were called *turres contabulatæ*.
31. *Pinnæ, loricæ* : 'battlements, parapets.'
- 133 3. *Ut ultro....cogeretur* : 'till he was obliged, at the spontaneous request and entreaties of his soldiers to spare himself.'
- 134 6. *Falces : falces murales* seem to have been poles, pointed with iron which was bent into the shape of a *pruning hook*, for the purpose of tearing down the walls.
9. *Fusili ex argillâ* : 'of cast clay.'
27. *Ut se....dabant* : 'as they had crowded in close to the rampart, and the hindmost prevented the foremost from retiring.'
- 135 7. *Primis ordinibus* : the military tribunes, generally chose the *centurions* from the common soldiers, according to merit. In each of the thirty maniples of a legion there were two centurions, one called *prior* and the other *posterior*. The centurion of the first century of the first maniple of the *Triarii* was *centurio primi pili, primi ordinis*, &c. who had as has been before mentioned the command of all the other centurions, and who had the charge of the *aquila* : he was also admitted with the consul, *legati* and tribunes to the councils of war. The centurion of the second century of the first maniple of the *Triarii* was called *primipilus*, &c. *posterior*.

So the two centurions of the second maniple of the *Triarii* were called *prior* and *posterior centurio secundi pili*; and so on to the tenth, who was called *centurio decimi pili, prior* or *posterior*. So in the division of the *Principes, primus princeps, secundus princeps, &c.* And in the division of the *Hastati, primus hastatus, secundus, &c.* Thus there was a large field for promotion in the Roman army, from a common soldier to a centurion; from the lowest centurion of the tenth maniple of the *Hastati*, who was called *decimus hastatus posterior* to the rank of *primi pilus*.

10. *De loco* : sc. *honestiore* or *priore* ; ‘for precedence.’

19. *Suam ei fidem præstiterat* : ‘and had given proofs of his fidelity to him.’ 136

26. *Horâ circiter undecimâ* : ‘about five o’clock in the afternoon.’

8. *Horâ tertiâ* : ‘eight o’clock in the morning.’ 137

28. *Opinione trium legionum dejectus* : ‘disappointed in the expectation of three legions.’

9. *Viarum* : the different divisions of the troops were separated 139 by intervals, called *viæ*. Of these five ran the length of the camp, *i. e.* from the *decuman* towards the *prætorian* side; and three across, one in the lower part of the camp, called *quintana*; and one in the upper part, called the *principia*, which was a broad space, separating the lower from the upper part of the camp; the fifth was between the *prætorium*, and the *prætorian* gate.

23. *Alteros....alteros* : ‘the former....the latter.’ 142

15. *Sub castris* : ‘near the camp.’ 144

22. *Quum....accederet* : ‘when Induciomarus approached the camp every day with still greater contempt.’

31. *Magnâ cum contumeliâ verborum* : ‘with very opprobrious language.’

BOOK SIXTH.

ARGUMENT.

I. AN INSURRECTION THROUGHOUT THE GREATEST PART OF GAUL IN CONSEQUENCE OF THE DEATH OF TITURIUS.
Cap. 1. Cæsar increases the number of his forces. 2, 3. An insur-

rection of the Treviri : the Nervii are overcome. 4. The Senones and Carnutes are admitted to terms of peace. 5, 6. The Menapii are subdued. 7, 8. Labienus, pretending fear, puts the Treviri to flight.

II. THE EXPEDITION OF CÆSAR AGAINST THE SUEVI. Cap. 9. Cæsar goes over to Germany : an embassy is sent to Cæsar by the Ubii. 10. The retreat of the Suevi. 11—20. The religion and manners of the Gauls. 21—24. The manners of the Germans. 25. The Hercynian Forest. 26—28. Different kinds of wild beasts, found in the Hercynian Forest.

III. THE PUNISHMENT OF AMBIORIX AND THE EBURONES. Cap. 29—31. Cæsar returns into Gaul : Ambiorix is overcome : the death of king Cativolcus. 32—34. Cæsar having divided his forces, the territories of the Eburones are laid waste. 35—43. The Roman camp assailed by the Sigambri : the danger to which the Romans were exposed, who had left the camp to forage : at the coming of Cæsar, the terror of the Romans is removed. 44. An investigation of the conspiracy of the Senones is made : the winter quarters of Cæsar : his return to Italy.

146 3. *Delectum habere instituit* : ‘determines to hold a levy,’ i. e. to raise forces.

5. *Ad urbem* : no person, vested with military command, was permitted by the laws of Rome to enter the city ; but generals to whom a triumph had been decreed by the senate, were, on the day of celebrating the triumph, freed from this restriction.

147 4. *De pecuniâ cavent* : ‘secure the money :’ i. e. give security that they would pay the money.

26. *Concilium Lutesiam Parisiorum transfert* : ‘he adjourns the assembly (or diet) to Paris.’

28. *Ab hoc consilio abfuisse* : ‘to have had no concern in the conspiracy.’

29. *Hâc re pro suggestu pronuntiât* : ‘this adjournment having been pronounced from the tribunal.’ The *suggestus* or *suggestum* was an elevated place, formed of turf, wood, or stone, from which speeches were delivered, and from which the president of an assembly pronounced his opinion or judgment.

148 14. *Peragit concilium Cæsar* : ‘Cæsar dissolves the assembly or diet.’

19. *Ex hujus iracundiâ* : ‘from his desire of revenge ;’ i. e. of Cavarinus.

20. *Odio civitatis* : Cavarinus had become hateful to the state, because Cæsar had made him king.

24. *Perpetuis....muniti* : 'secured by extensive morasses and woods.'

29. *Illi* : Ambiorix.

1. *Congredi* : 'to go and unite with.' 149

22. *Longum esse* : 'that it was needless.' 150

5. *Adesse....cernere* : 'that he is present and is an eye-witness of every action you perform.' 151

7. *Alienum de moribus proponere* : 'improper to give some account of the manners.' 153

11. *In singulis domibus* : 'in every family.'

28. *Jacturis* : 'presents.'

9. *Commutatione* : *i. e.* in consequence of Cæsar having defeated Ariovistus : see *Lib. 1. Cap. 53.* 154

12. *Eorum* : *i. e.* 'of the Ædui.'

25. *Qui....duo* : 'there are only two classes of men, who are of any rank and honour.'

28. *Plerique....nobilibus* : 'most of them, as they are either oppressed by debt, by the weight of taxes, or the injustice of the great, submit themselves to the vassalage of the nobles.'

2. *Druidum* : the priests of the ancient Britons, Gauls and Romans, were called *Druides*. Besides supreme authority in all matters of religion, their power extended to all public and private differences, and, what is of much greater consequence, to making, explaining and executing the laws. This exorbitant jurisdiction was necessarily attended with every mark of power. They were exempted from taxes and military service, and their persons were held sacred and inviolable. Among the Gauls, there were only two classes of any note, the Druids and Equites, of which that of the former was the more illustrious. Their authority, in many instances surpassing that of the nobles, and it is not surprising, that they were, in general, sons of the first families. The worship and sacrifices of these priests were performed in deep groves, chiefly under an oak, which was their favourite tree. It was reckoned unlawful to commit any of their doctrines to writing : hence many of their peculiar tenets are now unknown. It is generally supposed, that they believed in the immortality of the soul and also in the *metempsychosis*. Of natural philosophy, astronomy, arithmetic and botany, it cannot be doubted but that their knowledge was very considerable. To the

study of rhetoric they paid great attention, [and to the charms of their eloquence, much of the admiration and power, which they enjoyed, may be justly ascribed.

29. *Disciplina* : ' this institution.'

156 4. *Militiæ vacationem* : *sc. habent* ; ' they are exempted from military duty.'

9. *Annos....permanent* : ' some continue twenty years at their education.'

11. *Ea litteris mandare* : ' to commit these things to writing.'—*Quum....rationibus* : ' though in almost all other public transactions and private accounts.'

157 3. *Admodum dedita religionibus* : ' greatly addicted to superstition : ' *religionibus, i. e. ritibus sacris, usque superstitiosis.*

18. *Ejus generis* : *i. e.* those who are guilty of some great crime.

30. *Huic* : ' to Mars.'

158 1. *Quæ superaverint* : *sc. ex clade, prælio facto.*—Clarke has thought that the reading should be *quum superaverint* ; but this is unnecessary, if we suppose *ex clade* understood.

11. *Spatia....finiunt* : ' they compute all their divisions of time, not by the number of days, but by the number of nights : '—they, for example, would not say *after eight days*, but *after eight nights*. Tacitus says, that the ancient Germans computed time in the same way.

13. *Noctem dies subsequatur* : *i. e.* they count the days from sun-set to sun-set and not from sun-rise to sun-rise.

17. *Palàm ad se adire* : ' to appear in public before them.'

20. *Viri....communicant* : ' whatever sum the husbands receive from their wives, by way of dowry, so much of their own possessions, a calculation having been made, they add to that fortune.'

23. *Conjunction ratio* : ' a joint account.'

25. *Pars utriusque cum fructibus superiorum temporum* : ' the share of both, and the interest of the time past.'

30. *In servilem....habent* : among the Romans, citizens could not be put to the torture, slaves alone could be examined by torture.

159 6. *Iustis funeribus confectis* : ' in the performance of their accustomed solemnities.'

21. *Neque Druides habent* : *i. e.* the Germans have not persons, whose duties and stations are like those of the *Druids*, among the Gauls, described in Cap. 13 and 14.

22. *Neque sacrificiis student* : *Cæsar* does not mean, that the Germans never offer sacrifices, but that this is not often practised.

24. *Vulcanum* : 'fire.'

27. *Ab parvulis....student* : 'from infancy they are inured to labor and fatigue.'

28. *Impuberes* : 'chaste.'

3. *Parvis rhenonum tegumentis* : *i. e. rhenonibus, quæ sunt parva tegumenta* : 'small mantles of fur.'—Isidor. Orig. XIX, 23, says, 160
" *Rhenones* are coverings of the shoulders and the breast as far down as the navel, made of interwoven hair, so rough and shaggy, as to prove a complete defence against rain."

6. *Agriculturæ non student* : Cæsar does not mean, that they neglect it altogether, but that they do not attend to it so much as is customary among many other nations.

25. *Hoc proprium virtutis existimant* : 'this they regard as an argument of their bravery.'

2. *Inter suos....minuunt* : 'administer justice and decide controversies among their own people.' 161

27. *Summamque....opinionem* : 'and have a very high character for justice and military glory.'

31. *Gallis* : *i. e.* those, who have remained in Gaul and have not migrated.—*Provincia* : *i. e.* that part of Gaul, which forms the Roman Province.—*Transmarinarum rerum* : 'foreign commodities; or commerce.'

7. *Non....potest* : 'for it cannot be otherwise measured.' 162

14. *Hujus Germaniæ* : *i. e.* of that part of Germany, of which Cæsar last spoke.

27. *Alces* : 'elks.'

12. *Uri* : 'buffaloes.' 163

22. *Assuescere ad homines* : 'to be reconciled to man;' 'to be domesticated.'

12. *Ambiorix copias suas judicione non conduxerit dubium est* : 'it is doubtful whether Ambiorix did not assemble his forces from choice.' 165

14. *Tempore exclusus* : 'prevented by want of time.'

26. *Precibus* : *i. e. imprecationibus.*

28. *Taxo* : with the yew-tree; with a poisonous extract, made of the juice of the yew-tree.

26. *Scaldem* : 'the Scheldt.' 166

6. *Manus certa nulla* : because Ambiorix had not assembled his forces, but had ordered them to conceal themselves. 167

12. *Magnam diligentiam : sc. Cæsaris* ; ‘ great care on the part of Cæsar.’
- 168 3. *Legionarius miles* : ‘ the Roman soldiery ;’ for the legions were for the most part composed of Romans.
5. *Pro tali facinore tollatur* : ‘ might be extinguished, for its enormous crimes.’
- 169 4. *Præsidii tantum est : i. e. tam parvum* ; ‘ the garrison is so small.’
5. *Cingi : sc. militibus Romanis.*
8. *Usi eodem duce* : ‘ taking him for a guide.’
22. *In millibus passuum trium* : ‘ within three miles.’—*Offendi posset* : ‘ could be met with ;’ could happen.
27. *Sub vexillo* : a flag or banner, called *vexillum*, was usually the standard of the cavalry ; but it was also used by the foot, particularly by the veterans, who had served out their times, but, especially under the emperors, were still retained in the army and fought in bodies, distinct from the legion, under a particular standard of their own.
- 170 6. *Qui...mercatores* : ‘ the suttlers, who were in the entrenchments which were near at hand :’—*tendere, i. e. esse in tentoriis* :—*sub vallo i. e. ad vallum.*
23. *Nullum : i. e. perexiguum.*
- 171 3. *Quæ in statione erat* : ‘ which was on guard.’
4. *Relinquit animus Sextium* : ‘ Sextius faints.’
14. *Modò....imperiti* : ‘ those, who had been recently enlisted and were unacquainted with the customs of war.’
26. *Cuneo facto* : ‘ forming themselves into a wedge.’ This manner of arranging an army was also called *trigonum*, a triangle, and resembled the Greek letter Δ.
- 172 7. *Nullo...percepto* : ‘ having acquired no experience in warfare.’
- 174 16. *Quibus quum aquâ atque igni interdixisset* : ‘ after he had banished them.’—*Aquæ et ignis interdictio*, the forbidding a person the use of fire and water, was the Roman judicial sentence, whereby a person was banished from Italy, but might go to any other place he chose.

BOOK SEVENTH.

ARGUMENT.

WAR WITH VERGINGETORIX. Cap. 1. The new plans of the Gauls about making war, 2, 3. The war is commenced by the Carnutes. 4, 5. Also by the Arverni, at the instigation of Vercingetorix. 6. Cæsar goes to his army. 7, 8. The Arverni are overcome. 9, 10. Vercingetorix besieges Gergovia; whither Cæsar pursues him. 11—13. Cæsar takes Vellaunodunum, Genabum and Noviodunum: Vercingetorix raises the siege of Gergovia: Cæsar goes to Avaricum. 14, 15. The towns of Bituriges, except Avaricum, are, at the instigation of Vercingetorix, who wishes to annoy the Romans, set on fire by the Gauls. 16, 17. The distress of the Romans at Avaricum in consequence of their want of provisions. 18—21. Vercingetorix, being accused of treachery by his men, clears himself. 22. The zeal of the Gauls in the defence of their walls. 23. The nature of the Gallic walls. 24—28. Cæsar at last takes Avaricum by storm, which was defended with great bravery. 29—31. The war is continued by Vercingetorix. 32, 33. Cæsar quiets the disturbances, which had arisen among the Ædui. 34, 35. The Roman army crosses the River Elaver (*Allier*): part of the forces are sent against the Senones and Parisians. 36. Cæsar encamps near Gergovia. 37—42. The Ædui begin to revolt from the Romans, but are in some measure subdued by the prudence and despatch of Cæsar. 43—51. Cæsar takes by stratagem three of the enemies' camps, near Gergovia: the Romans, attacking the town too eagerly, are repulsed with great loss. 52, 53. The address of Cæsar to his soldiers: the siege of Gergovia raised. 54—56. War begun by the Ædui: Cæsar's army crosses the Liger (*Loire*). 57—62. Labienus, having prosecuted the war against the Parisians with success, returns to Cæsar with all his forces. 63, 64. Almost all the Gauls revolt from the Romans: their preparations for war, Vercingetorix being the commander in chief. 65—67. They attack Cæsar, but are defeated. 68, 69. A description of Alesia (*Alise*) to which town Vercingetorix, after his defeat, had fled. 70. The Gallic cavalry suffer a new defeat. 71. Vercingetorix dismisses his cavalry: all Gaul is summoned to the war. 72—74. Cæsar fortifies his camp against the inhabitants of Alise, also against

the enemies from without. 75, 76. The Gauls having assembled their auxiliaries from all quarters, endeavour to raise the siege of their friends. 77, 78. The distress of the Gauls in Alise: the address of Critognatus: the Mandubii are obliged to leave the town. 79—87. The Gauls, having attacked the Romans, are still repulsed. 88. The Romans at last sallying from their entrenchments, rout the Gauls with great slaughter. 89. Alise, and with it Vercingetorix, is surrendered. 90. The surrender of the Ædui and Arverni: Cæsar sends the legions into winter quarters.

- 175 3. *De Clodii cæde*: 'of the death of Clodius,' who was slain by Milo.

4. *Omnes....conjurarent*: in sudden emergencies, or in dangerous wars, when there was not time to go through with the usual forms of levying soldiers, the consul said '*Qui rempublicam salvam esse vult, me sequatur*:' this was called *conjuratio* or *evocatio*, and troops thus raised were called *conjurati*.

15. *Hunc....posse*: 'that this fate might befall them.'

- 176 4. *In acie præstare interfici*: 'that it was better to be slain in battle.'

9. *Principes....facturos*: 'that they would be the first of all to commence the war.'

10. *Obsidibus cavere*: *i. e. dare obsides in pignus fidei*.

13. *Eorum....continentur*: 'their most sacred obligations are made.'

- 177 3. *Galliæ totius*: *sc. Celticæ*.

12. *Ex civitate*: *i. e. totâ regione*.

- 178 18. *Ipsi*: *i. e. Bituriges*.

- 179 12. *Provincialibus*: *i. e. the towns which had been conquered by the Romans and attached to the Province*.

19. *Præsidia*: *sc. Romana*.

- 180 29. *Æduisque attribuerat*: *i. e. ut iis stipendia et tributa solverent*; 'and had made tributary to the Ædui.'

- 181 7. *Ne....laboraret*: 'lest he might be in want of provisions, from the difficulty in procuring convoys.'

- 182 16. *Oppugnatione*: *sc. Gergoviæ*: see Cap. 9.

- 183 15. *Avaricum*: now Bourges.

- 184 1. *Hoc....videantur*: 'at such a distance round Boia, as it appeared possible for the enemy to go to forage.'

19. *Quæ....habebat* : ' which, by the intermission of the river and marsh, had, as we have before said, a narrow approach : '—*intermissa a flumine et a palude*, i. e. where there was neither the river nor marsh. 185

2. *Operis laborem* ; i. e. *eundi, muniendi, oppugnandi moles-tiam*. 189

23. *Ut....solertiæ* : ' as they are a people of great shrewdness.'

26. *Falces* : the *falces murales* were poles, pointed with iron bent in the form of pruning-hooks, which were used in tearing down walls.

27. *Tormentis* : this word probably means here ' twisted ropes.'

28. *Aggerem....subtrahebant* : ' they undermined the mound.'

31. *Totum....contabulaverant* : ' but they had entirely surrounded the wall with towers.'

4. *Et nostrarum....prohibebant* : ' and they equalled the height of our towers, as fast as the mounds daily raised them, by raising the stories of their own towers, and they stopped our mines, which were open, (i. e. the workmen employed at the mines,) by stakes burnt and sharpened at the end, and by throwing upon our men boiling pitch and stones of great size, and hindered them from approaching the walls.'—*Quotidianus agger*, i. e. *tantum aggeris, quantum quotidie egerebatur vel jaciebatur*.—*Has (turres) agger expresserat* : *agger, basis turrium, surgens (dum altior in dies fit egestâ majore copiâ terræ) facit, ut et turres surgant (i. e. altiores fiant)*.—*Commissis turrium malis* : *trabes longiores, quibus constare solent turres, superimponuntur altera alteri et colligantur, ut quàm longissimæ fiant*.—*Apertos cuniculos morabantur* : *aperturum seu exitum cuniculi replebant et obstruebant multis rebus, et sic morabantur hostes, ne possent adire*. 190

14. *In solo collocantur* : ' are placed on the ground.'

15. *Multo aggere* : i. e. *multâ terrâ egestâ*.

27. *Ab incendio....defendit* : ' the stone work defends it from fire, and the timber defends it from the battering ram.'

17. *Vix ratio iniri posset* : ' it could with difficulty be determined.' 191

10. *Restincto aggere* ; ' the fire of the mound being extinguished.' 192

8. *Expeditas* : ' prepared for battle.' 193

21. *Continenti impetu* : ' in the greatest haste.'

26. *Et labore operis* : ' and the fatigues of the siege.'

- 196 20. *Id....auctoritate* : 'the prevention of which depended upon his activity and influence.'
- 197 25. *Elaver* : the river Allier.
- 198 6. *E regione unius eorum pontium* : 'opposite one of those bridges.'
10. *Captis....videretur* : 'every fourth cohort being taken, that the number of legions might appear complete.'
22. *Quintis castris* : 'in five days;' after having encamped five times.
- 200 8. *Deductis* : *i. e. societate Romanâ ad Gallos*.
- 201 17. *Suas injurias* : taken passively; 'the injuries they had suffered.'
- 202 9. *Quòd....videbatur* : 'because the affair seemed to depend upon despatch.'
- 203 8. *Tormenta* : engines used in casting darts and stones.
15. *Ad cognoscendum* : 'to discover the truth of the reports.'
- 204 18. *Omnem exercitum* : *i. e.* the forces, which were under his immediate command, and those, which he had sent against the Senones and Parisii, under the command of Labienus.
- 205 12. *Stramenta* : *i. e. clitellæ quibus muli insternuntur*; 'pack-saddles.'
19. *Eodem jugo* : *i. e. versus eundem jugum*; 'towards the same hill.'
24. *Insignibus* : *insignia galearum* were ornaments placed upon the helmets to increase their brightness and splendour.
- 206 7. *Huic* : *sc. ascensui*.
8. *Ad molliendum clivum* : 'to render the hill less steep.'
16. *Trinis castris* : in chapter 36 it was said that Vercingetorix had separated his forces, placing each nation or tribe by itself in separate camps, although it composed but one army; Cæsar says here, that he took three of these camps.
20. *Superiore.... nudatâ* : *i. e. thorace deposito*; his corslet having been laid aside.
- 207 15. *Excitari....ascenderet* : 'that he was animated by the rewards, obtained at Avaricum, and that he would not suffer any one to scale the walls before him.'
- 208 20. *Exsertis* : *i. e. vestibis nudatis*; 'laid bare.'
- 210 15. *Nihilo magis* : Vercingetorix was as unwilling to come down now, as he had been before the last battle: the Gauls were occupying a high part of the hill (*cap. 46.*) and although they had

descended in pursuit of the Romans (*cap.* 51), they immediately resumed their former position.

17. *Reduxit* : *sc.* *Cæsar*. 210

5. *Secundo* : ' which had been attended with success.' 214

7. *Itinere et Ligere* : *i. e.* *transitu Ligeris*.

12. *Exercitus* : ' the infantry,' which composed the main part of the army. 215

15. *In castrio....tumultuari* : ' that there was an unusual tumult in the Roman camp.'

7. *Multitudinis....permittitur* : ' the decision is left to the votes of the multitude.' 217

15. *Et....requirunt* : ' and feel the loss of Cæsar's indulgence towards them : '—*requirunt*, *i. e.* *desiderant*, *vel amissam sentiunt*.

1. *Provinciæ* : *sc.* *Romanæ*.

9. *Superiore bello* : nine years had intervened between the war with the Allobroges, here referred to, in which they were conquered by the Romans and became subject to them, and the present attempts of Vercingetorix. 218

29. *Equitibus* : not cavalry, in opposition to *infantry*, but Roman citizens of the *equestrian order*.

30. *Evocatis* : veteran soldiers, who had served out their time, were often induced to enlist again, and were then called *evocati* : they were exempted from all the drudgery of military duty.

2. *Toti Galliæ* : *i. e.* *per totam Galliam*. 219

25. *Intermissam collibus* : *i. e.* *mediam inter colles, vacuam colle, non tectam colle aliquo* ; ' which lay between the hills.' 221

2. *Angustioribus portis relictis* : Oudendorpius explains it thus : because none but narrow gates were left (*reliquæ*), by which they could enter.—The larger gates seem to have been obstructed by the ditch (*fossâ*) and the mound (*maceriâ*).—Many think that the word *relictis* is inserted by some mistake of the transcribers, but it is found in all the texts. 222

27. *Quâ....intermissum* : where our works were not yet finished.

9. *Reliquas...reduxit* : ' he fixed all the other works four hundred feet back from that ditch : '—*reduxit*, *i. e.* *ita instituit ut distarent*. 223

20. *Loricam et pinnas* : ' a parapet and battlements.'

21. *Grandibus....tardarent* : ' large stakes projecting out at the junction of the parapet and rampart, to prevent the enemy from scaling the works.'—The *cervi* were large stakes, cut in the form of stags'

horns, which were placed at the foot of the parapet, or at its junction with the rampart, by way of palisades, to prevent the ascent of the enemy. Before these, there were several rows of trunks of trees or large branches sharpened at the ends, called *Cippi*, fixed in trenches about five feet deep. In front of these were dug pits of three feet deep, intersecting one another in the form of a *quincunx*, filled with strong sharp stakes, and covered over with bushes to deceive the enemy, called *Lilia*. Before these were placed sharp stakes, about a foot long, called *taleæ*, fixed to the ground with iron hooks, called *stimuli*.

224 7. *Ab ramis eminebant* : 'their branches only appeared.'

9. *Vallis* : *i. e. truncis et ramis præacutis*, mentioned before.

19. *Hujus....ducti* : thus;

. . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . .
 . . . . .

226 21. *Ancipiti* : *i. e.* both in front and rear.

227 23. *Nec* : if this word is to be joined with *nolite*, the word at the beginning of the sentence, we shall have, according to the Greek idiom, two negatives increasing the negation : *velitis*, however may be here supplied.

228 6. *Eorum....toleraverunt* : 'supported life by the bodies of those, who, from their age, appeared of no service in war.'

23. *Securibus* : 'axes,' *i. e.* 'proconsuls,' who were attended by twelve lictors, carrying the *fascēs* and *secures*.

31. *Mandubii* : Alesia was a town of the Mandubii.

229 5. *Custodiis* : the abstract for the concrete.

13. *Paullum abditas* : *i. e. sejunctas* ; 'at a short distance.'

230 21. *Harpagonum* : the *harpago* was a pole, according to Linus, with an iron hook at the end of it.

23. *Campestres munitiones* : these were described in *cap.* 74.

231 19. *Interiores* : 'those within the town.'

27. *Superiorum castrorum* : those which were situated on elevated ground. The *munitiones campestris* in *cap.* 82, which were described in *cap.* 74, are opposed to these.

232 20. *A castris* : see *cap.* 69.

21. *Musculos* : the *musculus* was a warlike machine, under which soldiers placed themselves in attacking the walls of a fortified place, or in filling up the ditch.

13. *Agger* : *i. e.* the earth heaped together.

233

14. *Ea* : namely the *lilia* and *stimuli* : see *cap.* 73.

23. *Interiores* : see *cap.* 82.

BOOK EIGHTH.

[It is not known with certainty who was the author of this book : by some it is ascribed to Hirtius ; by others to Oppius.]

ARGUMENT.

I. THE PREFACE OF A. HIRTIUS.

II. THE ACHIEVEMENTS OF CÆSAR IN THE EIGHTH YEAR OF HIS PROCONSULATE. *Cap.* 1. A new conspiracy of the Gauls. 2, 3. Cæsar surprizes the Bituriges, who are admitted to a surrender. 4, 5. The Carnutes are overcome. 6—23. Cæsar's transactions with the Bellovaci : they together with several other states surrender. 24, 25. The Roman army is divided into several parts : Cæsar goes to lay waste the territories of Ambiorix : Labienus is sent against the Treviri. 26—29. C. Caninius and C. Fabius, lieutenants, relieve Duratius, a friend of the Roman people, besieged by Dumnaeus in Lemonum, and put Dumnaeus to flight. 30. Caninius pursues Drappes and Lucterius. 31. Fabius accepts the surrender of the Carnutes and the neighbouring states. 32, 33. Drappes and Lucterius fly to the town of Uxellodunum, which is besieged by Caninius. 34, 35. Drappes and Lucterius, having come out of the town to forage, are driven back by Caninius. 36. Drappes is taken. 37. Fabius joins Caninius in the siege of the town. 38. The punishment of Gutruatus. 39—44. Cæsar marches to Uxellodunum and takes the town : the death of Drappes : Lucterius is taken. 45. The Treviri are vanquished by Labienus. 46. The army go into winter quarters. 47, 48. Commius is overcome.

III. THE NINTH YEAR OF CÆSAR'S PROCONSULATE. A short preface of the author. *Cap.* 49. Cæsar's indulgence to the Gauls. 50. Cæsar goes into Italy. 51. He is there received with

the highest honours. 52—55. Cæsar returns to his army : the beginning of the civil war : Cæsar goes again to Italy.

238 14. *Pro testimonio* : *i. e.* of which we have been witnesses and spectators.

28. *Inissent* : *i. e.* *cæpissent* ; ‘ had begun.’

240 12. *Ducenos sestertios* : ‘ two hundred *sestertii* :’ the *sestertius* was worth about 3.57 cts. of our money ; 200 *sestertii* were consequently equal to seven dollars and fourteen cents.—*Duo millia nummum* : *nummus* is the same as *sestertius* : this sum amounts to \$71.40.

241 17. *Quantum in ratione esset* : *i. e.* *quantum posset cogitando conjectandoque intelligi* ; ‘ as far as reason could determine.’

19. *Summum* : *i. e.* *gravissimum* ; ‘ very dangerous.’

243 29. *Accidere hostibus* : *i. e.* *eorum oculis offerri*..—*Depoposcissent* : the enemy had said (*cap.* 7), that they were ready to come to an engagement, if Cæsar came forth with only *three* legions.

244 9. *In altitudinem depressa*. ‘ deep ;’ in the same manner *in altitudinem erectus* simply signifies ‘ high.’

15. *Pontibus trajectis constratisque* : ‘ by galleries laid and built across ;’ *i. e.* extending from one tower to another, so that they might pass over, as it were upon a bridge.

16. *Frontes* : *i. e.* *anterior pars pontis*.

18. *Defenderentur* : ‘ might be driven back.’

248 2. *Quæ....muniebatur* : ‘ which was secured against a sudden approach by a steep ascent on both sides.’

250 16. *Diversum* : *i. e.* in different parts of the plain.

30. *Præsidio cohortium* : *sc. levis armaturæ peditum*.

251 20. *Plus minus* : *i. e.* *circiter* ; ‘ about.’

252 3. *E vestigio* : ‘ immediately.’

254 7. *Togatam Galliam* : Gaul, which was situated in Italy, called also, as in *cap.* 23, *citerior*.

257 1. *Turmæ....acies* : *turmæ equitum* ; *acies peditum*.

263 20. *Succedentes* : *i. e.* *Romanos accedentes* ; ‘ the Romans approaching.’

7. *Dimicatione et periculo* : *i. e.* *dimicationis periculo*.

264 10. *Vineis....morabatur* : ‘ being stopped by the *vineæ* and mound, set fire to that, which retarded their progress.’

25. *Suspensi* : *i. e.* *dubii vel hæsitantes* ; ‘ being at a loss.’

269 11. *Municipia* : foreign towns, which obtained the rights of Roman citizens, were called *municipia*.—*Colonias* ; colonies were cities or

lands, which Romans were sent to inhabit. They were commonly transplanted by three commissioners and sometimes by a larger number. The people determined in what manner, and to whom the lands were to be divided. The new colony marched to their destined place in form of an army, with colours flying. The two chief magistrates of a colony were called *Duumviri*, the senators, *Decuriones*, because, as some say, when the colony was first planted, every *tenth* man was made a senator.

12. *Sacerdotii* : i. e. *auguratus*.

17. *Decedentis* : sc. *de Provinciâ*.

19. *Conciliaretur* : viz. to the Roman citizens in Gaul, who had 270 the right of voting.

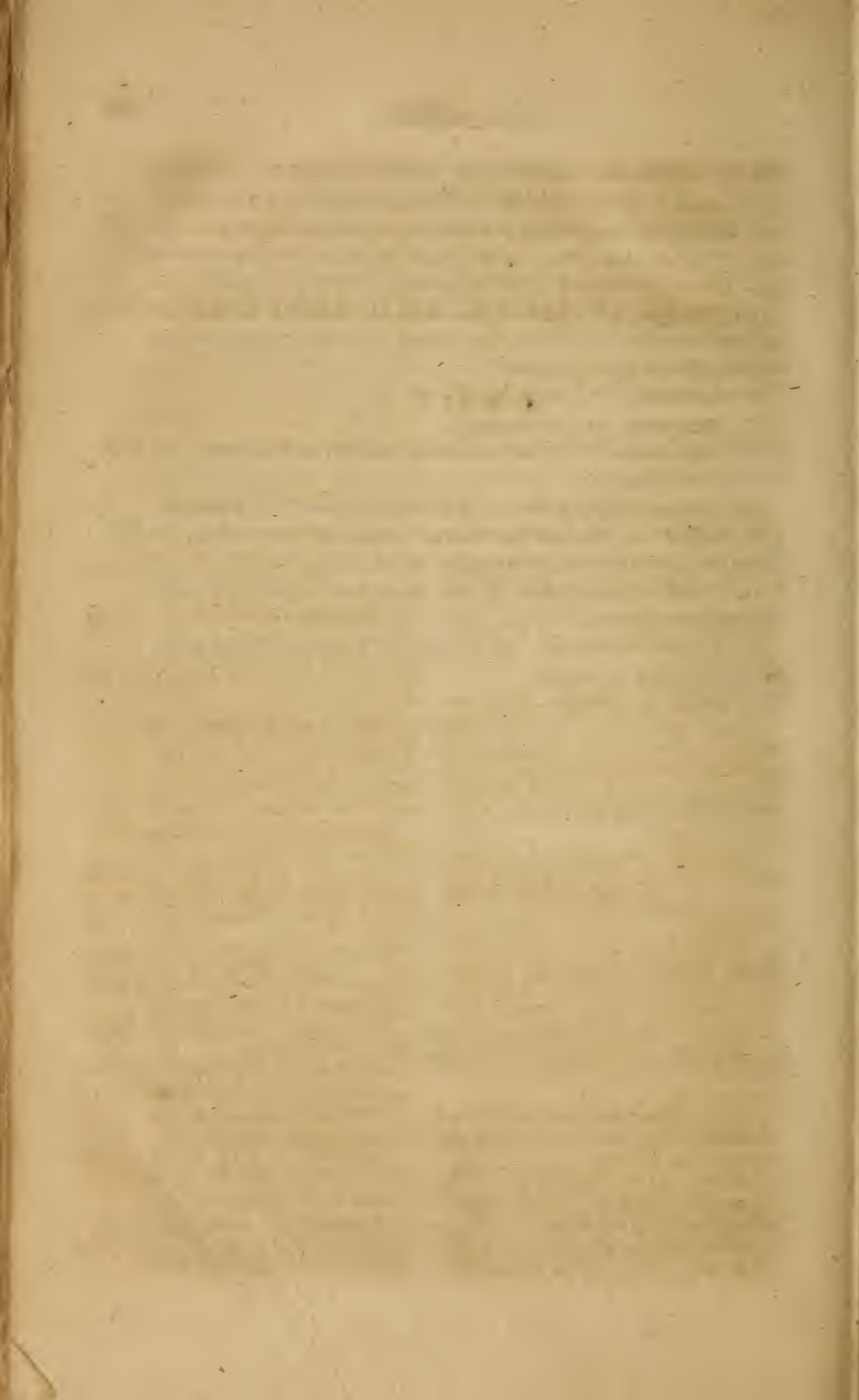
29. *Patrum Conscriptorum* : 'conscript Fathers,' or 'Senators' 271

13. *Legem* : by this law the Province Gaul had been assigned to Cæsar for a second term of five years.

14. *Ante tempus* : before the five years had expired.—*Provinciis* : Transalpine and Cisalpine Gaul, and Illyricum.

22. *Bellum Parthicum* : this war was, at that time, carried on under the direction of Bibulus.

28. *Dedit* : sc. *Bibulo*.

GEOGRAPHICAL AND HISTORICAL

INDEX.

Acco : a general of the Senōnes in Gaul, who was sentenced to death by Cæsar.

Adcantuannus : a chief among the Sotiates.

Adduasdūbis : see *Dubis*.

Aduatūca : a fortified place, according to Mannert, on the right bank of the *Meuse*, and therefore not to be confounded with the town described in Book II, 29, which is the modern *Tongres*, in the province of *Liege*.

Aduatūci : originally a German tribe, who, after the Cimbrian war, settled between the *Meuse* and the *Scheldt*.

Ædui : a tribe of Gauls, who dwelt between the *Liger* (*Loire*) and the *Arar* (*Saône*), occupying the greatest part of the modern *Burgundy* and the *Nivernais*.

Æmilius : Lucius Æmilius was an officer of the Gallic cavalry, under Cæsar.

Agendicum : the capital of the *Senōnes*, now *Sens*, in the department of the *Yonne*.

Alisia : a fortified town of the *Mandubii*, west of *Dijon*, near a village now called *Alise*.

Alexandria : *Alexandria*, a city of lower Egypt, on the coast of the

Mediterranean, founded by Alexander the Great.

Allobrōges : a tribe of Gauls, situated east and south of the *Rhone* and north of the *Isere*, occupying the northern part of *Dauphiny* and *Savoy*.

Alpes : a vast chain of mountains, lying in the form of a crescent and separating Italy from Germany, Switzerland and France : they extend about the distance of 600 miles.

Amagetobria : the same as *Magetobria*, which see.

Ambarri : a Gallic tribe, dwelling on the eastern side of the *Saône*, in *La Bresse Department of the Ain*.

Ambiani : a tribe in Belgic Gaul, north of the *Bellovacii*, in the present *Department of the Somme*.

Ambianum : a town of Belgic Gaul, now *Amiens*.

Ambibāri : a tribe dwelling in the modern *Normandy*. *Ambières*.

Ambiliāti : a tribe of Gauls, whose situation is unknown.

Ambiōrix : a king of one half of the *Eburones* : he was an inveterate enemy to the Romans.

Ambivarēti or *Ambivarēti* : these were either the same as the *Ambarri* or a neighbouring tribe.

Ambivariti : a Belgic tribe, near the *Meuse*.

Anartes or *Anartii* : inhabitants of Dacia, in the *Modern Hungary*.

Ancalites or *Ancalites* : a tribe in the south-eastern part of Britain.

Andes : a tribe of Gauls in the modern *Anjou*, north of the *Loire*.

Antebrogius : a man of great influence among the *Remi*, who was sent ambassador to Cæsar in the second year of the Gallic war.

Antistius · C. Antistius Reginus was one of Cæsar's Lieutenant-generals in Gaul.

Antonius : Marcus Antonius ; see *Classical Dictionary*.

Aquileia : a town of *Upper Italy*.

Aquitania : one of the three principal divisions of Gaul.

Arar : a river of Gaul, emptying into the *Rhone* at *Lugdunum* (*Lions*), now called the *Saône*.

Arduenna : the forest of *Ardenes*, extending from the *Treviri* on the *Rhine*, through the country of the *Remi* and *Nervii*, to the *Scheldt*.

Arecomici : see *Volcæ*.

Ariobarzānes : a king of *Cappadocia*, friendly to Cæsar.

Ariovistus : king of the Germans who was defeated by Cæsar.

Aristius : Marcus Aristius was a tribune of the soldiers in Cæsar's army.

Armorica ; the maritime parts of *Bretagne* and *Normandy*.

Arpinus ; Caius Arpinus was a Roman knight, who was sent ambassador to *Ambiorix*.

Arverni : a Gallic tribe in the modern *Auvergne*, extending to the *Loire*, on the east, and to the *Cevennes*, on the south.

Atrebātes : a Gallic tribe in the modern *Artois*.

Atrius : Quintus Atrius was an officer in Cæsar's army.

Avaricum : a town of the *Bituriges* ; now *Bourges*.

Aulerci Brannovices : a Gallic

tribe, whose place of residence is uncertain.

Aulerci Diablintes and *Cenomāni* : a Gallic nation in the modern *Maine*.

Aulerci Eburovices : a Gallic tribe in the south-eastern part of *Normandy* : capital *Mediolanum*, now *Evreux*.

Ausci : a tribe in the south-eastern part of Gaul, in the modern *Armagnac*.

Axōna : a river in Belgic Gaul, now *Aisne*.

B.

Bacēnis : the western part of the *Thuringen Forest*, in Germany.

Bacūlus : Publius Sextius Baculus was a centurion of the first order in Cæsar's army.

Baleāres : the islands *Majorca*, *Minorca* and *Ivica* on the eastern coast of Spain.

Basilus : Lucius Minucius Basilius was one of Cæsar's chief officers.

Batavōrum insūla : the large islands, formed by the *Rhine*, the *Meuse* and the *Ocean*, in the Netherlands.

Belgium : a part of Belgic Gaul, including the *Bellovāci*, the *Atrebātes* and the *Ambiāni*.

Bellocassi or *Bellocasses* : a nation of Belgic Gaul.

Bellovāci : a tribe in Belgic Gaul between the *Seine*, *Oise* and *Somme*, around the modern *Beauvais*.

Bibracte : a town of the *Ædui*, in Gaul ; probably the same as that, which was afterwards called *Augustodunum*, now *Autun*.

Bibrax : a town of the *Remi*, the situation of which is not known with certainty.

Bibrōci : a tribe in the southeastern part of Britain.

Bigerriones : a tribe in the south-eastern part of Gaul, in the Department of the *High Pyrenees*.

Bituriges : a Gallic tribe to the

south of the *Loire* in the modern *Berry* and *Bourbonnais*.

Boduognātus: a leader of the *Nervii*.

Boii: a tribe, which migrated from Gaul to Germany; confederated with the *Helvetii*, they were defeated by *Cæsar*, and settled in the territory of the *Ædui*.—*Boia* probably signifies the land of the *Boii*.

Brannovices: see *Aulerci Brannovices*.

Brannovii: the same as the *Aulerci Brannovices*, which see.

Bratuspantium: a town of the *Bellovaci*, near *Breteuil*.

Brittania: Great Britain.

Brutus: *Decimus Brutus* was one of *Cæsar*'s officers, to whom he gave the command of his fleet in the Gallic war, with which he defeated the *Venēti*.

C.

Cabillonum: a town of the *Ædui* on the *Arar*: now *Châlons* on the *Saône*.

Caburus: *Caius Valerius Caburas* was a chief among the Gauls in *Provincia*; or *Languedoc*, *Provence* and *Dauphiny*.

Cadētes: a Gallic tribe, whose residence is not precisely known; it was somewhere in the north-west part of the *Lugdunensis*.

Cadurci: a tribe in the southern part of Gaul, in the modern *Quercy*.—*Eleutheri Cadurci* were further south; the chief town was *Albiga*, now *Alby*.

Cæræse: originally a German tribe in Belgic Gaul, in the neighbourhood of *Bouillon*.

Cæsar: *Caius Julius Cæsar*, was the son of *Caius Cæsar*, and *Aurelia* the daughter of *Cotta*. He was born in the 6th consulship of *Marius*, 99 years B. C. When only in his 17th year, he obtained the office of High Priest of *Jupiter*. His marriage with *Cornelia*, the daughter of *Cinna*, excited against him the ha-

tred of *Sylla*, to whose suspicion he had, from his early years, been exposed, in consequence of his aunt *Julia* being the wife of *Marius*. To escape assassination, he was obliged to conceal himself, until, by the intercession of the vestal virgins, and entreaties of his relations, the tyrant was reluctantly induced to spare his life. That *Sylla* formed, at an early period, a correct opinion of his talents and ambition, is proved by the answer which he returned to his friends, who reproached him for the meanness of wishing to put a boy to death; "in that boy," said he, "I see many *Mariuses*."

The first military honour, which *Cæsar* obtained, was a civic crown, at the siege of *Mitylene*, when the Roman army was commanded by *Thermus*, the *Prætor*. On *Sylla*'s death he returned to *Rome*, and before he had completed his 23d year, accused *Dolabella* of extortion. Although the prosecution terminated in the acquittal of the defendant, *Cæsar* in that trial gave such proofs of his abilities, as ranked him in the public opinion high among the most distinguished orators. Not having obtained any public office, and wishing to avoid the odium, necessarily attendant on an unsuccessful impeachment, he retired to *Rhodes* to study eloquence under *Apollonius*, the son of *Milon*, who was a very eminent teacher of rhetoric. Near the island *Pharmacusa*, on his way to *Rhodes*, he was taken by pirates, among whom he remained 40 days. At the end of that time he purchased his liberty for 50 talents. Soon after obtaining his freedom from the pirates, he procured a ship, pursued them, and, to verify the threat which he expressed when their captive, put them all to death by crucifixion. After his return to *Rome*, he was, by the vote of the people, appointed a military tribune. He afterwards obtained the offices of

Quæstor, Ædile, High Priest, Prætor, and Consul. During his Quæstorship, his wife Cornelia, and aunt Julia, the widow of Marius, died; and he delivered a funeral oration from the Rostra in honour of both. He then married Pompeia the daughter of Q. Pompeius, and granddaughter of Sylla. To gain the favour of the people, when an Ædile, he surpassed all his predecessors in the extravagance and magnificence of his shows. To dazzle and captivate the multitude, and to weaken the power of the nobles, was his constant aim. In the pursuit of his favourite plans he had recourse to means the most wicked and the most flagitious. But in spite of his vices, the agreeableness of his manners, and splendour of his talents, added to his marshal valour and intrepidity, gained him many admirers. The success of his military enterprises rendered him a favourite with the army, and his profuse bribery secured in his interest the populace of Rome. That his object, from his early years, had been his own aggrandizement on the ruin of his country, is manifest from his having been concerned, first, in the conspiracy of Crassus and Sylla, and, afterwards, in that of Catiline. The judgment which he gave in the senate, with respect to the punishment of Lentulus, Cethegus, &c. accomplices of Catiline, the conduct of the Roman Equites, who guarded the temple, where the senate was met, and his being arraigned as an associate of that rebel before the Quæstor and the senate, sufficiently prove both the public opinion and his guilt. He leagued with these traitors, not to promote their schemes, but by their means to destroy the liberties of his country, and become the unlimited sovereign of Rome.

Cæsar divorced Pompeia, because Clodius had been detected in his

house, while she and other matrons were celebrating the rites of *Bona Dea*, from which every male creature was most carefully excluded. Clodius was tried for this crime, and, through bribery, obtained a sentence of acquittal. As Clodius was a man of great influence and popularity, Cæsar, although certain of the fact, declined bearing evidence against him, lest it should have, at any future period, been in the smallest degree injurious to his plans of ambition.

The senate seem to have been apprehensive of the power and influence of Cæsar, by the time he was elected consul, which induced them to decree provinces of little or no importance, woods, and roads to the consuls for that year. This provoked his resentment, and he laboured to effect a reconciliation between Pompey and Crassus, which he at last, after great exertion, accomplished. The interest of the former he had keenly supported in the passing of the Manilian law, which conferred extraordinary powers on that commander, and likewise on other occasions, though not without an ultimate view to his own advantage. Whatever power, beyond what was usual, had been assigned to others, served as a precedent for his soliciting the like for himself. With Crassus, a man of prodigious wealth, but of no great personal merit, he had long been in habits of friendship. Of all the Roman citizens, Pompey possessed the greatest power, Crassus the greatest riches, and Cæsar the greatest abilities. In this coalition which was in fact a conspiracy against the liberties of Rome, they solemnly swore that nothing was to be done in the state but by their common consent. The scandalous combinations of these three great men was called the *first triumvirate*. Of the three, Pompey was the least

criminal. He appears to have been duped by the insinuating address of Cæsar, in whose consulship he expected to get his acts in Asia ratified. The decree could only gratify his vanity, which was his ruling passion; but the means, which he employed to accomplish it, were highly criminal. The object of Crassus was to add to his wealth, and to increase his influence in the state, by the power and talents of the other two, and that of Cæsar, by occasionally yielding to Pompey's fame, to raise his own, "and crown his mad ambition."

From this period the state was wholly managed by Cæsar; and the violence of his proceedings rendered the *triumviri* objects of just abhorrence to all classes of the community. Cicero, to whom Pompey confessed he had been duped by Cæsar, advised him to break off all connexion with that intriguing and unprincipled politician, but with him the winning address of Cæsar had more influence, who not only preserved their former intimacy, in opposition to the advice of Cicero, but strengthened their union by giving Pompey, in marriage, his daughter Julia, a woman of the most amiable dispositions, and of the most engaging manners. So great was her influence with both her father and husband, that in spite of the mutual jealousy and aversion which afterward subsisted between them, she prevented them from coming to any rupture as long as she lived. To increase his power in the state, and to command the interest of Piso, who succeeded him in the consulship, he married his daughter Calpurnia. A strong and respectable party, animated by the love of their country, then began warmly to oppose the measures of the triumvirate. Cæsar, anxious to intimidate them, bribed Vettius, who had formerly preferred an accusation against him-

self, to declare, that he had been urged by some of the nobles to assassinate Pompey: but this villainy, being detected by the people, was treated with such contempt, that he was glad to drop it; and to prevent discovery, he put Vettius to death in prison. Notwithstanding these acts of enormy, he still retained a very powerful party in the state. Previously to the expiration of his consulship, he obtained from the people, through his agent, the tribune Vatinius, the province of Gallia Cisalpina, and Illyricum, Upper Albania, with three legions for five years; and the senate, at the desire of Cæsar, added Gallia Transalpina, France, and another legion. These legions were gradually increased to thirteen. Some of the succeeding magistrates wished to annul his acts, and to prosecute him for his illegal conduct during his consulship; but, having the tribunes in his interest, a *veto* was put on all their proceedings.

Cæsar is supposed to have set out for France or Gaul, in the end of March, B. C. 57. Of his conquest of that country, checking the inroads of the Germans, and over-running part of Britain, the commentaries of the Gallic war contain a rapid but well written account. The young reader must not infer, that all his engagements with these nations are fully recorded, or every circumstance of his conduct with regard to them is either minutely or faithfully detailed. Respect for his character, as a man, induced him to conceal many particulars, and to hint at, rather than describe, others. The precise time in which he conquered Gallia is not ascertained. Some make it ten years, others eight and himself nine, (B. C. 1. 7.) His cruelty and injustice in attacking the states, in alliance with Rome, called forth merited reprehension in the senate, where it was even proposed, that, for his abuse of power in that

country, he should be given up to the enemy. But the splendour of his success prevented that motion from passing into a law. The first seven books of the Commentaries were written by Cæsar. To them Hirtius Pansa, or Oppius, at the request of Balbus, added an eighth, which brings down the narrative of Cæsar's military operations in Gallia to the time when he passed the Rubicon, which formed the commencement of the Civil war.

The dissembled friendship which had, for some time, existed between Cæsar and Pompey, on the death of Julia and Crassus, gave place to a personal hatred and open hostility. Neither of these generals could bear an equal, much less a superior. Through the influence of Pompey, the senate had received Cæsar's petitions with contemptuous indifference, which was with him a good reason for involving his country in all the horrors of intestine bloodshed. Cæsar's crossing the Rubicon, the boundary of Gallia Cisalpina, which the laws did not allow him to pass while in command, was an actual declaration of hostilities. Pompey and his friends fled from Italy, and crossed to Greece. In 60 days, Cæsar conquered all Italy, entered Rome, and took possession of the treasury, which Pompey, by an unaccountable oversight, had left behind him. Having seized the government money, he left the command of the army in Italy to Antony, and went against Pompey's best troops, which were then in Spain, under Petreius, Afranius and Varro, observing on his quitting the capital, 'that he was going to fight an army without a general, and would return to fight a general without an army.' He was well received by the inhabitants of all the towns on his road thither, except the people of Massilia, *Marseilles*, who refused to admit him

within their gates. Unwilling to spend much time in the reduction of that city, he gave the command of the troops who were to attack it by land, to Trebonius his lieutenant-general, and of the fleet to Decimus Brutus. Having brought the war in Spain to a successful termination, on his return to Rome he compelled the inhabitants of Marseilles, after a long and brave resistance to surrender. He then prepared to follow Pompey into Greece, conscious that, during his life, he would neither enjoy tranquillity nor security. After several skirmishes, the two armies came to a decisive engagement on Pharsalia, the plain of Pharsa, in which Pompey was completely defeated, and his camp taken. Immediately after that disastrous battle, he, accompanied with only thirty horsemen, hastened to the shores of the Archipelago, and afterwards fled to Egypt, where he was murdered. Cæsar, resolving to pursue his enemy into whatever part of the world he might go, followed him into Egypt, which he reached soon after the murder of Pompey. Embracing the interest of Cleopatra, Cæsar became attached to her person, and for some time the character of the conqueror was lost in that of the voluptuary. By her he had a son called Cæsario, or Cæsarion, who, at the age of 13, five years after he had been proclaimed by his mother and Antony king of Egypt, Cyprus and Cœlosyria, was put to death by Augustus.

Having placed the crown of Egypt on Cleopatra, with whom he had associated in the kingdom her younger brother Ptolemy, merely to save appearances, he advanced with her up the Nile, and would probably have gone to Ethiopia, had not his soldiers refused to follow him. Roused at last from his indolence and effeminacy by the revolt of Pharnaces king of Pontus, he marched

against that monarch, defeated him, and subdued his country, with such ease and rapidity, that in writing an account of it to a friend at Rome, he employed only three words, *Veni, vidi, vici*. To Mithridates, from whom he had received so much assistance in the Alexandrine war, the war in Egypt, he gave the kingdom of Bosphorus on *Palus Mæotis*, the Sea of Azoph, and entrusted Domitius with the settlement of other affairs in Asia. To quell the commotions in Italy, he returned to that country, levying great contributions from the states through which he passed for the African war. The good fortune of Cæsar did not fail him in this expedition; he defeated the republican forces under Scipio, in an engagement near Thapsus, and reduced the kingdom of their ally, Juba, king of Mauritania, to a Roman province. On hearing of Cæsar's success, Cato killed himself at Utica. Returning to Rome, Cæsar, at the interval of a few days, triumphed four different times, in consequence of his having conquered Gaul, Egypt, Pontus and Africa.

The plunder of so many countries enabled the conqueror of the world to glut his soldiers with presents, and the citizens with largesses. To dazzle the eyes of the multitude, and to divert the minds of the citizens from the extinction of their liberties, he exhibited shows of uncommon magnificence, and feasts of the most unbounded profusion. He also enacted some useful laws, and regulated the Kalendar according to the course of the sun.

Cneius and Sextus, the sons of Pompey, aided by Labienus, having drawn together a powerful army in Spain, Cæsar was again obliged to leave Rome, and march against them. They came to a decisive battle at Munda, in which the former two displayed great heroism and generalship. The veterans of

Cæsar were forced to fly, and it required all his address to bring them again to the charge. Victory at last declared for that general, which put a final period to the war, and left the conqueror in the peaceful possession of the Roman Empire. The eyes of his countrymen were now opened. Though his triumph surpassed in splendour and magnificence all that had ever been in Rome, the people, with sorrowful hearts, gazed at the pompous procession, and stood silent. No acclamation followed the car of the conqueror. The splendid exhibition was beheld as the final extinction of Roman independence, and the commencement of degrading slavery. The citizens justly considered Cæsar, as triumphing, not over the natives of Spain, but over the sons of Pompey, their favourite general, over the nobles of Rome, and over the laws of the commonwealth.

The senate has been blamed for conferring such extravagant honours, and for bestowing such unlimited power, on Cæsar; but in this, they only yielded to the inclination of the conqueror, and merely granted what they had then no power to withhold. They elected him consul every year, and dictator for life; appointed him superintendent of morals, and conferred upon him the title of *imperator* and father of his country. Nor did they stop here. They decreed him an elevated seat in the theatre, a golden chair in the senate-house and on the tribunal in the forum. To complete their extravagance and impiety, to the man, who had destroyed their constitution, and enslaved his fellow-citizens, they voted temples, altars, and priests. The command of the army, disposal of the treasury, and nomination of the magistrates, he considered to be put in his power by the success of his arms, hence

the concurrence of the senate in these matters was deemed unnecessary. To decoy the people, with some of those powers he used occasionally to dispense; but only when it suited the object which he had in view. It must not be denied that his conduct, when supreme commander, was marked with great clemency, and that he enacted several salutary laws for the better regulation of the state. He administered justice without partiality, and added to the greatness of the empire by planting Roman colonies beyond seas. But his elevated station, as well as the measures, by which it had been obtained, created him enemies; and the chiefs of the senate, among whom was his most intimate friend Brutus, conspired against his life. He died in the senate-house, 15 March, 44, B. C. in the 56th year of his age, pierced by 23 wounds, after he had enjoyed the peaceful possession of the empire only five months.

Of Cæsar's intrepidity as a soldier, and abilities as a commander, the armies which he defeated, and the countries which he conquered, are sufficient proofs. To the talents of a consummate general, he added those of an elegant historian and a persuasive orator. Much of his commentaries, or journals of the Gallic and Civil wars, were, it is said, composed on the spot where his battles were fought. The purity and neatness of his style, notwithstanding the rapidity with which he must have written, have not been surpassed by any Roman writer. His narrative is perspicuous, simple and natural. It is at once chaste and animated. His lucid and picturesque description places the whole scene distinctly before the reader, who accompanies him in all his marches, and is a witness of every engagement. Few passages occur in his writings, which the most illiterate do not understand, and the most polished do

not approve. To compose a simple narrative of his campaigns, for the amusement of himself and his friends, seems rather to have been his object, than to give a specimen of his talents as a profound historian, or deep politician. Hence, it were absurd to expect in the commentaries a finished history. They are mere outlines, which he, perhaps, entertained the hope of seeing filled up, either by himself, or by some other hand.

Besides a few juvenile pieces mentioned by Suetonius, and a collection of apophthegms, Cæsar left, at his death, two books on Grammar, and a poem which he called *Iter*, or *The Journey*. But these, with his letters to the senate and his friends, are now lost. None of his writings now remain, except seven books of the Gallic and three of the Civil war, the eighth book of the Gallic war, as formerly mentioned, is the composition of A. Hirtius Pansa or Oppius; but it is not known who wrote the accounts of the Alexandrine, African, and Spanish wars.

Of Cæsar's talents as an orator, we have the opinion of Cicero and Quintilian. His orations were admired for two qualities, not always united, strength and elegance. Cicero places him among the first orators, and Quintilian asserts that he spoke with the same spirit with which he fought. Had not ambition, says that great critic, diverted Cæsar from the arts of peace, he would have rivalled the eloquence of Cicero.*

Calètes or *Calètes* or *Caleti*: a tribe in Belgic Gaul, on the north side of the *Seine*, near its mouth.

Camulogenus: an aged chief of the *Aulerci*, distinguished for his military talents.

* The life of Cæsar, together with a few of the *Historical* notices, and some of the notes are taken from Dymock's Cæsar.

Cantābri: a tribe in *Hispania Tarraconensis*; now *Biscay*.

Cantium: now *Kent* in *England*.

Carcāso: a town in the south-eastern part of *Gaul*; now *Carcassone* in *Languedoc*.

Carnūtes: a tribe of Gauls on the *Loire*, principally on the north side; the modern *Chartrain* and *Orléans*.

Carvilius: one of the chiefs in *Britain*.

Cassi: a tribe in the south-eastern part of *Britain*.

Cassius: *Lucius Cassius* was a Roman Consul, who was defeated and slain by the *Helvetii*. The war, in which he was conquered, was called *Cassiānum bellum*.

Cassivellaunus: one of the British kings and commander in chief of the British forces.

Casticus: a chief of the *Sequāni*.

Catamantaledes or *Cataman-
tales*: one of the chief men among the *Sequāni*.

Cativolcus: a king of one half of the *Eburones*.

Caturiges: a Gallic tribe in *Dauphiny*, around *Chorges*.

Cavarillus: a man of distinguished rank among the *Ædui*.

Cavarinus: a Gaul, who was made king of the *Senōnes* by *Cæsar*, and banished by his subjects.

Celtæ: the most numerous of all the nations of *Gaul*, who occupied nearly one half of the country.

Celtillus: a chief among the *Arverni*.

Cenimagni: a tribe in *Norfolk*, *England*.

Cenomāni: see *Aulerci Cenomani*.

Cevenna: Mountains now called *Cevennes*, in the southern part of *Gaul*.

Centrōnes: a Gallic tribe in the modern *Savoy*.

Centrōnes or *Centrōnes*: a Belgian tribe, whose residence is unknown; according to some it was at

Bruges, according to others at *Courtray* (*Netherlands*).

Cherusci: a German tribe between the *Elbe* and the *Weser*, the *Hartz* and the *Aller*.

Charudes: see *Harudes*.

Cimberius: a chief of the *Suevi*.

Cimbri: a German tribe in the north of *Germany*, or, according to some, in the northern part of *Jutland*.

Cingetōrix: a chief of the *Treviri*.

Cita: *Caius Fusius Cita* was a Roman knight, slain by the *Carnūtes*.

Cocosātes: a tribe in the southern part of *Gaul*, whose residence is not known with certainty; according to *D'Anville* it was in *Gascony*.

Commius: one of the *Atrebatēs*, who, for his services, was appointed by *Cæsar* king over that people.

Condriasi: a German tribe in *Belgic Gaul*, extending from *Liege* to *Dinant*, on the right bank of the *Meuse*.

Conetodunus: one of the chiefs of the *Carnūtes*.

Confluens Mosæ et Rhēni: the point, where the *Waal* branches out from the *Rhine* towards the *Meuse*.

Confluens Mosellæ et Rhēni or *Confluentes*: the confluence of the *Moselle* and *Rhine* at *Coblentz*, between which and *Andernach* *Cæsar* is supposed to have built his bridge.

Considius: *Publius Considius* was one of the chief officers in *Cæsar's* army.

Convictolitānes: a chief of the *Ædui*.

Cotta: *Lucius Aurunculeius Cotta* was a lieutenant general in *Cæsar's* army.

Cotuatius: one of the chiefs of the *Carnūtes*.

Cotus: a chief among the *Ædui*.

Critognatus: a chief among the *Arverni*.

Curiosolitaë: an *Armorica* tribe, in the northern part of *Belgium*.

D.

Daci: inhabitants of *Dacia*, now *Transylvania*, *Moldavia* and *Wallachia*.

Danubius: the river *Danube*.

Decetia: a town of Gaul, on the *Loire*, now *Decize*.

Diablintes: see *Aulerci Diablintes*.

Divitiacus: an *Æduan* chief, who was attached to the Roman interests.

Donotaurus: *Caius Valerius Donotaurus* was a nobleman of the *Helvii*, whose father was at the head of the state.

Drappes: a chief among the *Senones*.

Dubis: the *Doux*, a river in *Burgundy*.

Dumnacus: a chief of the *Andes*.

Dumnorix: a powerful chief among the *Ædui*.

Duratus: a chief of the *Pictōnes*.

Durocortorum: *Rheims*, a town of the *Remi*.

E.

Eburōnes or *Eburōnes*: a tribe of *Belgic Gaul*, on both sides of the *Meuse*, near *Liege* and *Aix-La-Chapelle*.

Eburovices: see *Aulerci Eburovices*.

Eläver: a river of Gaul, the *Alhier*.

Eleutheri Cadurci: see *Cadurci*.

Elusates: a tribe in the southern part of Gaul (*Gascony*), whose town lay west of *Auch*.

Epasnactus: a chief of *Arverni*.

Eporedorix: a chief of the *Ædui*, who revolted from *Cæsar*.

Eratosthenes: a native of *Cyrene* to whose care the *Alexandrine Library* was entrusted. He dedicated his time to grammatical criti-

cism and philosophy, but more particularly to poetry and mathematics.

Essui: a tribe of *Celtic Gaul*, whose residence is not positively ascertained.

Essubii: a people of Gaul, whose residence is not known.

F.

Fabius: *Caius Fabius* was one of the chief officers in *Cæsar's* army.

Fabius: *Lucius Fabius* was a centurion in the *Roman* army.

G.

Gabali a tribe in the southern part of Gaul, near *Mende* in *Languedoc*.

Galba: *Servius Galba* was a lieutenant-general in the army of *Cæsar*.

Gallia: *France*, an extensive and populous country of Europe, bounded on the E. by the *Rhine*, which separates it from *Germany*, and *mount Jura*, the boundary of *Helvetia*, *Switzerland*, on the W. But from *Jura* to the *Mediterranean*, the limits of *Gallia*, or Gaul, are not exactly ascertained, nor were they always the same. In general, the *Rhone*, has been erroneously considered the line of separation between it and *Italy*, although all agree that *Provincia* lay on both sides of that river. On the N. it had *Insula Batavorum*, the *United Provinces*, or *Holland*: on the S. that part of the *Mediterranean* called *Galicus Sinus*, the *Gulf of Lyons*, and the *Pyrenees*, which divided *France* from *Spain*; and on the W. *Oceanus Cantabricus*, the *Bay of Biscay*, and *Fretum Britannicum*, the *British Channel*. To this country, the *Romans* gave the name of *Gallia Transalpina*, to distinguish it from the northern part of *Italy*, *Gallia Cisalpina*, so called from its lying between *Rome* and the *Alps*, and being long in possession of the *Gauls*, *Gallia Comata* from the natives having long hair, and *Gallia*

Bracchata, from their wearing a kind of trowsers or breeches. The last appellation seems to have been confined to the inhabitants of the southern district of that country. The population of France is estimated at upwards of 30,000,000. For the sake of the young scholar, it may not be improper to remark, that Cæsar uses the word *Gallia* in very different senses. In the first line of his commentaries of the Gallic war, the term is employed to denote that part of the country unsubdued by the Romans, and in the same chapter to signify the central division, or that possessed by the Celts. In Lib. II, 1. *Gallia, omni Galliâ pacatâ*, includes the southern and middle divisions only, not the northern one possessed by the Belgæ.

Gallia Togata: the same as *Gallia Cisalpina* or *Citerior*.

Gallus: Marcus Trebius Gallus was a tribune of the soldiers in the Roman army in the Gallic war.

Garites: a tribe in the southern part of Gaul (*Gascony*.)

Garumna: now the *Garonne*,

Garumni: according to some, a general name for the tribes about the *Garumna*.

Genabum: a town of the *Carnutes*, *Orléans*.

Geiduni or *Gorduni*: a tribe of Belgic Gaul, now *Dunkirk*:

Genêva: *Geneva*, a town at the western extremity of *Lacus Lemanus*, now the *Lake of Geneva*.

Gergovia: a town of the *Arverni*, the situation of which is not precisely known; it is supposed to have been on the *Allier*, south of *Clermont*, and called at a later period *Augustonemetum*.

Gergovia: a town of the *Boii*: the situation of which is not known with certainty.

Gobanities: a chief among the *Arverni*.

Graioceli: a Gallic tribe near the *Alps*.

Grudii: a tribe in Belgic Gaul, on the *Scheldt*.

Gutruatus: a chief among the *Carnutes*.

H.

Harudes or *Charudes*: a German tribe, near the source of the *Danube*

Helvetii: a tribe of Gauls, between the *Rhone* and the *Rhine*, *Mount Jura* and the *Rhætian Alps*.

Helvii: a Gallic tribe in the *Cevennes*, on the *Rhine*: (*Languedoc*).

Hercynia sylva: a general name for all the forests, extending from the *Rhine* along the north of the *Danube* to *Hungary*; including the *Schwarzwald* or *Black Forest*, the *Odenwald*, *Spessart*, the *Thuringian*, and *Franconian Forests*, the *Fichtelberg*, &c.; then extending northeasterly from the *Erzgebirge* and from the *Bohemian Forest* southeasterly of the *Carpathian mountains*.

Hibernia: *Ireland*.

Hispania: *Spain*, a large country of Europe, separated from France by the *Pyrenees*. *Spain*, including *Portugal*, was, by the Romans, divided into two parts; *Hispania Citerior*, Hither Spain; and *Hispania Ulterior*, Further Spain. The former or northern, comprehending an extent of country equal to about three-fourths of modern Spain, the latter or southern, the rest of the country. These two divisions were sometimes governed by proconsuls, but more commonly by prætors. The conquest of the country was completed 19 B. C. by Augustus.

I.

Ibêrus: the river *Ebro*.

Iccius: a chief of the *Remi*.

Iccius or *Itius portus*: a harbour on the northern coast of Gaul, supposed by some to be *Boulogne*, and by others *Calais*.

Imanuentius : a king of the Trinobantes, in Britain.

Induciomarus : one of the chiefs of the Treviri.

Italia : Italy.

Itius : see *Íccius portus*.

J.

Junius : Quintus Junius was a Spaniard, who was sent as ambassador to Ambiorix.

Jura : a chain of mountains in France, extending from the Rhone to the Rhine.

L.

Laberius : Quintus Laberius Durus was a tribune in Cæsar's army.

Labiënus : Titus Labiënus was a lieutenant-general in Cæsar's army.

Latobrigi : a German tribe, which must have resided somewhere in the southern part of Germany, near the Helvetii : according to some in Brigau.

Lemānus lacus : now the Lake of Geneva.

Lemōnum or *Limōnum* : now Poitiers.

Lemovices : a Gallic tribe in Limousin.

Lepontii : inhabitants of the Alps on the frontiers of Italy and Switzerland, extending northwardly to the Grisons, and southwardly to the Lago Maggiore.

Levāci : a tribe of Belgic Gaul, on the western side of the Scheldt, near Louvain.

Leuci : a Gallic tribe in Lorraine and Champagne : chief town, Tullium, now Toul.

Lexovii : a Gallic tribe in Normandy, between the Vire, the Seine, and the Sea.

Liger : the Loire, a river in France.

Lingōnes : a Gallic tribe in the Vosges, around the sources of the Meuse and the Marne.

Liscus : the supreme magistrate of the Ædui, who assisted Cæsar against Dumnorix.

Litavicus : a powerful chief among the Ædui.

Lucanius : Quintus Lucanius was a centurion of the first order in the Roman army in the Gallic war.

Lucterius : a man of great boldness among the Cadurci.

Lutetia : now Paris, a town of the Parisii, on an island in the Seine.

M.

Magetobria : a town of Gaul, in Burgundy.

Mandubii : a Gallic tribe, whose chief town was *Alesia*, now *Alise*.

Mandubratius : one of the Trinobantes, a tribe of Britains.

Marcomāni or *Marcomanni* : a German tribe, according to some in the country between the Maine, the Danube, and the Rhine ; according to others, on the south of the Danube,

Mare nostrum : the name which the Romans gave the Mediterranean Sea.

Massilia : now Marseilles.

Matisco : now Mâcon, on the Saône, a town of the Ædui.

Matrōna : the river Marne, in France.

Mediomatrici : a Gallic tribe in the north part of Lorraine, about Metz.

Meldæ : a Gallic tribe, according to some, between the Seine and the Marne ; according to others, at Meaux.

Melodūnum : now Melun, a town of the Senōnes.

Menapii : originally a German tribe in Belgic Gaul on both sides of the Rhine. They were expelled from their territories on the right bank of the Rhine by the *Usipètes* and *Tenchthēri* ; they then went westward to the Scheldt.

Metiosēdum : a town of the *Parisii*, on the *Seine*.

Mettius : Marcus Mettius was a man allied to Ariovistus, by the rights of hospitality, whom Cæsar joined in commission with C. Valerius Proculus, on an embassy to that king. As soon as they entered his camp, without suffering them to speak, Ariovistus commanded both to be put in irons. He thrice drew lots to determine whether they should be burned alive upon the spot, or reserved for another time. The lots being always favourable, their lives were preserved. After the defeat of Ariovistus, Cæsar himself in the pursuit fell in with Proculus, and Mettius was likewise recovered and brought back to the Roman camp.

Mona or *Monapia* : now the *Isle of Man*.

Morini : a tribe in the northern part of Belgic Gaul, between the *Scheldt* and the *Lys*, who inhabited a part of *Artois* and *Flanders*.

Moritasgus : a king of the *Senones*.

Mosa : the river *Meuse*.

N.

Nannètes : a Gallic tribe in the neighborhood of *Nantes*.

Nantuātes : a tribe in *Switzerland*, in the cantons of *Uri*, the *Valais*, and the *Grisons*.

Narbo : now *Narbonne*.

Nasua : brother of Cimberius, commander of the *Suevi*.

Nemētes or *Nemētes* : a German tribe on the left bank of the *Rhine*, around *Spire*, and in the northern part of *Alsace*.

Nemetocenna : a town of the *Atrebates*, probably *Arras*.

Nervii : originally a German tribe in Belgic Gaul, on both sides of the *Sambre*.

Nitiobriges : a tribe of *Aquitania*, near *Agen* on the *Garonne*.

Noreia : a town, the situation of

which is not known with certainty ; probably it was in *Carinthia*.

Noricum : as used by Cæsar, a kingdom, of which the precise limits are not known. It afterwards became a Roman province, lying east of the *Inn*, south of the *Danube*, and north of the *Save*.

Noviodūnum : a town of the *Bituriges*, the situation of which is not known.

Noviodūnum : now *Nevers*, a town of the *Ædui*, on the *Loire*.

Noviodūnum : now *Soissons*, a town of the *Suessiōnes*.

O.

Oceānus : as used by Cæsar, the *Atlantic ocean*, in opposition to *nostrum mare*, the *Mediterranean*.

Ocēlum : a Gallic town in the *Alps*, according to D'Anville the modern *Uxau* in *Piedmont*.

Octodūrus or *Octodūrus* : a town of the *Veragri*, now *Martigny*.

Ollovido : a chief of the *Nitiobriges*.

Orcynia sylvia : a part of the *Hercynian Forest*.

Orgetorix : a chief of the *Helvetii*.

Osismii : a tribe of Belgic Gaul, near *Brest*.

P.

Padus : the river *Po*.

Pāmāni : a German tribe in Belgic Gaul, on the eastern side of the *Meuse*, in *Liege*.

Parisii : a Gallic tribe on the *Seine*.

Petreius : Marcus Petreius was a centurion of the eighth legion in the Roman army in the Gallic war.

Petrocorii : a tribe in the southwestern part of Gaul, in the modern *Perigord*.

Petrosidius : Lucius Petrosidius was a standard-bearer in the Roman army.

Pictōnes : a Gallic tribe on the southern bank of the *Loire*, in the modern *Poitou*.

Pirustæ : a people of *Dalmatia*.
Pleumoxii : a tribe in Belgic

Gaul, whose situation is not known.

Preciani : a tribe in the south-western part of Gaul.

Procillus ; Caius Valerius Procillus ; see *Mettius*.

Provincia Romāna : the south-eastern part of Gaul, including *Languedoc*, *Provence*, and *Dauphiny*.

Pulſio : Titus Pulſio was a Roman centurion of great bravery.

Pyrenæi montes : the *Pyrenees*, a chain of mountains, extending from the Mediterranean Sea to the Bay of Biscay, and separating Spain from France.

Q.

Quadrātus : see *Volusēnus*.

R.

Raurāci : a Gallic tribe on the southern side of the *Rhine*, between the *Aar* and *Basle*.

Rebilus : Caius Caninius Rebilus was a lieutenant-general in the Roman army.

Remi : a tribe in Belgic Gaul, in the neighbourhood of *Rheims*.

Rhedōnes ; a Gallic tribe, in the neighbourhood of *Rennes*.

Rhenus : the river *Rhine*.

Rhodānus : the river *Rhone*.

Roscius : Lucius Roscius was a lieutenant-general in Cæsar's army.

Rufus : Publius Sulpicius Rufus was one of Cæsar's lieutenant-generals in the Gallic war.

Rutēni : a Gallic tribe in the modern *Albigois* : their chief town was *Segodunum*, now *Rhodes*.

Rutilus : Marcus Sempronius Rutilus was an officer under Cæsar, who had, with T. Labiēnus, the joint command of two legions, which that general ordered to march into the territories of the *Sequāni*.

S.

Sabinus : Quintus Titurius Sabinus was an officer in Cæsar's army.

Sabis : the river *Sambre*.

Samarobrīva ; now *Amiens*, a town of the *Ambiāni*.

Santōnes : a Gallic tribe on the western coast, north of the *Garonne*, in *Saintonge*.

Sarunētes : a people of *Helvetia*.

Scaldis : the river *Scheldt*.

Sedūni : a tribe in the *Valais*.

Sedusii : a German tribe, near the *Seltz*.

Segni : a tribe of Belgic Gaul, who probably dwelt in *Namur*.

Segonax : one of the four kings in *Kent*.

Segontiāci : a tribe in the southern part of *Britain*.

Segusiani : a Gallic tribe, between the *Loire* and the *Rhone*, in the *Lyonnais*.

Senōnes : a Gallic tribe in the vicinity of *Sens*.

Sequāna ; the river *Seine*.

Sequāni : a Gallic tribe, living east of the *Saône*, west of *Mount Jura* and the *Rhine*, south of the *Vosges*, in *Franche Comté*, and part of *Burgundy* and *Alsace*.

Sesuvii : a Gallic tribe, living on the left bank of the *Charente*, in the vicinity of *Soubise*.

Sextius : Titus Sextius was one of Cæsar's lieutenant-generals.

Sibuzātes : a tribe in the south-western part of Gaul, in *Gascony*.

Sigambri : a German tribe, on the *Rhine*.

Silius : Titus Silius was a Roman officer, who was taken prisoner by the *Venēti*.

Sotiātes : a tribe in the south-western part of Gaul, on the *Garonne*.

Suessiōnes : a Gallic tribe, who lived in the vicinity of *Soissons*.

Suevi : a general name for an extensive German Race, reaching to the *Danube*, the *Vistula*, the *Baltic*, and the *Elbe*.

T.

Tamēsis : the river *Thames* in Great Britain.

Tarbelli : a tribe in the extreme southwest of Gaul, who dwelt between the *Adour* and the *Pyrenees*.

Tarusātes : a tribe in the southwestern part of Gaul, near *Marsan*.

Tasgetius : a chief among the *Carnūtes*.

Taximagulus : one of the four kings of Kent, in England.

Tectosāges : see *Volcæ Tectosāges*.

Tenchthēri : a German tribe, who dwelt between the *Lippe* and the *Ruhr*.

Tergestini : a tribe, in the vicinity of *Trieste*.

Teutomātus : a powerful chief of the *Nitiobriges*.

Teutōni or *Teutōnes* : a general name for several German tribes in the north of Germany. *Reichard* thinks they were a separate people on the Baltic, from the *Trave* to the *Oder* ; and also, according to *Pomp. Mela*, III, 6, on the island of *Zee-land*.

Tigurinus pagus : this was probably in the western part of *Helvetia*.

Tolosātes : a Gallic tribe in the vicinity of *Toulouse*.

Treviri or *Treviri* : originally a German tribe, between the *Meuse* and the *Rhine* ; the chief town was the modern *Treves*.

Tribocci : a German tribe, who dwelt in the northern part of *Alsace*.

Trinobantes : a tribe in the south-eastern part of *Britain*.

Tulingi : a German tribe, on the borders of *Switzerland*.

Tullius : Quintus Tullius was a lieutenant-general in Cæsar's army.

Tullus : Caius Volcatius Tullus was an officer in the Roman army.

Turōnes or *Turōnes* : a tribe in Celtic Gaul, who dwelt in *Touraine*.

U.

Ubii : a German tribe, who dwelt, in Cæsar's time, on the right bank of the *Rhine* ; they afterwards cross-

ed over into *Gaul* and settled in the vicinity of *Cologne*, *Coblentz*.

Ucelli : a Gallic tribe, who dwelt in the northern extremity of *Normandy*.

Urbigēnus pagus : see *Verbigēnus*.

Usipētes : a German tribe between the *Lippe* and the *Lahn*, north of the *Tenchthēri*.

Uxellodūnum : a town of the *Ca-durci*.

V.

Vahalis : the river *Waal*.

Valetiacus : a chief among the *Ædui*.

Vangionēs : a German tribe in vicinity of *Worms*.

Varēnus : Lucius Varenus was a Roman centurion of great bravery.

Vatinius : Publius Vatinius was a lieutenant-general in the Roman army, in the Gallic war.

Velanius : Quintus Villanius was one of Cæsar's officers in the Gallic war.

Velauni : a Gallic tribe in the *Cevennes*.

Vellaunodūnum : a town of the *Senōnes*.

Velocasses or *Velliocasses* : a Gallic tribe, who dwelt in the eastern extremity of *Normandy*.

Venēti : a Gallic tribe in *Brittany*, who dwelt around *Vannes*.

Verāgri : a tribe in the *Valais*.

Verbigēnus or *Urbigēnus pagus* : now *Solothurn*.

Vercingetorix : the son of *Celtillus*, a chief among the *Arverni*.

Vergasillaunus : one of the four generals, who commanded the confederacy of the *Arverni* and other nations of Gaul, formed by *Vercingetorix*.

Vergobretus : the title of the supreme magistrate among the *Ædui*.

Veromandui : a tribe in *Belgic Gaul*, in the eastern part of *Picardy*.

Vertico : a chief of the *Nervii*.

67-1881

Vertiscus: a chief among the *Remi*.

Vesontio: a town of the *Sequani*: now Besançon.

Vienna: a town of the *Allobroges*; now *Vienna* in *Dauphiny*.

Viridomarus: a man of great power, among the *Ædui*, whom Cæsar raised to the highest dignity of the state.

Viridovix: a chief among the *Unelli*.

Vocætes: a tribe in *Aquitania*.

Vocontii: a tribe in the south-eastern part of Gaul, in *Dauphiny* and *Provence*.

Vosëgus or *Vosëgus* or *Vogesus mons*: the *Vosges*, a branch of mount *Jura*.

Volcæ Tectosages and *Arecāmi-ci*: tribes in the southern part of Gaul; the former extending from the *Pyrenees* to the river *Orbis*; the chief town of which was *Tolosa*, now *Toulouse*: the latter from the *Orbis* to the *Rhine*; the chief town of which was *Nemausus*, now *Nîmes*.

Volusēnus: Caius Volusenus Quadratus was an officer in the Roman army in the Gallic war.

THE END.

ERRATA.

page	line	for	read
59,	1,	ominibus,	omnibus.
80,	26,	intritræ,	intritæ.
87,	28,	XI,	IX.
104,	9,	<i>dele the comma after agris and put it after reliqui.</i>	
108,	6,	domonstrat,	demonstrat.
111,	22,	rebu sposset,	rebus posset.
147,	28,	concilio,	consilio.
172,	1,	decuimus,	docuimus.
229,	1,	-ant,	-rant.

Deacidified using the Bookkeeper process.
Neutralizing agent: Magnesium Oxide
Treatment Date: August 2006

PreservationTechnologies

A WORLD LEADER IN PAPER PRESERVATION

111 Thomson Park Drive
Cranberry Township, PA 16066
(724) 779-2111

